

צמיחה ופרי בארץ הצבי

תוכן

1. ט"ו בשבט ראש השנה לאילנות
2. ט"ו בשבט – צמיחה שראשיתה בשרשים שמתחת לפני הקרקע
3. המצוות התלויות בארץ מבטאות את הקדושה העצמית של הארץ
4. ארץ צבי – שבח הארץ בפירותיה
5. מדוע בחר הכתוב לציין את שבח הארץ בפירותיה
6. הזיקה שבין איכות פירות א"י לקדושת הארץ
7. המצווה להוציא את פירותיה הקדושים של ארץ הצבי
8. התפילה על פירות "ארץ הצבי" בברכת האילנות

1. ט"ו בשבט ראש השנה לאילנות

ט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות. בתכנון הרוחניים הוא מביא לידי ביטוי את המשמעות של ה"צמיחה", ואת הקדושה העצמית של ארץ ישראל שמתגלה במצוות התלויות בארץ, בקדושת פירותיה, ובקשר המיוחד שנרקם בין עם ישראל לארץ ישראל.

התאריך של ט"ו בשבט נקבע לפי דעת בית הלל. כפי שמובא במשנה¹:
"ארבעה ראשי שנים הם: באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים. וכו'"

באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי בית הלל
אומרים בחמישה עשר בו .

ביום זה מתחילה שנה חדשה לפירות האילן, הפירות שחנטו² מט"ו בשבט ואילך נחשבים לפירות השנה החדשה ואלה שחנטו לפני נחשבים כפירות השנה שעברה. יש לכך מספר השלכות הלכתיות:

המצוות התלויות בארץ, בפירות האילן, תלויות בקביעת השנה. לפי שנות

¹ משנה מס' ראש השנה פרק א' משנה א.

² מצינו מחלוקת בראשונים מהי ה"חנטה", האם היא תחילת הופעתו של הפרי, לאחר נבילת עלי הכותרת של הפרח, כשיטת רש"י (מנחות טו ע"ה ד"ה סמדר), והמאירי (ר"ה ב ע"א ד"ה בא' בשבט). או שהיא שליש בישול הפרי, כשיטת הרמב"ם (הלי הלכות מעשר שני ונטע רבעי פ"א ה"ד) וכן הר"ש משאנץ (בפירוש המשנה בפ"י הראשון על שביעית פ"ד מ"ט ד"ה "הכניסו שליש") וכ"כ הרא"ש (בפ"י הראשון שהוא הפ"י העיקרי, שביעית פ"ד אות יא) וע"י גם ב"שבת הארץ" (עם תוספת שבת - פ"ד ה"ט הערה 6 ו-12).

האילן המתחלפות בט"ו בשבט נקבע גיל האילן לגבי דין ערלה ונטע רבעי. גם בהפרשת תרומות ומעשרות יש הבדל בין שנה לשנה, המתחלפים בט"ו בשבט, לפי השנים נקבע אם יפרישו מעשר שני או מעשר עני³. וכן אין מפרישים תרומות ומעשרות מפירות שנה אחת על פירות השנה השניה. וכך גם לגבי ביכורים, אין מביאים ביכורים "מפירות שחנטו קודם ט"ו בשבט על פירות שחנטו אחר ט"ו בו"⁴.

לדעת חלק מהפוסקים כך גם לגבי קדושת פירות שביעית-פירות שחנטו לפני ט"ו בשבט של שנת השמיטה שייכים לשנה הקודמת ולא חלה עליהן קדושת פירות שביעית⁵.

נוהגים בו מנהגי שמחה, אין אומרים בו תחנון וכן לא בתפילת המנחה שלפניו, ואין מספידין את הנפטרים, ואם חל בשבת אין אומרים "אב הרחמים" ואין אומרים במנחה "צדקתך צדק". אולם שלא כבראש השנה אין בו איסור מלאכה.

במהלך הדורות תיקנו המקובלים שבט"ו בשבט עורכים "תיקון" מיוחד שבו אוכלים מפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל ומשלבים בו דברי תורה מתורת הנגלה ותורת הנסתר על שבח פירות הארץ וקדושתם. בדורות האחרונים גם החלו במנהג חביב של נטיעת עצים בט"ו בשבט.

³ ראה מאמרנו לקמן – הפרשת תרומות ומעשרות בימנו הלכה למעשה.

⁴ ירושלמי ביכורים פ"א ה"ו. וברמב"ם (הלכות בכורים פרק ב ז) אין מביאין בכורים לא מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש, וכו'. ויש לבאר דברי הרמב"ם בהמשך שמשמע מהם לכאורה שזה תלוי בחנוכה ולא בט"ו בשבט (שם פ' ב' ה"ו): "וכן אין מביאין בכורים אחר חנוכה וכו'" ואכן הראב"ד שם השיג עליו: "ואיך יתכן זה והלא חנוכה קודם שבט הוא והוא שנה שעברה?". והוא עצמו מתרץ שם את הרמב"ם: "ונראה לי מפני שהפירות שמתבכרים אחר חנוכה אינן אלא פסולת הפירות והתורה אמרה מראשית ודינם כתאנים סורות ומרוקבות שלא קדשו ואפילו אם יניח אותם לא קדשו ואם הפרישן קודם חנוכה ועברה עליהן חנוכה ירקבו וכו'". ויש להרחיב ואכמ"ל.

⁵ ראה בשל"ה שער האותיות אות ק, שביעית דף נז: "עוד הנני מודיע להציל מהטעות להמעייין ברמב"ם... שכתב וז"ל בא' בתשרי בתשרי ר"ה לשמיטין וליובלות, פירות ששית שנכנסו לשביעית אם היו תבואה או קטניות או פירות האילן והגיעו לעונת המעשרות קודם ר"ה הרי אלו מותרין, **האי ר"ה פירושו ר"ה שלהן היינו ט"ו בשבט לאילנות ולתבואה ר"ה ממש** וכן מש"כ בדין י"ג. **וכ"כ הרב קוק זצ"ל** ("שבת הארץ הלכות שביעית פרק ד' סוף ה"ח): "ויש מי שאומר (של"ה שם), שראש השנה לפירות האילן הוא חמשה עשר בשבט גם לשביעית, ואם הגיעו לעונת המעשות קודם חמשה עשר בשבט של שביעית הרי הם כפירות של ששית. ורבו החולקים עליו שסוברים (רדב"ז פ"ד ה"ט, ועוד), שאין דין של ראש השנה לאילנות בחמשה עשר בשבט אמור אלא לענין סדר השנים של המעשרות, בין מעשר שני למעשר עני, וכו', אבל לענין שביעית לעולם גם לאילנות ראש השנה שלהן הוא אחד בתשרי".

בבתי המדרש של ארץ ישראל הפך ט"ו בשבט ליום שבו עוסקים בלימוד וברור של סוגיות הקשורות לקדושת ארץ ישראל ומעלותיה, ובקדושת הפירות הגדלים בה ויונקים מקדושתה.

2. ט"ו בשבט – צמיחה שראשיתה בשרשים שמתחת לפני

הקרקע

מדוע נקבע ראש השנה לאילנות בחודש שבט, ולא בחודש תשרי שבו חלים רוב "ראשי השנים": לשנים ולשמיטין וליובלות לנטיעה ולירקות?⁶ הגמרא בבלי ובירושלמי כבר דנה בשאלה זו. בתלמוד הבבלי⁷:

"באחד בשבט ראש השנה לאילן. מאי טעמא (מדוע דווקא בתאריך זה)?"

אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: הואיל ויצאו רוב גשמי שנה, ועדיין רוב תקופה מבחויץ.

– מאי קאמר? – הכי קאמר: אף על פי שרוב תקופה מבחויץ, הואיל ויצאו רוב גשמי שנה."

רש"י מפרש את הגמ':

באחד שבט ראש השנה לאילן – ואין תורמין מפירות אילן שחנטו פירותיו קודם לכן על פירות האילן שחנטו לאחר מכאן. הואיל ויצאו רוב גשמי שנה – שכבר עבר רוב ימות הגשמים, שהוא זמן רביעה ועלה השרף באילנות, ונמצאו הפירות חונטין מעתה. ועדיין רוב תקופת טבת מבחויץ – עדיין רוב התקופה לבוא.

לפי פירושו של רש"י, התאריך של ראש השנה לאילנות שונה משום שהוא נקבע לפי עונת הגשמים בארץ ישראל. משירדו רוב הגשמים מתחילה הצמיחה של הפירות של השנה החדשה.

מכאן שר"ה לאילנות מציין את ראשית הצמיחה, והוא תלוי בקרקע, בירידת הגשמים ומשק המים התת קרקעי של ארץ ישראל. בגמ' הארץ ישראלית, בתלמוד הירושלמי מובאים שתי דעות⁸:

⁶ במשנה ראש השנה שם.

⁷ ראש השנה דף יד ע"א.

רבי זעורה רבי אילא רבי לעזר, בשם רבי הושעיה:
 חד אמר: כבר יצאו רוב גשמי שנה כולה, וכבר רובה של
 תקופה מבחויץ.
 וחורנה אמר (והשני אמר): עד כאן הן חייך ממי השנה
 שעברה, מיכן והילך הן חייך ממי השנה הבאה.
 הדעה הראשונה תואמת את הטעם המובא בבבלי. הדעה השניה התפרשה
 ב"פני משה"⁸:

ואחרינא אמר. דהיינו טעמא דקאמר ר' אלעזר מפני שעוד
 האילנות הן חייך ממי שנה שעברה ומכאן ואילך כלתה
 הלחלוחית ממי שנה שעברה וצריכין הן לגשמים וחייך ממי
 השנה הבאה.

מחודש שבט, העצים אינם יונקים יותר ממימי השנה החולפת, שכבר
 נגמרו, ומתקיימים ממימי הגשמים של השנה החדשה. מכאן שראש
 השנה לאילנות אינו מציין את בהכרח תחילתה של צמיחה חדשה (יש
 בתקופה זו גם צמיחה ממימי השנה הקודמת), הוא נועד ליצור הבחנה
 והבדלה בין שתי שנים חקלאיות שונות. אבחנה זו נובעת מההבדלה בין
 גשמי השנה הקודמת לגשמי שנה החדשה, ובהתאם לכך הוא מבדיל בין
 פירות השנה הקודמת שינקו מימי השנה הקודמת, לפירות השנה החדשה.
 יש צד משותף לשני הטעמים המובאים בבבלי ובירושלמי שקושרים את
 תחילת שנת האילן בגשמים והשפעתם על הצמיחה. בעולם, ככלל, קיימת
 נטיה לבחון תהליכים בחלקיהם הגלויים הנראים לעין, ולהתעלם
 משרשיהם הסמויים מן העין, שמהם הכל נובע. התורה בוחנת את
 תהליכי הצמיחה מראשיתם, משרשיהם, גם אם הם סמויים מן העין.
 לכאורה היה מקום לקבוע את התחלתה של שנה חדשה לאילנות בהתאם
 לשינויים חיצוניים, של ראשית הצמיחה באילן ובפירותיו, מעל לפני
 הקרקע, אולם התורה קבעה שהתחדשות השנה קשורה דווקא לשינויים
 תת קרקעיים סמויים, לשינויים במשק המים מתחת לפני הקרקע,
 שמזינים את שרשי האילן שגם הם סמויים מן העין.

⁸ ירושלמי ראש השנה פרק א' ה"ב. ראה שם שהגמי מבררת מי מהאמוראים אמר כל דעה.
⁹ פני משה מסכת ראש השנה פרק א הלכה ב.

3. המצוות התלויות בארץ מבטאות את קדושת הארץ

ט"ו בשבט הוא התאריך הקובע לגבי "המצוות התלויות בארץ", בפירות האילן. כדי לעמוד על המשמעות של יום זה יש לברר למה התכוונו חכמים במטבע הלשון שטבעו: "מצווה התלויה בארץ"? האם הכוונה שזוהי מצווה המתקיימת רק כשנמצאים בארץ?
נאמר במשנה¹⁰ :

**כל מצוה שהיא תלויה בארץ, אינה נוהגת אלא בארץ.
ושאינה תלויה בארץ, נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ,
חוץ מן הערלה והכלאים. רבי אליעזר אומר, אף מן החדש.
על כך שואלת הגמ'¹¹ :**

מאי תלויה, ומאי שאינה תלויה? אילימא תלויה – דכתיב בה ביאה, ושאינה תלויה – דלא כתיב בה ביאה, והרי תפילין ופטר חמור דכתיב בהן ביאה, ונוהגין בין בארץ בין בח"ל!
אמר רב יהודה, הכי קאמר: כל מצוה שהיא חובת הגוף – נוהגת בין בארץ בין בחו"ל, חובת קרקע – אינה נוהגת אלא בארץ. וכו'. צא ולמד ממה שאמור בענין: "אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם וגו'" – מה עבודת כוכבים מיוחדת שהיא חובת הגוף, ונוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ, אף כל שהיא חובת הגוף – נוהגת בין בארץ בין בחו"ל.

רש"י מבאר שם :

חובת הגוף – היינו אינה תלויה בארץ, אינה מוטלת לא על הקרקע ולא על גידוליו, אלא על גופו של אדם. חובת קרקע – שמוטלת על הקרקע או גידוליו, כגון: תרומות ומעשרות, חלה, לקט שכחה ופאה, שביעית, חדש, ערלה, כלאיים¹².

מכאן שהמשמעות של "מצוה התלויה בארץ" היא שאינה "חובת הגוף" אלא חובה המוטלת על הקרקע ועל גידוליה. אולם עצם חובה זו זוקקת באור, שכן יש ראשונים שמהם משמע שחובה זו של "המצוות התלויות

¹⁰ משנה קידושין פרק א משנה ט.

¹¹ גמ' קידושין לז ע"א.

¹² ראה גם ברמב"ם פירוש המשניות - מסכת קידושין פרק א משנה ט.

בארץ"–משמעה מצוות הקשורות בארץ, והן שיוצרת את הקדושה היתירה של הארץ. מאידך, יש ראשונים שסוברים את ההיפך, שדווקא משום הקדושה העצמית, היתירה שיש בארץ ישראל, יש בה ריבוי מצוות "התלויות בארץ". מכאן שמשמעות המונח "תלויות בארץ", הוא שהן נובעות מקדושתה ומביאות אותה לידי ביטוי¹³. כך סבר גם רבי אשתורי הפרחי, וכך גם הסיק מרן הרב קוק זצ"ל¹⁴:

וכן כמ' "כפתור ופרח" (פרק י') האריך בטוב–טעם לבאר, שקדושת ארץ ישראל היא מעלה בפני עצמה חוץ מקדושת המצוות התלויות בארץ, אלא שמצורף לזה היא מעוטרת, מפני יקרת מעלתה ושלמות ישראל התלויה דוקא בה, – במצוות רבות התלויות בארץ.

ומכאן שקיום "המצוות התלויות בארץ", לא רק מוציא מן הכח אל הפועל את הקדושה העצמית של הארץ, אלא גם מעצים אותה¹⁵. זאת אולי הסיבה מדוע נהגו בבתי המדרש של ארץ ישראל לעסוק בט"ו בשבט בלימוד וברור של סוגיות הקשורות לקדושת ארץ ישראל ומעלותיה, ובקדושת הפירות הגדלים בה ויונקים מקדושתה.

4. "ארץ צבי" – שבח הארץ בפירותיה

כדי לעמוד על המשמעות של ט"ו בשבט ראש השנה לאילן ופירותיו, יש להתבונן במבט רחב יותר, במשמעות הרוחנית העמוקה שיש בפירות הארץ–"ארץ הצבי".

כאשר הקב"ה שולח את משה רבנו להוציא את ישראל ממצרים, במעמד

¹³ ראה בהרחבה מאמרו של הרב יעקב זיסברג: "מצוות ישיבת א"י – מצווה עצמית או אמצעי לקיום מצוות התלויות בארץ? – "ב"אמונת עיתך" – גליון מס' 46 – אדר – ניסן תשס"ב. וגליון מס' 47 – אייר – סיוון תשס"ב.

¹⁴ הרב קוק זצ"ל "שבת הארץ" במבוא פ' ט"ו – "קדושת הארץ וקדושת המצוות".

¹⁵ ראה גם בדברי הרב קוק זצ"ל באורות התחיה פסקה ה': "... הצורה התמציתית של כל סדרי חיי החברה ע"פ המטבע האלוהית המתאמת אל החיים, המרחבת אותם, מטהרתם ומרוממתם אל החופש ואל הרכוז של כל האמצעים העושים את החופש למתנה טובה באמת, גנוזה היא במערכה של המצוות התלויות בארץ, במקדש ובממלכה השלמה הישראלית, בהם ובסדריהם..."

הסנה, הקב"ה מבשר למשה את בשורת הגאולה ממצרים והכניסה לארץ ישראל¹⁶:

ויאמר ד' ראוה ראיתי את עני עמי אשר במצרים, ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו, כי ידעתי את מכאביו. וארד להצילו מיד מצרים, ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש, אל מקום הכנעני והחתי והאמורי והפריזי והחוי והיבוסי.

בהבטחת הארץ מזכיר הכתוב לראשונה את שבח הארץ המובטחת: "ארץ זבת חלב ודבש", ארץ שיש בה שפע של יבולים ופירותיה משובחים. הכתוב חוזר על כך בהמשך, כאשר הקב"ה מצווה למשה רבנו¹⁷:

לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אליהם, ד' אלהי אבותיכם נראה אלי, אלוהי אברהם יצחק ויעקב, לאמור, פקוד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים. ואומר, אעלה אתכם מעוני מצרים אל ארץ הכנעני והחתי והאמורי והפריזי והחוי והיבוסי אל ארץ זבת חלב ודבש¹⁸:

כך גם לפני הכניסה לארץ ישראל משבח משה רבנו את הארץ באזני עם ישראל¹⁹:

כי ד' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר. ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש. ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצוב נחושת. ואכלת ושבעת וברכת את ד' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך.

¹⁶ שמות פרק ג ז-ח

¹⁷ שמות פרק ג טז-יז.

¹⁸ וכן בהמשך, בפרשת קדש לי כל בכור, (שמות יג ה): "והיה כי יביאך ד' אל ארץ הכנעני וגוי אשר נשבע לאבתך לתת לך ארץ זבת חלב ודבש וגו'". וכן בפרשת המלאך השליח (שמות לג ב-ג): "ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי את הכנעני האמרי והחתי והפריזי החיוי והיבוסי. אל ארץ זבת חלב ודבש, כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה ערף אתה, פן אכלך בדרך". ועוד.

¹⁹ דברים פרק ח ז-י.

גם כאן שבחה של הארץ היא ביבולה ובפירותיה המשובחים, "שבעת המינים" שנשתבחה בהם הארץ. בגין פירותיה המשובחים של הארץ מכנה אותה הנביא יחזקאל "ארץ הצבי"²⁰:

ביום ההוא נשאתי ידי להם להוציאם מארץ מצרים, אל ארץ אשר תרתי להם, זבת חלב ודבש צבי היא לכל הארצות. וכן גם הנביא ירמיהו²¹:

ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גויים.

באופן פשוט הכינוי "ארץ הצבי" קשור ליופי ולשבח של הארץ²²:

צבי היא לכל הארצות – תפארת וחמדה לכל הארצות היא כי היא הנוף האמצעי והוא משובח משאר הנופות ואוירה מזוג וטוב מכל הארצות, וכן אמר "יפה נוף משובש כל הארץ".

ותירגם יונתן: "צבי היא" – תושבתה היא לכל מדינתא²³.

גם הרמב"ן מפרש את הכינוי "צבי" כביטוי למכלול היתרונות שיש לארץ ישראל²⁴:

וטעם זבת חלב ודבש – כי שבה תחלה את הארץ שהיא טובה, לומר שהאוויר טוב ויפה לבני אדם וכל טוב ימצא בה, ושהיא רחבה, שיעמדו בה כל ישראל במרחב או טעם רחבה שיש בה רחבות, שפלה ועמק ומישור גדולים וקטנים ואין רובה הרים וגאיות וחזר ושבה אותה שהיא ארץ מקנה שיש בה מרעה טוב, והמים יפים, ויגדל החלב בבהמות, כי אין הבהמות בריאות וטובות ומרבות החלב רק באויר טוב ועשב רב ומים טובים ובעבור שימצא זה באחו ובמרום הרים אין הפירות שם שמנים ויפים מאד, אמר כי היא עוד שמנה שפירותיה שמנים ומתוקים עד שתזוב כולה בדבש מהם

²⁰ יחזקאל פרק כ פסוק ו.

²¹ ספר ירמיה פרק ג יט.

²² רד"ק על יחזקאל פרק כ פסוק ו.

²³ ספורנו עה"ת ספר דברים פרק כו פסוק י. וכן רמב"ן על בראשית פרק כז פסוק כח.

²⁴ רמב"ן על שמות פרק ג פסוק ח.

והנה שבח אותה על כל טוב ה', על דגן ועל תרוש ועל יצהר ועל בני צאן ובקר וזהו "צבי היא לכל הארצות" (יחזקאל כו). כך גם מתבאר ההבדל בין הכינוי "ארץ חמדה" לבין הכינוי "ארץ הצבי"²⁵:

ארץ חמדה, נחלת צבי – הצבי מובדל מן החמדה, שצבי הוא היופי מפני חוזק הדבר וקיומו, ומשתתף עם מצב ויצב, וכן עם נחלה מקושר מושג הקיום לדור דורים, וצבאות גוים מוסב לשניהם, חמדת וצבי של צבאות גוים.

מאידך, חז"ל דרשו שהכינוי "צבי" קשור באופן ממוקד יותר לשבח פירותיה של הארץ, והדמיון שלה לצבי²⁶:

אמר רב חסדא: מאי דכתיב "ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי" למה ארץ ישראל נמשלה לצבי? לומר לך, מה צבי זה אין עורו מחזיק בשרו אף ארץ ישראל אינה מחזקת פירותיה.

דבר אחר: מה צבי זה קל מכל החיות, אף ארץ ישראל קלה מכל הארצות לבשל את פירותיה. אי מה צבי זה קל ואין בשרו שמן, אף ארץ ישראל קלה לבשל, ואין פירותיה שמנים? תלמוד לומר: "זבת חלב ודבש", שמנים מחלב ומתוקים מדבש!

רש"י שם, מבאר את הדימוי של פירות הארץ לצבי²⁷:

אין עורו מחזיק את בשרו – שהעור כוונן וגומד לאחר הפשטו. אינה מחזקת פירותיה – עושה פירותיה מרובין עד אין מקום להצניען²⁸.

הדימוי לצבי מבטא תכונה מיוחדת שיש לפירות ארץ ישראל, מורכבות של "אחדות הניגודים". בפירות הארץ מתאחדים בשלום ובהרמוניה יתרונות שבד"כ נתפסים כמנוגדים זה לזה. הזריזות ומהירות ההבשלה

²⁵ מלבי"ם לספר ירמיה פרק ג פסוק יט - חלק באור המלים.

²⁶ גמ' כתובות דף קיב ע"א.

²⁷ רש"י כתובות שם.

²⁸ וע"ע במהר"ם שיף ובספר בניהו בן יהודע על כתובות שם.

(המהירות והקלילות של הצבי) הם יתרון, אולם הם באים בהכרח על חשבון היסודיות והאיכות (אין בשרו שמן). בפירות "ארץ הצבי" לא רק שהם אינם מנוגדים זה לזה, אלא יוצרים תוצר איכותי יחודי שבו הניגודים משלימים זה לזה.

5. מדוע בחר הכתוב לציין את שבח הארץ בפירותיה

הבלטת השבח של פירות הארץ, כביטוי לשבח הארץ מעלה תמיהה גדולה: וכי לא היה מקום דווקא להדגיש את יתרונה הרוחני של ארץ ישראל, בקדושתה היתירה, כארץ הנבואה²⁹, וארץ שבה מקדש לדי? התמיהה כבר מוזכרת בדברי רבי נחמן מברסלב³⁰:

ולכאורה הדבר תמוה. וכי זה הוא שבח של ארץ ישראל הקדושה כל כך. וה' יתברך הבטיח בכמה הבטחות לאברהם וליצחק וליעקב לתת את הארץ לזרעם ובישר לישראל על ידי משה כמה וכמה פעמים שהוא מוכן לקיים הבטחתו לתן להם את הארץ, וכל התורה מלאה משבח ארץ ישראל למעין ומדקדק בה. וכל פעם שמוכיח ומזהיר אותם על קיום התורה והמצוות בכלליות או בפרטיות הוא מזכיר על פי רוב את ארץ ישראל כדי לבוא לרשת את הארץ וכו', כמבואר בפסוקים רבים אין מספר. וכי כל הרעש הזה כדי לאכל פרות טובים כאלה?

אדרבא, כאשר חז"ל דנים בתפילתו של משה רבנו לקב"ה, לביטול הגזירה על הכניסה לארץ, הם מדגישים את ההיפך³¹:

דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לארץ ישראל? וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך?! אלא כך אמר משה הרבה מצות נצטוו ישראל ואין

²⁹ בדומה לכוזרי מאמר שני.

³⁰ ספר ליקוטי הלכות, לר"נ מברסלב - הלכות ברכת הפרות הלכה ד ג.

³¹ תלמוד בבלי מסכת סוטה דף יד ע"א.

מתקיימין אלא בארץ ישראל, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו
כולן על ידי.

אמר לו הקדוש ברוך הוא כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר
מעלה אני עליך כאילו עשיתם וכו'.³²

אולם עצם הדגשה זו מעלה תמיהה נוספת, וכי יעלה על הדעת שמושה רבנו
יתאוה להיכנס לארץ רק בשל פירותיה?³³

וזה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה על משה רבנו עליו
השלום, שנתאוה לארץ ישראל כל כך והתפלל תקט"ו תפלות
כדי לבוא לארץ ישראל והקשו על זה: "וכי לאכול מפריה הוא
צריך ולשבע מטובה?! אלא בשביל לקיים המצוות התלויות
בארץ". והדבר תמוה ודקארי לה מה קארי לה. וכי יעלה על
הדעת שמושה יתאוה לארץ ישראל בשביל לאכול מפריה
ולשבע מטובה?!

שאלה זו גם עמדה במוקד של מחלוקת על נוסח הברכה מעין שלוש על
מזונות או פירות משבעת המינים שנשתבחה בהם א"י:

ברוך אתה וכו', על הפחיה ועל הפלפלה, על העץ ועל פרי
העץ ועל תנובת השדה ועל ארץ המדה טובה ורחבה
שרצית והנהלת לאבותינו, לאכול מפריה ולשבע מטובה.
רחם ד' אלהינו עלינו ועל ישראל עמו ועל ירושלים עירך ועל
הר ציון משכן כבודך. וכו'. ובנה ירושלים עיר הקדש במהרה

³² ועיי במהרש"א שם שהקשה: "ומיהו קשה דהיאך קאמר שהיה מבקש לקיים המצות
כדי לקבל שכר עליהן הא אמרינן אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לקבל פרס?"
ומתוך: "וי"ל דהיינו במצוה שנתחייב בה כבר אבל הכא שעדיין לא בא לא"י ששם
חיובה והקב"ה לא רצה שיהיה חייב בהו שפיר מצי לבקש משום קבול שכרן ודו"ק". וכן
הקשה רבי יששכר בער (חי בפולין במאה 16) ב"באר שבע" על מסכת סוטה שם:
"קשה לי טובא זה הלשון, דמשמע שמושה רבינו היה פרוש מאהבה, כלומר מאהבת שכר
קבול המצות ולא לאהבת מצות בוראו, והא אמרינן וכו' דזהו נקרא שלא לשמה, וכן
אמרינן וכו' במצותיו חפץ מאד (תהלים קיב, א) ולא בשכר מצותיו, והיינו דתנן (אבות
פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס כו" עייש במתק
דבריו המורחבים. וכן ה"בן איש חי" בספר "בניהו בן יהוידע" על סוטה שם: "הקשה
מהרש"א וכו' עייש. ונ"ל בס"ד, דיש מין שכר אחר אשר יבקשו הצדיקים אותו, והוא, כי
ירצה הצדיק לזכות לאחרים שיהיו כל מצות החלשים שאין להם כח ושלמות לעלות
למעלה למקום עליון, שיהיו נכללים עם מצותו ונתלים בה, כדי שגם הם יזכו לעלות
למקום עליון כמוה, וכו'".

³³ ספר ליקוטי הלכות או"ח - הלכות ברכת הפרות הלכה ד ג.

בְּיָמֵינוּ. וְהֵעֵלְנוּ לְתוֹכָהּ. וְשִׁמְחָנוּ בְּבִנְיָנָהּ וּבְבִרְכָהּ עָלֶיהָ בְּקִדְשָׁהּ
וּבְטָהָרָהּ וכו'.

חלק משמעותי מהברכה היא ההודאה לקב"ה על שהביאנו אל ארץ ישראל – ארץ חמדה טובה ורחבה. אולם על נוסח ההודאה נחלקו הפוסקים. יש שלא הזכירו "לאכול מפריה ולשבוע מטובה" שכן ממנה משמע שתכלית הבאתנו לארץ ישראל היא כדי "לאכול מפריה ולשבוע מטובה"! וכי זו התכלית של הבאתנו לארץ, כדי שנוכל לאכול מפירותיה? וכך הביא הטור בשם אביו הרא"ש שיש שאין מזכירים מילים אלה בברכה³⁴.

6. הזיקה שבין איכות פירות א"י לקדושת הארץ

הב"ח, מבאר את דעתם של אלה שהקפידו לכלול בברכה את המילים: "לאכול מפריה ולשבוע מטובה", תוך כדי שהוא תמה על הסתייגותם של אלה שהשמיטו אותם³⁵:

וכתב עוד יש אומרים "ונאכל מפריה ונשבוע מטובה" ואין לאמרו וכו'.

תימה הלא קדושת הארץ הנשפעת בה מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ. כי על כן הזהיר ואמר וכו'..
..ועל כן ניחא שאנו מכניסין בברכה זו ונאכל מפריה ונשבוע מטובה כי באכילת פירות הארץ אנו ניזונים מהשכינה המיוחדת השורה בה³⁶.

³⁴ טור או"ח סי' ר"ח.

³⁵ על הטור או"ח סי' ר"ח שם.

³⁶ להלכה כתב בספר אליהו רבה או"ח - סימן ר"ח בשם הלבוש: "ולדינא צריך עיון דשבלי הלקט ותניא וכפתור ופרח ושל"ה גרסי הכי ולא גרסי בתחילת הברכה לאכול מפריה ולשבוע מטובה, ומאבודרהם משמע שאף בעל הלכות גדולות לא גריס אלא לאכול מפריה ולא ונאכל, אבל ראיתי בעל הלכות גדולות שגרס שניהם, וכן הכלבו". והפרי מגדים - אשל אברהם - שם או"ח סימן רח כתב: "עיי' מג"א. הנוסח בסדורים שלנו קצת בענין אחר, (וושמחננו) [ושמחננו] בבנינה לאכול מפריה ולשבוע מטובה ונברכך בקדושה וטהרה, עיי' ב"י דלאו עיקר לחמוד אכילה כי אם שנברכך עליה כו' וב"ח כתב פירות ארץ ישראל נשפע קדושה בה. ועיי' א"ר אות ט"ז שמ"ש סוף פרק קמא דסוטה וכי לאכול מפריה "הוא" צריך דלגבי משה שכינה עמו יע"ש, ובטור איתא נוסח זה ועיין לבוש מזה".

לב"ח ברור שהכוונה בברכה אינה על אכילת גשמית ויצרית של פירות, אלא על אכילה שבאמצעותה יש "ספיגה" של קדושה מיוחדת הגנוזה בפירות ארץ ישראל, קדושה ש"נספגת" בפירות שיונקים מקדושתה של הארץ.

המבי"ט מטרנאני בספרו "בית אלקים" הרחיב ובאר יסוד עמוק זה, לאור תורתם של חכמי הסוד, שלב אחר שלב ³⁷:

וענין היות קביעות וכו'.. .. כי גם שמלא כל הארץ כבודו, עם כל זה השגחתו נראית יותר במקום זולת מקום, כפי עובי וגפות המקום הוא יתברך מרחיק שכינתו ממנו, וכפי זכות וטוהר הדבר הוא ית' מתקרב אליו, כי הנה המלאכים שהם כולם שכליים הם קרובים אליו בעולם המלאכים, ואף גם זאת אינם משיגים מקומו, כדכתיב (יחזקאל ג') ברוך כבוד ה' ממקומו, ועולם האמצעי הוא למטה מעולם המלאכים, להיות הגלגלים והכוכבים בעלי גשם, ועולם השפל הוא למטה מכולם, להיותו מארבע יסודות חמריים, משא"כ בעולם האמצעי שהוא מגשם חמישי זך וספירי. וכמו שיש בעולם העליון והאמצעי מדרגות זו למעלה מזו במלאכים בהשגתם והשפעתם שהם מקבלים זה מזה, והמדרגה הראשונה מהסבה הראשונה, ובגלגלים וכוכבים ג"כ שהם מושפעים קצתם מקצתם, כמו כן בזה העולם השפל, יש מקומות מוכנים קצתם מקצת, להיותם מושפעים מאתו ית', כמו גן עדן שהוא בעולם השפל, שהוא מקום מושגה ומושפע מאתו ית' לעונג הנפשות, ואח"כ ירושלים וא"י, וכפי רוחק המקומות ממנה ירחקו ממדרגתה, וכפי קרבתם אליה יתקרבו למדרגתה, וכו'.. .. הנה באלו הכתובים נרמזו קצת משבחי א"י משאר הארצות, והזכיר ארץ מצרים כי בהיות א"י מעולה מארץ מצרים כ"ש שהיא מעולה משאר הארצות כמו שכתבתי.

המבי"ט מבאר שישנן מדרגות שונות של קדושה בעולם, וכן שיש התאמה

³⁷ "בית אלקים" למבי"ט שער התפילה - פרק חמישי.

בין מדרגת הקדושה ובין השפעתו על החומר, וככל שהדבר החומרי קרוב יותר לקדושה והקדושה מאירה בו יותר כך מושפע החומר שבו גם כן. וזהו המקור להבדל הקדושה בין ארץ ישראל לשאר הארצות ובין ירושלים לארץ ישראל וכו'.

מכאן נובע היתרון של ארץ ישראל על שאר הארצות בשני תחומים: **ושבחהיה הכוללים הם שנים, א.** מעלתה בדברים השכליים, **ב.** ומעלתה בדברים הגשמיים.

בראש ובראשונה מופיע יתרונה בתחום הרוחני, שכן יתרונה הגשמי נובע ממנו:

ומעלתה בדברים השכליים הוא, כעין מה שאמרו (בבא בתרא דף קנ"ח): **"אזירא דארעא ישראל מחכים"**. והוא מצד היות האדם נברא מחומר מבחר ארץ ישראל והוא ממקום המזבחה, כאמרם (בר"ר פרשה י"ד): **"עפר מן האדמה"**, ונאמר להלן: **"מזבחה אדמה תעשה לי"**. הוא מוכן יותר לקבל השפע האלהי מאתו ית' המשפיע בא"י בכבודו ובעצמו בלי שום **אמצעי**, כאמרם (ספרי פרשת האזינו): **"ארץ ישראל אין שר ומזל מושל בה"**. (כתובות ק"י): **"הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, כדכתיב: "לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים"**. כי סבת נתינת הארץ הוא להיות לנו לאלהים ביחוד, שנהיה ראויים לקבל השפעתו. **משא"כ בשאר הארצות שאין האדם מוכן לקבל כל כך ולא הארץ ראויה לשישפיע בה השי"ת על יושביה מה שראוי, מצד היותה נמסרת לשרים ולמזלות.** וזהו אמרם (שם) דומה כמי שאין לו אלוה. וכמו שנאמר בדוד (שמואל א' כ"ו): **"כי גרשוני היום מהיסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים"**. כי מצד היות הוצה לארץ נמסרת לשרים ולמזלות, הם כמחיצה בינינו לבין **בוראנו, לשאין אנו מושפעים מאתו ית', כמו בארץ ישראל, ובזה דומה כמי שאין לו אלוה.**

יתרונה הרוחני של ארץ ישראל נובע מכך שההשגחה בארץ ישראל היא

השגחה ישירה של הקב"ה, ואילו בחו"ל ההשגחה היא עקיפה ע"י שר ומושל. מכך נובע גם יתרונה הגשמי שמתבטא גם בפירות הארץ:

וענין מעלתה בענין הגשמיים, הוא בענין שבה פירות א"י בגודלן וטעמם, ויופי ובריאות האנשים הגדלים בה. וזה נמשך ממעלתה בדברים השכליים, כי מצד השפע האלהי אשר בה מתברכים הדברים הגדלים בה, וזה נמשך ממעלתה בדברים השכליים, כי מצד השפע האלהי אשר בה מתברכים הדברים הגדלים בה. ולזה אמר (דברים י"א): "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם וגו'", הזכיר אשר אתה בא שמה ואשר יצאתם משם, שהוא דבר מותר, לומר כי זאת הארץ ראוי שתבוא אליה לרשתה מצד שהיא חלק ה' ואין שר ומזל מושל בה, וכו'.

יש לדייק בדבריו של המבי"ט: הקדושה היתירה של ארץ ישראל באה לידי ביטוי באיכות הפירות. ללמדך שבארץ ישראל אין סתירה בין השניים, הקדושה היתירה, מהעולם העליון, לא רק שלא באה על חשבון האיכות הגשמית, נהפוך הוא, ככל שהקדושה גדולה יותר כך בהתאמה היא מצמיחה פירות גשמיים איכותיים יותר, ופירות אלה בריאים וטעימים.

קדושת א"י מתייחדת בכך שבה החומר הגשמי מכיל את הרוח. שאין סתירה ביניהם אלא שילוב הרמוני ביניהם-שני צדדים של אותה מטבע של אותה מציאות שלימה³⁸. כך ניתן גם לבאר את דברי המשנה³⁹:

רֶבֶן שְׂמֵעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר מִשּׁוּם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, מִיּוֹם שֶׁחָרַב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וְכוּ', וְנָטַל טַעַם הַפְּרוֹת. רַבִּי יוֹסִי אוֹמֵר, אֵת נָטַל שֶׁמֶן הַפְּרוֹת. רַבִּי שְׂמֵעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר אוֹמֵר, הַטְּהָרָה נְטָלָה אֶת (הַטַּעַם וְאֵת) הַרִיחַ. הַפְּעוּשׁוֹת נְטָלוּ אֶת שֶׁמֶן הַדָּגָן.

בעל ה"תפארת ישראל" מפרש שם⁴⁰:

³⁸ במקום אחר הארכנו בבאור משמעות הענין להבנת השילוביות ההרמונית שבתורה. שפירות גשמיים איכותיים יכולים להיות תוצאה של רוחניות מיוחדת, ולהיפך.

³⁹ משנה סוטה פרק ט משנה יב-ג.

⁴⁰ תפארת ישראל – יכין, סוטה פ"ט משנה יב אות מד.

אף ניטל שומן הפירות – נראה לי, רצונו לומר: כח ההזנה שבהן, וכמו כן שומן הדגן דלקמן הכי פירושו. חורבן בית המקדש גרם לנעילה מסויימת של שערי שמים⁴¹, וצמצום בהופעת הקדושה בארץ ישראל ובעולם, על כן נפגמה גם איכות הפירות: "ניטל טעם הפירות" וכן גם כח ההזנה שבפירות.

מכאן ניתן לבאר לעומק את דברי הב"ח לעיל: אכילת הפירות של ארץ ישראל גורמת לנו לקלוט את הארת הקדושה של פירות הארץ שכן הפירות הגדלים בארץ קולטים את הקדושה המיוחדת של ארץ ישראל. בדרך זו גם משיב רבי נחמן מברסלב על תמיהותיו (שהוזכרו לעיל)⁴²:

וזה מה שהתורה משבחת את ארץ ישראל בשבעת המינין שיש בה פרות טובים כאלה ושהיא ארץ זבת חלב ודבש. ולכאורה הדבר תמוה. וכי זה הוא שבה של ארץ ישראל הקדושה כל כך. וכו', וכל התורה מלאה משבח ארץ ישראל וכו'. וכי כל הרעש הזה כדי לאכל פרות טובים כאלה?

אך באמת עקר הכונה הוא: שיש בה פרות טובים ומתוקים כאלה שמקבלים טעמם ונעימת מתיקותם מנעם העליון. ושם דיקא יכולין להתקשר לנעם העליון על ידי הפרות הטובים שיש שם. על ידי שנזכה לקים המצוות התלויות בהם שנוהגין בארץ ישראל דיקא.

נמצא, שעקר מזה שמשבח את ארץ ישראל בשבעת המינין הטובים, עקר הכונה על שרש הטעם שלהם שהוא נעם העליון שזוכין בארץ ישראל דיקא וזהו בודאי שבה גדול ונורא מאד, כי עקר עבודת האדם כל ימי חייו הוא לזכות לנעם העליון לחזות בנעם ה'. להכיר גדלתו יתברך. וכמו שכתוב, אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש וכו' לחזות בנעם ה'.

אמנם ר"נ מברסלב תולה את קדושת הפירות במצוות התלויות בארץ, ולא בקדושתה העצמית של הארץ, אולם גם הוא מצביע על הקשר שבין

⁴¹ עיי בבא מציעא דף נ"ט ע"א.

⁴² ספר ליקוטי הלכות או"ח - הלכות ברכת הפרות הלכה ד ג.

איכות הפירות לקדושה שבארץ. כך גם הוא מבאר את השתוקקותו של משה רבנו להיכנס לארץ ישראל, ואת השאלה "וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך?" (שהוזכרו לעיל)⁴³:

וזה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה על משה רבנו עליו השלום, שנתאזה לארץ ישראל כל כך והתפלל תקט"ו תפלות כדי לבוא לארץ ישראל, והקשו על זה: "וכי לאכל מפריה הוא צריך ולשבוע מטובה?! אלא בשביל לקיים המצוות התלויות בארץ". והדבר תמוה ודקארי לה מה קארי לה?! וכי יעלה על הדעת שמשה יתאזה לארץ ישראל בשביל לאכל מפריה ולשבוע מטובה?

אך עקר הקושיא והתרוץ הוא מה שכתבנו: כי מחמת שרואין שמשה רבנו עליו השלום משבח את ארץ ישראל בשבח הפרות כנ"ל, על כן הוא מקשה זאת, וכי לאכל מפריה וכו'. כי אנו רואין שכל שבח ארץ ישראל הוא משבח אותה שהיא "ארץ זבת חלב ודבש ארץ חטה ושעורה גפן ותאנה וכו'". וזה שמתרין, "אלא בשביל לקיים מצוות התלויות בארץ", הינו כי באמת שבח ארץ ישראל הן הן פרותיה הטובים והנעימים. ובשביל זה התאזה משה לארץ ישראל אך לא היתה כונתו חם ושלום, לטעם הגשמי של הפירות, רק עקר כוונתו כדי לזכות לקיים המצוות התלויות בארץ. כדי שעל ידי המצוות יקשר טעם המתיקות ונעימת הפירות לשרשן לבחינת נעם העליון שזה עקר תשוקת משה וכל הצדיקים לזכות לחזות בנעם ה' שזה עקר התכלית כנ"ל.

ברוח דברים אלה הולך גם ה"שפת אמת", ומבאר שכשם שהקדושה הרוחנית משפיעה על הקדושה שנקלטת בפירות הארץ, כך גם אכילת הפירות הקדושים חוזרים ומשרים את קדושתם על האוכל אותם, וזהו גם סוד השפעת המן על אוכליו⁴⁴:

כי כפי מזון האדם כך זוכין לתורה. כפי קדושת המאכל.

⁴³ ספר ליקוטי הלכות או"ח שם.

⁴⁴ שפת אמת פ"ו בשלח שנת תרנ"ו.

וז"ש חז"ל: "לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן. שני' להם אוכלי תרומה". כי גם תרומה נקרא קודש. ובאמת אפילו חולין מתוקנים שניטל מהם תרומה ומעשרות נשאר בהם רושם קדושה. ולכן אין תורה כתורת ארץ ישראל. לפי שהמאכל ומזון מתוקן במצות התלויות בארץ.

בצעירותינו זכינו לראות כיצד היסודות הרוחניים הללו מתורגמים הלכה למעשה. ומעשה שהיה כך היה:

מִרְן הָרֵב צָבִי יְהוּדָה קוֹק זצ"ל – היה ידוע בסגפנותו והיה מסתפק במועט, אלא אם כן היה סועד בסעודה של מצווה או בסעודות השבת. כמו כן היה מִרְן הרצי"ה זצ"ל מקפיד באוכלו את המרק שלא לכפוף את קומתו, כדי להראות שאינו משועבד לאוכל.

והנה פעם אחת, בעת שיעור בחדרו שבביתו הצנוע, הגיעו לבקרו תלמידיו שנשלחו על ידו להקים את מושב קשת ברמת הגולן. בידם היתה סלסלה של דובדבנים שזה עתה הגיעו לשנת ה"נטע רבעי" וחוללו לאכילתן.

התלמידים סיפרו לרבנו כי בשליחותו נטעו את מטע הדובדבנים הזה והנה עתה זכו ליהנות מפריו.

רבנו נטל את הסלסלה בידו והתבונן בפירות המונחים לפניו בעיניים בורקות, כמי שלא טעם פרי זה מימיו, והחל מדבר על "הפירות הקדושים של ארץ ישראל" וה"בנליה הקדושה של ארץ ישראל" וכך הלך והרחיב בדבריו על הקדושה של פירות הארץ. והזכיר את דברי החתם סופר בחידושיו על פרק לולב הגזול, שיש מצווה להוציא את פירותיה הקדושים של ארץ ישראל וכו'.

לנו, כתלמידים צעירים היה דבר זה לפלא. בראייתו העמוקה והקדושה היה מִרְן הרצי"ה זצ"ל מסוגל לחוש את הקדושה המיוחדת של פירות הארץ.

לאור דברים אלה ניתן לומר שהדימוי של פירות ארץ ישראל ל"צבי" מבטא תכונה מיוחדת, שמשקפת את התכונות הרוחניות של ארץ ישראל

ו"תורת ארץ ישראל", "האחדות הכוללת" או "אחדות הניגודים". מורכבות שמאחדת בשלום ובהרמוניה את הקצוות והניגודים שבד"כ אינם יכולים לדור בשלום זה עם זה.

אולי מסיבה זו הנהיגו המקובלים שדווקא בראש השנה לאילן, שבו עוסקים בקדושת הפירות של ארץ ישראל, עורכים "תיקון" שבו אוכלים פירות משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל.

אנו גם נהגנו לשיר ב"תיקון" את מילותיו האחרונות של מורנו הרב נריה זצ"ל לפני פטירתו:

**"קדושה אני מבקש,
קודש הקדושים אני מבקש,
תנו לי קדושת ארץ ישראל,
תנו לי קדושת אהבת ישראל"**

7. המצווה להוציא את פירותיה הקדושים של ארץ הצבי

קדושת הפירות של ארץ ישראל, הצומחים מתוך הארץ, באה לידי ביטוי גם במצווה נוספת, המצווה לעבד את הקרקע של ארץ ישראל ולהצמיח ממנה את פירותיה. כפי שמבאר ה"חתם סופר"⁴⁵:

נראה לעניות דעתי (ש)רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא 'ואספת דגנך'⁴⁶ אלא בארץ ישראל ורוב ישראל שרויין (על אדמתן), שהעבודה בקרקע גופה (עצמה) מצווה משום יישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים, ועל זה ציוותה התורה 'ואספת דגנך'. ובעז' ⁴⁷זורה גורן השעורים הלילה משום מצווה. וכאלו תאמר (וכמו שאי-אפשר לומר) לא אנה תפילין מפני שאני עוסק בתורה, הכי נמי (כך) לא

⁴⁵ חתם סופר מסכת סוכה דף לו ע"א.

⁴⁶ המחלוקת בין ר"י לרשב"י במס' ברכות ל"ב.

⁴⁷ שהיה ראש הסנהדרין, ובכל זאת יצא לזרות את השעורים בלילה בעצמו, ולא הסתמך רק על הפועלים שהיו שם. ראה גמ' בתרא דף צא ע"א: "אמר רבה בר רב הונא אמר רב אבצן זה בעז" וכן בילקוט שמעוני רות (פרק ד רמו תרו): "אלא אע"פ שיצא בועז וכל סנהדרין שלו מלאה וכוי" ועוד שהיה אז זקן בן שמונים כמובא במדרש (מדרש רבה רות ו' ב'): "בועז היה בן שמונים שנה ולא נפקד כיון שהתפללה עליו אותה צדקת מיד נפקד וכוי".

יאמר 'לא אאסוף דגני (בעצמי) מפני עסק התורה (משום שאני עוסק בתורה)'. ואפשר (ש)אפילו שאר (ה)אומניות שיש בהם יישוב העולם – הכל בכלל מצווה. אבל כשאנו מפורזים בעוונותינו הרבים בין אומות העולם "וכל שמרבה העולם יישוב מוסיף עבודת ה' חורבן" מודה רבי ישמעאל לרבי שמעון בר-יוחי! (אבל בארץ ישראל כולם מסכימים עם דעתו של רבי ישמעאל שמצווה ליישב את הארץ, והיא אינה נדחית מפני לימוד תורה) וכו', מכל מקום הא לן והא להו, לבניי בכל כשר ולבניי א"י פסול, דבעינן יישוב א"י ע"י ישראל.

בדבריו של החתם סופר יש עוצמה רבה, שכן הוא מעמיד מצווה זו של הוצאת פירותיה הקדושים של ארץ ישראל בעדיפות עליונה, כמצווה שאינה נדחית מפני תלמוד תורה! מצווה זו מעמידה את החקלאות הארץ ישראלית במדרגה מיוחדת מכל הארצות, כפי שבאר הרב קוק זצ"ל⁴⁸:

החקלאות – היסוד הראשי של כל ארץ נושבת – הנה אצל כל העמים היא רק גורם כלכלי רגיל, אבל אצל העם אשר תוכן חייו כולו הוא קודש-קדושים, וארצו ושפתו וכל ערכיו קודש הם, גם החקלאות כולה היא ספוגה קודש.

עפ"י הרב קוק זצ"ל הוצאת פירות הארץ היא ערך קדוש, ולא רק חקלאות כאלמנט כלכלי. התובנה הזו עמדה גם ביסודה של מחלוקת הסטורית בין הבייתוסים לפרושים בשאלה האם קצירת העומר דוחה את השבת (שם):

הקודש הזה שביסוד החקלאות מובלט ע"י זה שראשית הקציר, העומר, עולה הוא למדריגת עבודת קודש עליונה

⁴⁸ הרב קוק זצ"ל מאמרי הראייה ח"א עמ' 179, מתוך: "התור" גליון כ"ג שנת התרפ"ח. וכן שם ח"א 177 מאמר: "יום הבכורים זמן מתן תורתנו": "ידעו הכל כי אסורה היא כל עבודה וכל מלאכה בשבת, וכו' ואיך יכול הקרבן הבא ב"החל חרמש בקמה" להיות דוחה את השבת, אם לא הרמז הגדול שיש כאן כי החקלאות הארץ ישראלית בישראל, יסוד ישובו ובנין נחלתו, נמשכת היא ממקור הקודש באומה קדושה זו, ואם כי כל העבודה החקלאית בגילויה והתמשכותה המעשית, הרי היא מכלל מלאכת החול ואסורה בשבת, אבל הקרבן של חגיגת ראשית הקציר מהחל חרמש בקמה מוכרח להיות עולה למדרגת הקודש של הצבור הקבועה הדוחה את השבת, וכו', את התורה ואת המצוות שהם חיי סגולתה. וזאת לא יכלה הבייתוסיות לעכל, עיניה החלשות כהו ולא יכלו לסבול את האור הגדול הזה הזורח במלוא הדרו וכו'".

והרי הוא קרבן ציבור שדוחה את השבת. הבייתוסים שהתנגדו לדחיית שבת זו ודאי לא חרדו על קדושת השבת ושמירתה יותר משומרי השבת הנצחיים, הפרושים. וכו'. מחשבת רעל היתה בלבבם וכו'. ניתוק החקלאות מהתוכן הקדוש שלה וכו'. הפרדה בין עבודת הקודש העליונה, הרזית, השמימית, לבין החקלאות ועבודת הבנין המעשית הקרקעית. וכו'. אולם האומה היודעת לנצור את קדשיה כולם, את דבר ד' אשר עמה, היא גם העומדת על קדושת החקלאות הארץ ישראלית שגם היא קשורה ונמשכת ממקור הקודש. ואם כל העבודה החקלאית בהתמשכותה המעשית, הרי היא מכלל מלאכת החול, ואסורה היא בשבת, אבל קרבן הראשית שלה עולה למדרגת הקודש שבמקדש, וכמו שאר קרבנות הציבור, התמידין והמוספין, גם הוא דוחה שבת.⁴⁹

המצווה לטעת ולגדל את פירות הארץ, מאפשרת הבנה נוספת ומיוחדת בדברי המדרש⁵⁰:

כי תבואו אל הארץ ונטעתם. אמר להם הקב"ה לישראל, אעפ"י שתמצאו אותה מליאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע, אלא הוּו זהירין בנטיעות, שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל, כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים, אף אתם נטעו לבניכם, שלא יאמר אדם אני זקן ולמחר אני מת, ולמה אני יגע בשביל אחרים, .. לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות, אלא כשם שמצא עוד יוסיף ויטע, אפילו זקן, אמר הקב"ה לישראל למדו ממני, כביכול אמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם (בראשית ב ח).

אולי ניתן לתלות במצווה זו של "הוצאת פירותיה הקדושים של הארץ, שמייחדת את ארץ ישראל מכל הארצות, גם משמעות רוחנית רחבה יותר.

⁴⁹ ומסיים שם: "וניצחו החכמים את הבייתוסים, והתגברו על החפצים לנתק את היסוד החקלאי מקשר קדושתו, וכשאירע ראשית הקציר, קרבן העומר, להיות בשבת, נקבע דינו כדין כל עבודת הקודש הקבועה, הציבורית, וידעו תועי בינה, כי בימין ד' העושה חייל תתן אדמת הקודש את יבולה וארץ ישראל תיבנה בנין שלם".

⁵⁰ מדרש תנחומא (בובר) פרשת קדושים סימן ח.

ה"צמיחה" היא גם מודל להוצאה מן הכח אל הפועל, מההעלם אל הגילוי. לחובתנו להוריד את לתוך עולמנו הגשמי הגלוי, את הקדושה שבאה מעולמות רוחניים גנוזים ברובד הסמוי.

8. התפילה על פירות "ארץ הצבי" בברכת האילנות

בברכת האילנות יש הנוהגים להוסיף תפילה מיוחדת על ארץ ישראל, ועל איכות פירותיה, פירות ארץ הצבי⁵¹:

יהי רצון מלפניך ד' אלהינו ואלהי אבותינו, שתעלנו בשמחה לארצנו, ותטענו בגבולנו, ושם נקים מצות תרומות ומעשרות וכל מצות התלויות בארץ אשר הנחלת לאבותינו היא ארץ זבת חלב ודבש, "ארץ נחלי מים, עינת ותהמת יצאים בבקעה ובהר: ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבש" (דברים ה, ז ח), כאשר צויתנו בתורתך על ידי משה עבדך:

אנא ד', למען שמך הגדול, הגדל חסדך עמנו וקים לנו את הדבר אשר הבטחתנו על ידי משה עבדך (ויקרא כו, ד ה) "ונתתי גשמיכם בעתם, ונתנה הארץ יכולה ועץ השדה יתן פרי: והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע, ואכלתם לחמכם לשבע וישבתם לבטח בארצכם":

וקים בנו את הדבר אשר הבטחתנו על ידי ישעיה נביאך (ד, ב) "ביום ההוא יהיה צמח ד' לצבי ולכבוד, ופרי הארץ לגאון ולתפארת לפליטת ישראל": ונאמר (שם סה, כא) "ובנו בתים וישבו, ונטעו כרמים ואכלו פרים": וקים בנו אשר הבטחתנו על ידי עמוס נביאך (ט, יג יד) "הנה ימים באים נאם ד' ונגש חורש בקצר ודרך ענבים במשך הזרע, והטיפו ההרים עסים וכל הגבעות תתמוגגנה:

ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו, ונטעו כרמים ושתו את יינם, ועשו גנות ואכלו את פריהם":

וקים בנו אשר הבטחתנו על ידי יחזקאל נביאך (לו, ל) "והרביתי את פרי העץ ותנובת השדה, למען אשר לא תקחו עוד חרפת רעב בגוים". ונאמר (שם מז, יב) "ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל לא יכול עלהו ולא יתם פרו לחדשיו יבכר כי מימיו מן המקדש המה יוצאים, והיה פרו למאכל ועלהו לתרופה".

⁵¹ סדר ברכת האילנות נוסח עדות המזרח.

הצמיחה של עם ישראל בארץ הצבי

תוכן

1. ט"ו בשבט והמצוות התלויות בארץ
2. "ארץ הצבי" – כביטוי לערך העצמי של ארץ ישראל
3. ארץ ישראל "לשמה" והלימוד משבעת המינים
4. קשר של "זוגיות" והדדיות בין עם ישראל לארץ ישראל
5. "ארץ הצבי" – ביטוי לנאמנות שבין עם ישראל לארץ ישראל
6. משל הכרם – הצמיחה והמצוות הללויות בארץ
7. ארץ זבת חלב ודבש שילוביות ומיזוג ההפכים
8. שיר פרידה מארץ אהובה

1. ט"ו בשבט והמצוות התלויות בארץ

ט"ו בשבט מהווה, נקודת זמן, בעלת השלכות משמעותיות על המצוות התלויות בארץ. כפי שהתבאר לעיל, המצוות התלויות בארץ משקפות את הקדושה המיוחדת של הארץ, אולם הם משקפות גם את הזיקה המיוחדת שיש בין עם ישראל לארץ ישראל. זיקה שאינה דומה לזיקה שבין שאר האומות לארצן.

בכל שאר האומות הקשר לארץ נבנה באמצעות מרכיבים פיזיים וקיומיים: שנובעים מעצם ההמצאות הפיזית של העם בארץ. הוא בדרך כלל מתחיל בחלוצים בודדים הנקשרים לארץ, ובמהלך השנים והדורות הוא הולך וצומח, לקשר של עם לארצו. הזיקה בין העם לאדמתו מתחזקת ע"י פעילות חקלאית, ולעיתים גם כתוצאה מהקרבה של העם עבור אדמתו במלחמת הגנה על הארץ. כתוצאה מכך, ברבות השנים, גם מתפתח קשר תרבותי ונפשי לארץ, לנופיה לאדמתה.

הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל שונה במהותו, הוא מתחיל מרבדים רוחניים של קדושה, קדושת העם וקדושת הארץ. המצוות התלויות בארץ שמתקיימות תוך כדי עבודת האדמה, באיסוף היבול ובצריכת הפירות שגדלו בארץ, מעלות את הקשר הזה למדרגות גבוהות של קדושה. כל שאר הרבדים הפיזיים בקשר לארץ, שקיימים בין כל עם לארצו, מתפתחים כקומה שניה.

משום כך יש לט"ו בשבט משמעויות נוספות של צמיחה, לא רק של צמיחת האילן ופירותיו, אלא גם צמיחה רוחנית ופיזית של עם ישראל בארץ ישראל, שמתחזקת, בין היתר, ע"י המצוות התלויות בארץ. כתוצאה מכל אלה גם צומחת ומתרענת האהבה בין עם ישראל לארץ ישראל.

זאת אולי הסיבה מדוע נהגו בבתי המדרש של ארץ ישראל לעסוק בט"ו בשבט בלימוד וברור של סוגיות הקשורות למצוות התלויות בארץ, לקדושת ארץ ישראל ומעלותיה, ולקשר המיוחד בין עם ישראל לארץ ישראל. ברור זה נצרך בכל זמן ובמיוחד בתקופתנו כפי שמבאר הרב קוק זצ"ל⁵²:

"יסוד הגלות והשפלות הנמשך בעולם בא רק ממה שאין מודיעים את א"י, את ערכה והכמתה, ואין מתקנים את הטא המרגלים שהוציאו דבה על הארץ, בתשובת המשקל: להגיד ולבשר בעולם כלו הודה והדרה, קדושתה וכבודה".

2. "ארץ הצבי" – כביטוי לערך העצמי של ארץ ישראל

מהי ארץ לעם? בעידן המודרני מקובל לחשוב שארץ היא אמצעי ולא ערך בפני עצמו. הארץ משרתת את האינטרסים של העם השוכן בה. שטחה ואדמתה משמשים כפלטפורמה לקיום מדיני בטחוני וכלכלי, אולם אין להם חשיבות וערך עצמי. חלקי הארץ מקבלים את חשיבותם על פי התועלת הכלכלית שהם מביאים לעם היושב עליה, וחיוניות שטחיה נבחנים על פי רוב עפ"י מידת תרומתם לביטחון של העם היושב בהם. עפ"י גישה זו כאשר משתנים האינטרסים הכלכליים והביטחוניים של העם בארצו עשוי להשתנות גם היחס של העם למידת החיוניות של חלקים שונים בארצו. במה שונה אם כן הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל?

סוגיה זו היא אחת מסוגיות היסוד של בתי המדרש הארץ ישראליים. בהקשר לסוגיה זו מרבים לצטט את דברי מרן הרב קוק זצ"ל, מורה

⁵² אגרות ראי"ה ח"א עמ' קי"ג

הדרך של בית המדרש הארץ ישראלי המתחדש⁵³ :

ארץ ישראל איננה דבר חיצוני, קנין חיצוני לאומה, רק בתור אמצעי למטרה של ההתאגדות הכללית והחזקת קיומה החמרי או אפילו הרוחני. ארץ ישראל היא חטיבה עצמותית קשורה בקשר חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה.

הרב קוק זצ"ל מבאר את היחס לא"י עפ"י תורת הסוד: "ארץ ישראל היא חטיבה עצמותית", לארץ ישראל יש ערך עצמי מקודש בפני עצמה, והקדושה העצמית שלה מהווה "חטיבה עצמותית". על כן הקשר בין עם ישראל לארצו אינו קשר אינטרסנטי אלא קשר של חיים והדדיות: "קשורה בקשר חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה".

הרב קוק זצ"ל שולל את הגישה שלפיה השוני בין ארץ ישראל לשאר הארצות מתבטא רק ברובד הרוחני, שארץ ישראל משמשת כפלטפורמה רוחנית לצרכים הייחודיים של עם ישראל ולא רק כפלטפורמה חומרית⁵⁴ :

המחשבה על דבר ארץ ישראל, שהיא רק ערך חיצוני כדי העמדת אגודת האומה, אפילו כשהיא באה כדי לבצר על ידה את הרעיון היהודי בגולה, כדי לשמור את צביונו ולאמץ את האמונה והיראה והחזק של המצות המעשיות בצורה הגונה, אין לה הפרי הראוי לקיום, כי היסוד הזה הוא רעוע בערך איתן הקודש של ארץ ישראל.

הרב קוק הרב זצ"ל מבקש להדגיש שהיחס לארץ ישראל לשטחיה ואדמתה כאמצעי, וכפלטפורמה, בין אם היא חומרית ובין אם היא רוחנית, הוא שגוי. יחס שכזה מתכחש לערך העצמי המקודש של ארץ ישראל, והופך את הקשר לארץ ישראל לקשר אינטרסנטי (בין אם הוא אינטרס חומרי ובין אם הוא אינטרס רוחני).

⁵³ הרב קוק זצ"ל אורות א' א'.

⁵⁴ הרב קוק זצ"ל אורות שם.

על פי חז"ל הערך העצמי של ארץ ישראל מקופל בכינוי של ארץ ישראל כ"ארץ הצבי" (שהוזכר לעיל)⁵⁵:

"כי אתם באים אל ארץ כנען" – הלכה, עד שלא נכנסו לארץ כיצד היו מברכין על המזון? שנו רבותינו: עד שלא נכנסו לא"י היו מברכין ברכה אחת: "הזן את הכל". משנכנסו לא"י היו מברכין "על הארץ ועל המזון". משחרבה, הוסיפו "בונה ירושלים". משנקברו הרוגי ביתר הוסיפו "הטוב והמטיב" – הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה. ואין לך חביבה מכולם יותר מברכת על הארץ ועל המזון! שכך אחז"ל: כל מי שאינו מזכיר בברכת המזון "על הארץ ועל המזון", "ארץ חמדה" וברית ותורה וחיים, לא יצא ידי חובתו!

אמר הקדוש ברוך הוא: חביבה עלי ארץ ישראל יותר מן הכל, למה, שאני תרתי אותה וכן הוא אומר (יחזקאל כ): "ביום ההוא נשאתי ידי עליהם ארץ אשר תרתי להם זבת חלב ודבש צבי היא לכל הארצות". וכן הוא אומר (ירמיה ג): "ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים". וכו' להודיעך שאין חביבה כא"י.

הערך העצמי של ארץ ישראל – הוא הבסיס לקשר המיוחד של עם ישראל עם ארץ ישראל, כפי שמסיים המדרש (שם):

א"ל הקדוש ברוך הוא למשה: הן הארץ חביבה עלי, שנאמר (דברים יא): "ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד", וישראל חביבין עלי, שנאמר: (דברים ז): "כי מאהבת ה' אתכם". אמר הקדוש ברוך הוא אני אכניס את ישראל שהן חביבין עלי לארץ שחביבה עלי! שנאמר: "כי אתם באים אל ארץ כנען".

3. ארץ ישראל "לשמה" והלימוד משבעת המינים

מורנו הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, בנו יחידו של הרב קוק זצ"ל מצביע על שלוש מדרגות בקשר של היחיד לארץ ישראל: המדרגה הנמוכה ביותר

⁵⁵ במדבר רבה (וילנא) פרשת מסעי פרשה כג ז.

היא לשם אינטרסים חומריים, מעליה המדרגה של קשר לשם תכלית רוחנית, ומעל לכל הקשר "לשמה"⁵⁶:

המדרגה התחתונה של השייכות לארץ ישראל היא, שהיא מנוצלת לעניינים שאינם הגונים, בניגוד למה שראוי לה, בחיי היחיד ובחיי הציבור. גם העלייה לארץ מנוצלת כדי להימלט ממצוקת הגלות ומטומאת ארץ העמים, בשביל סידור מצב הפרנסה או הבריאות, ובדומה לזה בכיוונים מעשיים ותרבותיים, איננה "לשמה" של ארץ ישראל, מצד עצמה, הקובע את עניינה החיובי לאדם מישראל.

ואף בעליה לארץ כדי להשיג קדושה וחכמה ע"י אווירה המחכים, כדי לזכות במצוות התלויות בה, כדי לזכות בעולם הבא על ידה, אעפ"י שכל הכיוונים האלה שייכים למעלתה הרוחנית, עדיין אין זיקה אל הארץ מצד עצמה, אלא היא משמשת מכשיר להגיע בה למעלות הללו.

למעלה מכל אלה היא העלייה והשייכות אליה מצד עצמה, לא לשם איזו תכלית חמרית או רוחנית, מתוך השייכות הפנימית של האדם מישראל אל ארץ חייו ונחלת מורשתו. "כי היא בית חיינו" אשר מתוך כך בה מתקיימת ונמשכת כל שלימות התורה ומצוותיה, כמו כל שפע החכמה והקדושה והחיים בזה ובבא, וכו".

במאמרו שם, מדגיש מורנו הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, שעלית רבי זירא היתה מתוך המדרגה הגבוהה, "לשמה" - מתוך הקישור לערכה העצמי המקודש של ארץ ישראל.

המדרגות בקשר לארץ ישראל, גם עומדות ביסוד פירוש מופלא של מרן הרב קוק זצ"ל לדברי הגמ', על דין הקדימות בברכה, ובאכילת פירות משבעת המינים.

התורה הזכירה את שבעת המינים בפסוק אחד, אולם היא קוטעת את הפסוק בהזכרה נוספת של המילה ארץ⁵⁷:

⁵⁶ לנתיבות ישראל ח"ב, "התורה לשמה וא"י לשמה", עמ' ל'. יעוין שם בהרחבה, עם הקשר לדמותו של ר' זירא.

אָרֵץ חֲטָה וְשִׁעֲרָה וְגִפְן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אָרֵץ זֵית שָׁמֶן וְדָבָשׁ.
 לפי הגמ', האזכור הכפול של המילה "ארץ" קשור לדין הקדימות בברכה,
 ובאכילת פירות משבעת המינים⁵⁸ :

רב חסדא ורב המנונא הוו יתבי בסעודתא (היו יושבים
 בסעודה) , אייתו לקמייהו תמרי ורמוני (הביאו לפניהם
 תמרים ורימונים), שקל רב המנונא בריך אתמרי ברישא (רב
 המנונא לקח תמר וברך עליו בתחילה, לפני הרימון). אמר
 ליה רב חסדא: לא סבירא ליה מר, להא דאמר רב יוסף
 ואיתימא רבי יצחק: כל המוקדם בפסוק זה קודם לברכה?
 (שאל אותו רב חסדא, האם אינך מקבל את דברי האמוראים
 שיש להקדים ולברך על הפרי המוזכר לפני חברו, בפסוק של
 שבעת המינים? הרי הרימון מוזכר לפני התמר!) – אמר
 ליה: זה שני לארץ, וזה חמישי לארץ (השיב לו רב המנונא,
 שסדר הקדימות נקבע לפי הקרבה למלה "ארץ", המוזכרת
 פעמים בפסוק התמר הוא שני למלה "ארץ" השניה, והרימון
 הוא חמישי למלה "ארץ" הראשונה)

אמר ליה (רב חסדא): מאן יהיב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך.

רש"י מפרש שם⁵⁹ :

זה שני לארץ – "ארץ זית שמן ודבש" דכתיב בסיפיה דקרא,
 הפסיק "ארץ" את הסדר, וחזר לעשות זיתים ותמרים חשובים
 מתאנים ורימונים, שהרימון חמישי ל"ארץ" הכתובה בראש
 המקרא, ודבש שני ל"ארץ" הכתובה בסופו. מאן יהיב לן
 נגרי דפרזלא – רגלים של ברזל. ונשמעינך – נשמשך, ונלך
 אחרך תמיד.

דברי הגמ' מעלים כמה שאלות: מדוע התורה קטעה את הרצף של שבעת
 המינים, בהזכרת המילה "ארץ" פעמיים? וכן מדוע על פי רב המנונא
 המילה "ארץ" כל כך חשובה, עד כדי כך שהיא קובעת את סדר הקדימות

⁵⁷ דברים פרק ח פס' ח.

⁵⁸ גמ' ברכות מ"א ע"ב.

⁵⁹ רש"י ברכות מ"א שם.

לפי הקרבה למילה "ארץ", ולא על פי סדר הפסוק?
מרון הרב קוק זצ"ל באר את דברי הגמ', שהדיון על סדר הקדימות
בברכות מבטא סדר קדימות רוחני ערכי, ובאופן מיוחד כאשר מדובר על
הערך התורני של הקשר לארץ ישראל⁶⁰:

כשם שהברכות עצמן מעירות את הלבבות לדעות ישרות,
שהן אבות למעשים ישרים ומדות טובות, כן גם פרטיהן
להלכותיהן בנויים עפ"י דרכים מפולשים למדות טובות
ויקרות ועקרי תורה באמונות ודעות.

ובאשר חבת ארץ הקודש היא יסודה של תורה, שהיא
מביאה את כלל עם ד' וכל העולם כולו להשלמתם, על כן
סדרי קדימתן של הברכות מחוברים ותלויים הם במדת
סמיכתם של המינים שמברכים עליהם אל הזכרת הארץ
שבאלה פסוקי התורה. להורות, כי כל הקרוב קרוב יותר
לארץ ישראל, מי שיש לו יותר קשור אהבה לארץ, ויותר
השתדלות בענין ישוב ארץ הקודש, הוא מוקדם לברכה
והוא קרוב יותר אל השלימות שזוכים בה.

מרון הרב קוק זצ"ל מחלק את הפסוק לשנים, לפי שני הסוגים של הקשר
לארץ. בשונה מהמדרגות של הקשר האישי לארץ שהגדיר בנו הרב צבי
יהודה זצ"ל, אביו הרב קוק זצ"ל מגדיר את המדרגות של הקשר הכללי
הלאומי לארץ⁶¹:

והנה חבת הארץ מחולקת לפי מעלת האנשים והכרתם, כי
יש שמחבב ארץ הקודש בשביל סגולותיה היקרות, וצמא
מאד לרצות אבניה ולחונן עפרה, כדי לקיים המצוות
התלויות בארץ, ובשביל התכלית העליונה הנמצאת בה
לכלל ישראל ולכלל העולם במעלתם הרוחנית, ויש מי
שמחבב ארץ הקודש ומשתדל ביישובה ובדירתה, בשביל
שמכיר בה התכלית של המנוחה החמרית לכלל ישראל,

⁶⁰ הרב קוק זצ"ל "עין אי"ה" ברכות מ"א: "רב חסדא ורב המנונא הוי יתבי בסעודתא"
וב"עולת ראי"ה" ח"א שע"ד.

⁶¹ ש.ס.

שהוא ג"כ דבר טוב ונשגב, ובכל זאת לא בא עד המעלה הראשונה למי שמכיר יסוד התכלית העליון שבחבת הארץ. מרן הרב קוק זצ"ל מגדיר שתי מדרגות בקשר הכללי הלאומי לארץ: העליונה, הרוחנית- שבה הקשר לארץ הוא לשם השגת יעדים רוחניים של כלל ישראל. והמדרגה הנמוכה יותר החומרית- שבה הקשר לארץ הוא לשם השגת יעדים חומריים וקיומיים של כלל ישראל⁶²:

על כן רמוז כאן בפסוק קירוב הברכות לארץ בשתי מערכות: חמשה מינים, נגד ההשתוקקות לארץ באופן העליון המעולה, נגד חמשה חומשי תורה, שהם יסוד ההשלמה הישראלית וממנה נמשכת ההשלמה האנושית, וכל המוקדם בהם וקרוב יותר לארץ מוקדם לברכה, והחלק השני, "זית שמן ודבש", נגד המכירים את ההשלמה הטבעית של כלל ישראל בארץ, בהשלמתם הרוחנית הטבעית, כראוי לכל עם גדול וחכם, ברוח ובחומר.

לדעת הרב קוק זצ"ל יש כאן הדגשה מיוחדת, דווקא לערך של המדרגה החומרית, שבהקשר של הכלל היא הופכת מ"צורך" ל"ערך"⁶³:

ולמדנו מכאן, כמה גדולה היא המעלה של מי שמשתוקק לישב ארץ הקודש אפילו לשם התכלית החומרית של הכלל, כי אצל הכלל יהפך תמיד כל ענין גשמי לרוחני, והתכלית העליונה בוא תבוא ע"י חבור עם ד' בארץ ד'.

על כן מי שיש לו קורבה יתירה לארץ הקודש, אפילו במדרגה הנמוכה, יש בזה לחזקו ולאמצו ולהקדימו לברכה ממני שמתאחר ומתרחק, ואע"פ שבתוך הלב יהי המתרחק בעל מדרגה יותר עליונה, מ"מ ישוב על עמרי, שזכה למלכות מפני שהוסיף כרך אחד בא"י⁶⁴, אע"פ שהיתה כוונתו ודאי חמרית.

⁶² ש.ס.

⁶³ ש.ס.

⁶⁴ גמ' סנהדרין ק"ב ע"ב: "אמר רבי יוחנן, מפני מה זכה עמרי למלכות? מפני שהוסיף כרך אחד בארץ ישראל, שנאמר, (שם טז) "ויקן את ההר שמרון מאת שמר בככרים כסף, ויבן את ההר, ויקרא [את] שם העיר אשר בנה על שם שמר אדני ההר שמרון".

ויש לנו לימוד, שצריך לחזק את הכוחות החומריים של כלל האומה, ומזה יבא ג"כ חזק לכוחות הרוחניים. על כן אמר להם זה שני לארץ, שאע"פ שהוא שני לארץ במדרגה השניה מכל מקום הוא קודם לחמישי לארץ שבמדרגה הראשונה, לענין הרושם שאנו צריכים לעשות עלינו בחיבת הארץ, אע"פ שהוא במדרגה נמוכה נגד הראשון, מכל מקום פעולותיו הגשמיות מתקרבות למטרה רמה, ומתוך החזק החומרי יבוא חזק נפשי רוחני.

הדרוג של מרן הרב קוק זצ"ל, מרחיק לכת, הוא מעניק חשיבות גבוהה יותר לאלה שמובילים ונרתמים בכל כחם לשוב הארץ, גם אם הם מונעים מהמניע החומרי, על פני אלה שמשתיים ומתרשלים ואינם פועלים בכל כחם, גם אם אצלם ישוב הארץ מונע מהמניע הרוחני. קביעה זו קשורה למשנתו השילובית של מרן הרב קוק זצ"ל שבה אין סתירה בין הרובד החומרי של האומה לרובד הרוחני, שכן הרובד החומרי, יוצר את התשתית לרובד הרוחני.

בהמשך הוא מבאר את תגובתו המופלגת של רב חסדא⁶⁵:

על כן אמרו לו כהלכה וכענין: "מאן יהיב לן נגרי דפרזלא ונשמעינך" – מי יתן לנו חזק גופני וכח חמרי אמיץ כברזל, להיות שרירי הגוף חזקים, ונוכל לקבל ממך שלמות רוחנית גדולה כמדתך, לחבב את החזק החומרי בכלל עם ד', שהוא מביא ודאי לחזק הרוחני. וכן יוסב גם על עניני הכלל שבצד הלאומי של ישראל: מי יתן לנו אמצעים חזקים, לחזק את הצד הגשמי והחומרי של הכלל, ב"נגרי דפרזלא" – ברכב ברזל, בבריהי ברזל, בכח אמיץ וגוף חזק כברזל, להתאזר בגבורה ולרומם קרן ברוח גבורה, ונשמעינך, ונלך בדרכך, איך לזכות לזה ע"פ דרכה של תורה, באהבה ושלוש, וכו'.

דבריו של הרב קוק זצ"ל ומורנו הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, מקבילים

⁶⁵ ש.ס.

לדברי המהר"ל, שהשווה את שלושת בטויי השבח לארץ ישראל שאנו מזכירים בברכת המזון: "ארץ חמדה טובה ורחבה" לשלושת המדרגות של האהבה הקיימות בעולם. מכאן ניתן ללמוד גם על שלוש מדרגות באהבה לארץ ישראל⁶⁶:

והזכיר בארץ שלשה דברים: "ארץ טובה ורחבה ארץ זבת חלב ודבש", וכנגדם תקנו רז"ל: "ארץ חמדה טובה ורחבה". יש מפרשים האהבות הם שלשה, אהבת הערב, ואהבת מועיל, ואהבת הטוב.

אהבת הערב והוא הדבר שערב לו, אהבת המועיל כמו העושר שזה הדבר מועיל לו, ואהבת הטוב הוא דבר הטוב בעצמו. ולפיכך אמר "ארץ חמדה" נגד הערב, ו"ארץ טובה" נגד הטוב, ו"רחבה" כמו שאמר (בראשית ל"ד): "הארץ רחבת ידים", רצה לומר לקנות קנינים, והם אהבת המועיל. וכו'..

וכאשר תבין אלו שלושה דברים: ארץ חמדה, טובה, ורחבה, תבין עוד דברים נפלאים מאוד, כי הם הם שלש מעלות זו למעלה מזו: ה"חמדה" – אינו רק חמדת העין, ואין זה מעלה עצמית, שהרי דבר הנחמד אינו רק למראה בלבד ואין זה טובה עצמית דבר שהוא למראה והוא התחלת מעלה בלבד, אבל "טובה" – היא טובה עצמית שהיא טובה בעצמה, והוסיף עוד "ורחבה" – היא מעלה אלהית, כמו שביארנו למעלה".

הקשר לארץ ישראל צריך להיות מתוך בחירה והשתוקקות, כוונה "לשמה" ומודעות לגודל הקשר הזה. המדרגה הגבוהה של הקשר לארץ ישראל, "לשמה", היא המדרגה של "ארץ טובה". אולם ניתן לומר שבאופן פרדוכסלי דווקא מי שזוכה להתעלות למדרגת הקשר לא"י "לשמה", לאהבה שאינה תלויה בדבר, וללא תנאי, עתיד ליהנות מההטבות והתועלת שיכולה א"י להעניק ליושבים בה בתחום החמרי

⁶⁶ גבורות ד' פ' כ"ד.

והרוחני, והיא תהיה לו גם ארץ חמדה ורחבה. זאת גם המתכונת ליצירת אהבת נצח, שאינה תלויה בדבר - "אהבה מנצחת" שאינה נפסקת לעולם.

4. קשר של "זוגיות" והדדיות בין עם ישראל לארץ ישראל

האהבה לארץ "לשמה" כאהבה "שאינה תלויה בדבר", מאפשרת להבין מדוע מתואר הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל, כקשר זוגי שבין איש ואשה⁶⁷:

"לא ייאמר לך עוד עזובה ולא רצך לא ייאמר עוד שממה, כי לך יקרא חפצי-בה, ולא רצך - בעולה, כי חפץ ה' בך וארצך תיבעל, כי יבעל בחור בתולה יבעלך בנייך...".
גם בקינת ירמיהו על יציאת ישראל לגלות נאמר על ארץ ישראל⁶⁸:
"איכה ישבה בדד העיר רבתי עם... היתה כאלמנה".
על כך מרחיב המדרש את הדימוי הנשי⁶⁹:

"אלמנה אין כתיב כאן, אלא "כאלמנה" - באישה שהלך בעלה למדינות הים ודעתו לחזור אליה".

בגמרא הדימוי של הקשר לארץ כקשר זוגי שבין איש ואשה, הוא דו סטרי. מצד אחד לומדת הגמרא קידושי איש ואשה בכסף, מקנין שדה עפרון⁷⁰:

⁶⁷ ישעיהו ס"ב, ג' ד'.

⁶⁸ איכה א', א'.

⁶⁹ איכה רבה א'-ג'.

⁷⁰ קידושין דף ב ע"א. ובהמשך, קושרת הגמי' להוא אמינא ללמוד קידושי אשה בחליפין (שם בדף ג ע"א): "ולרב הונא דאמר חופה קונה מק"ו למעוטי מאי למעוטי חליפין ס"ד אמינא הואיל וגמר קיחה קיחה משדה עפרון מה שדה מקניא בחליפין אף אשה נמי מקניא בחליפין קא משמע לך". וכן בקידושין דף יא ע"ב: "ואמר שמואל הקדש שוה מנה שחיללו על שוה פרוטה מחולל וכו', והרי קידושי אשה דכתיב כי יקח איש אשה ובעלה וגמר קיחה קיחה משדה עפרון ותנן בית הלל אומרים בפרוטה ובשוה פרוטה וכו'". וכן אדם אירס אישה בקידושין, וקבע לה תאריך לנישואין, והאישה חלתה - ונדחה תאריך הנישואין, והאישה תובעת את מזונותיה מיום הנישואין המקורי - שואלת הגמרא (כתובות ב', ע"א-ע"ב): "דלמא מציא אמרה ליה נסתחפה שדהו? ומסביר רש"י שם: "נסתחפה שדהו - לשון מטר סוחף... כלומר: מזלך גרם כי מהיום אני מוטלת עליך לזון". כלומר, כיוון שהאישה תולה את מחלתה שגרמה לדחיית הנישואין בחוסר מזלו של ארוסה, בדומה למצב בו היה קונה הארוס שדה ולאחר מכן, לחוסר מזלו, גשם היה סוחף את אדמת השדה. התוספות שם מצדד בעמדתה של האישה (שם ע"ב, ד"ה "מציא"- בתירוץ השני): "ואינו יכול לטעון שאדרבא, מזלה גרם... דהאשה היא שדה של הבעל ואין הבעל שדה שלה".

ובכסף מנא לן? (שאשה מתקדשת ע"י נתינת דבר שווה כסף) גמר "קיהח", "קיהח" משדה עפרון. כתיב הכא: "כי יקח איש אישה" וכתיב התם: "נתתי כסף השדה קח ממני". וקיהח איקרי קנין דכתיב: "השדה אשר קנה אברהם" אי נמי: "שדות בכסף יקנו".

ומצד שני כמעט באותו אופן לומדת הגמרא מקידושין בין איש לאישה, לקניין קרקע⁷¹:

"כשם שאין אישה נקנית בפחות משווה פרוטה כך אין קרקע נקנית בפחות משווה פרוטה",

במקום אחר הארכנו בברור המונח "קנין" ביחס לקידושין, שמבטא זיקה ושאיכות חזקה וחלוטה בין האיש לאשה, ולא חלילה "אדנות" ו"בעלות" של האיש על האשה (למרות שתפיסה זו היתה מקובלת בתקופות מסויימות). שכן עפ"י ההלכה מדובר על קשר המבוסס על הסכמה והדדיות ואין האיש יכול לאכוף על אשתו לעשות שום דבר כנגד רצונה⁷².

לדימוי של הקשר לארץ כקשר זוגי, יש משמעות רבה. יש הבדל עקרוני בין התיאור של הקשר לארץ המקובל באומות העולם ובין הקשר הייחודי של עם ישראל לארצו. אומות העולם מכנים את ארצם בשם "מולדת" – (בתרגומים רבים "ארץ אס"), ומדמים את הקשר לאדמתם כקשר בין אמא לבן, שזהו קשר שהוא נטול בחירה, ואילו הקשר של עם ישראל לארץ ישראל משול לקשר זוגי, **שצריך לבוא מתוך בחירה שלמה ומתוך הכרה בערך של הארץ.**

יש דמיון בין ההיווצרות של הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל, ובין היווצרות הקשר בין איש לאישה. וכמו שקידושי אישה באים מתוך בחירה, רצון והסכמה, ובאמירת "הרי את מקודשת לי", מצד האיש, כדברי הכתוב⁷³:

"כי ייקח איש אישה".

⁷¹ קידושין דף י"ג ועיין עוד להרחבה בתוספות שם.

⁷² ראה גם בשו"ת "מישיב דבר" לנצי"ב סי' מ"ה.

⁷³ דברים כ" א' ו-ה"י.

ומצד האישה, כדברי הגמ'⁷⁴:

"תנא 'האשה נקנית', דמדעתה אין, שלא מדעתה לא".

כך הקשר לארץ ישראל צריך לבוא מתוך בחירה, השתוקקות ורצון. הדמיון בין השנים מצוי בתחומים נוספים. בזמן התורה הקדימו תקופה של אירוסין לחיי הנישואין (של כשנה). תקופה זו מתאפיינת בכך שהאישה נחשבת כאשת איש לכל דבר (אולי אף יותר מכך), אולם האיש והאשה אסורים באישות ואין הם חיים במשותף. הזיקה בין הארוס לארוסתו מבטאת קשר נשמתי, רוחני, אידיאלי, שקיים גם כשאין קשר פיזי ביניהם. בכך מביאה תקופה זו לידי ביטוי שהבסיס לקשר בין איש לאישה נובע מגורם רוחני משותף ולא רק מעצם ההרגל והחוויות של החיים המשותפים. תקופת האירוסין שמגלמת את הקשר הרוחני, גם מטביעה אותו אח"כ בחיי הנישואין. בזכותו הופך הקשר הזה לקשר יציב ועמוק יותר.

השייכות האמיתית בין איש לאישה אינה מצטמצמת לתועלת שתצמח להם מכך, כי "כל אהבה שהיא תלויה בדבר, בטל דבר, בטלה אהבה"⁷⁵, אלא מתוך השייכות הנשמטית הפנימית של איש ואישה, שהם שני חלקים של אותה הנשמה, ועל כן "בת קול" היתה מכרזת "ארבעים יום קודם יצירת הוולד, בת פלוני לפלוני"⁷⁶. ככל שקשר בחירי זה יהיה עצמי יותר "לשמה", "לא תלוי בדבר", תהיה שכינה ביניהם, כמאמרם: "זכו-שכינה ביניהם, לא זכו – אש אוכלתם"⁷⁷. בדרך דומה לזו נוצר הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל, כפי שמתאר הרב קוק זצ"ל⁷⁸:

בהיותכם מתי מספר, כמעט וגרים בה – קשר הקודש של ישראל עם ארצו הקדושה אינו דומה לקשר טבעי, שכל עם ולשון מתקשר על ידו אל ארצו. הקשר הטבעי הוא מתפתח רק במשך זמן רב, ע"י המון מאורעות, ע"י עם רב ועצום

⁷⁴ קידושין ע"ב, ועיין עוד ב"מסורת הש"ס".

⁷⁵ אבות ה' ט"ז.

⁷⁶ גמ' סוטה ב' א ובסנהדרין כ"ב א'.

⁷⁷ גמ' סוטה י"ז א.

⁷⁸ עולת ראייה ח"א עמ' ר"ג.

שמתכנס יחד לדור באיזו ארץ בתור ישיבת קבע, ואז מתחילה איזו חיבה היסתורית, הבאה מתוך התרגלות לפעם בלבבות הדורות הבאים, וקשר רוחני מתהווה בין העם והארץ.

מה שאין כן הקשר האלהי ממקור הקדש, שנתקשרה ארץ ישראל בקדושת ארץ המדה, שהתחיל החותם הקדוש הזה להיות מבליט בהיותכם מתי מספר, ובזמן קצר ותכופ, יחד עם הופיעם בארץ, ועוד קודם לכניסתם, ע"י ההארה האלהית העליונה, בהיותם יושבים בתוכה לא ישיבה קבועה כי אם בתור גרים, ששום דבר שיסודו בטבע לא עזר לקשר הזה, שהופיע בתור יצירה אלהית, בדבר ד' וברית קדשו, בחוק שבועת עולם, אשר הוא אמר ויהי. "בהיותכם מתי מספר, כמעט וגרים בה".

בפסקה זו כולל הרב קוק זצ"ל רבדים רבים עמוקים זה מזה. האדם, באשר הוא, זקוק לארץ כדי שתהיה לו מקום לחיות: מאדמתה יוציא את לחמו, וממימיה ירוה את צמאונו, בשדותיה ירעה את צאנו, מאבניה יבנה את ביתו, ובצל עציה ימצא לעצמו מרגוע.

גם העם, זקוק לארץ כדי לייסד בה את מדינתו, מאדמתה וממחצביה ייסד את כלכלתו, על גבולותיה הטבעיים ישתית את בטחונו, נופיה והמאורעות שעוברים עליה יהוו השראה ליצירת תרבותו הייחודית. אולם לצרכים אלה אין האדם והעם זקוקים לארץ מסויימת, ורק לאחר שכבר השתקעו בה ובנו בה את ביתם ומדינתם הם יוצרים אתה קשר שיקשה לנתקו.

סוג הקשר שנוצר בין האדם והעם ובין ארצם הוא קשר חד סטרי של תלות: הארץ מספקת לעם את צרכי הקיום הבסיסיים. לכן העם קורא לארצו - מולדת - כאם המספקת את הקיום לצאצאיה. מההיסטוריה אנו למדים שעם שגלה מארצו פיתח, לאחר זמן, קשרים דומים, גם בארץ אחרת.

לעומת זאת הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל מתחיל מההבטחה האלוקית לאבות, ורק לאחר מכן, לאחר דורות רבים הגיע עם ישראל לארץ, והשתקע בה. ארץ ישראל היא ראשית הבריאה ובה טבע הקב"ה סגולות רוחניות מיוחדות, שאין בשאר הארצות. ההבטחה לאבות מלמדת על התאמה רוחנית שיש בין ארץ ישראל לעם ישראל⁷⁹:

סגולת הארץ וסגולת האומה מתאימות יחד.

כשם שהאומה היא מיוחדת להרוממות האלהית במעמקי חייה, כך הארץ, ארץ ד', היא מכשירה את העם היושב עליה בנחלת עולמים, הבאה בברית ובשבועה בבטחון נצח ישראל, המיוסד על הטבע האלהי הקבוע במטבע ארץ-חמדה נפלאה זו, המזווגת לעם זה אשר בחר לו יה לסגולתו. נשמת האומה והארץ יחדו פועלות את יסוד הויתן, תובעות את תפקידן, להוציא אל הפעל את עריגת קדושתן, וכו'... העם פועל בכחו הנפשי על הארץ, זרע ד' מתגלה על-ידי השפעתו הרוחנית, והארץ פועלת על העם, להכשיר את תכונתו לפי חפץ חיים אלהיים שלמים בתבניתם.

לעיל בארנו שהסגולות הרוחניות היחודיות של הארץ באות לידי ביטוי, בין השאר במצוות מיוחדות השייכות רק בארץ - אלו הן "המצוות התלויות בארץ". כאשר עם ישראל השתקע בארצו - היא ספקה לו את צרכיו הרוחניים והגשמיים כאחד. אולם בשונה מארצות אחרות מדובר על פעולה זו סטרית, בדומה להדדיות שיש ב"זוגיות" של איש ואשה, משום שבישיבת עם ישראל בארץ ישראל, בעשיה הרוחנית האופיינית לו, ובקיום "המצוות התלויות בארץ", הוא מוציא את סגולותיה מהכח אל הפועל. מכאן שהקשר בין עם ישראל לארצו אינו מתאפיין רק כקשר של תלות, לא פיזית ולא רוחנית, אלא כקשר של הדדיות. ובדומה לקשר הזוגי הוא צריך להיות מתוך בחירה והשתוקקות, כוונה "לשמה" ומודעות לגודל הקשר הזה.

⁷⁹ הקדמת הרב קוק זצ"ל ל"שבת הארץ".

5. "ארץ הצבי" – ביטוי לנאמנות שבין עם ישראל לארץ ישראל

"ארץ הצבי" הוא אחד הדימויים המשמעותיים של ארץ ישראל המוזכר בנביאים, וגם לו יש השלכות רבות על הבנת הקשר הדינמי בין עם ישראל לארץ ישראל. דימוי זה גם שופך אור על תופעה הסטורית פלאית ורבת שנים, אומות רבות ניסו ליישב את הארץ בכל שנות הגלות, ולא הצליחו. בדימוי זה מקופל גם מבחן ה"נאמנות" של הזוגיות בין עם ישראל לארץ ישראל, לאורך השנים.

בגמרא מצינו תיאור יוצא דופן של הדמוגרפיה בארץ ישראל לפני החורבן⁸⁰:

דאמר רב יהודה אמר רב אסי: ששים רבוא עיירות היו לו לינאי המלך בהר המלך, וכל אחת ואחת היו בה כיוצאי מצרים, חוץ משלש שהיו בהן כפלים כיוצאי מצרים, אלו הן: כפר ביש, כפר שיחליים, כפר דכריא. וכו'

היקף האוכלוסין המתואר שם אינו תואם, לכאורה, את התנאים הטופוגרפיים של השטח. תאור זה מעלה את תמיהתו של האמורא עולא, ולהבדיל, הא מעוררת צדוקי אחד להתריס כנגד רבי חנינא (שם):

אמר עולא: לדידי חזי לי ההוא אתרא, ואפילו שיתין ריבוותא קני לא מחזיק. אמר ליה ההוא צדוקי לרבי חנינא: שקורי משקריתו! רש"י שם מפרש:

ההוא אתרא – הר המלך. משקריתו – דאמריתו ששים רבוא עיירות היו בהר המלך והוא אינו מחזיק אפילו ששים רבוא קנים. תשובת הגמרא שם, מתארת תכונה פלאית של "ארץ הצבי", סוג של אלסטיות דמוגרפית (שם):

אמר ליה: (ירמיהו ג) "ארץ צבי" כתיב בה, מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו, אף ארץ ישראל, בזמן שיושבין עליה רווחא, ובזמן שאין יושבין עליה גמדא.

רש"י שם מפרש:

גמדא – דיטריו"ש בלע"ז כמו גמוד מסאני (פסחים דף קיא). אין

⁸⁰ גמי גיטין דף נז ע"א.

עורו מחזיק בשרו - משהופשט הוא כוון ואין יכול לחזור ולכסותו בו⁸¹.

המהר"ל מבאר את המשמעות העמוקה של הדימוי "ארץ הצבי" בכך שהתכונות הרוחניות המיוחדות של הארץ יוצרות דיספרופורציה בין השטח הפיזי והטופוגרפי ובין הקיבולת הדמוגרפית. שכן נפח רוחני מגדיל את הנפח הפיזי. אולם תכונות אלה יכולות לבוא לידי ביטוי רק כשעם ישראל נמצא בארץ ישראל, ומוציא מן הכח אל הפועל את תכונותיה הרוחניות⁸²:

ויראה מה שאמר "ורחבה" שהוא מורה על דבר אלהי, שהארץ הזאת מסוגלת למעלת אלהית, וזה נרמז בלשון ורחבה שאין צרות בדברים הנבדלים רק הצרות בגשמים שהם בעלי דוחק שאין גשם נכנס בגשם ויש שם צרות, אבל הארץ היא אלהית ואין בה צרות. ורמז בזה כי הארץ טובה לעניני העולם הזה, וזה שנזכר בלשון טובה ורחבה נאמר, שהארץ טוב לעולם הבא, כמו שהפליגו חכמים ז"ל במעלת הארץ בעניני הגוף בשבח פירות ארץ ישראל וכל הדברים אשר בארץ, ויש בארץ ענין אלהי, והפליגו בזה (גיטין נ"ז ע"א) שנקראת ארץ צבי שכאשר יושביה עליה היא רחבה לכולם כמו עור הצבי שמחזיק לבשרו ואם אין יושביה עליה צרה, וזהו מעלה אלהית שכאשר יושביה עליה יש בה ענין אלהי מה שראוי לה והיא רחבה, ואם אין יושביה עליה אין בה מעלה אלהית והיא צרה.

באור זה משתלב עם דבריו של ה"שפת אמת" שהאריך באופן יוצא דופן כדי לבאר את היחס בין הפנימיות של ארץ ישראל ועם ישראל⁸³:
אבל ברכת הארץ יתירה מה שניתן לבנ"י להמשיך השפע ברכה ע"י מעשיהם. והנה א"י היא מעט חכמות ורב האיכות כי העיקר

⁸¹ רש"י בכתובות דף קי"ב, מבאר את הדימוי לצבי: "אין עורו מחזיק את בשרו - שהעור כוון וגומד לאחר הפשטו".

⁸² גבורות ד' פ' כ"ד. וראה גם במלבי"ם על יחזקאל פרק כ פסוק ו - חלק באור הענין: "וכן בחר בא"י מצד שהיא ארץ זבת חלב ודבש - וימצאו שם כל צרכיהם הגשמיים שיהיו פנויים אל התורה והעבודה, ומצד שהיא צבי לכל הארצות - בענין הנפשי והרוחני וחלות שם השכינה וההשגחה והנבואה".

⁸³ שפת אמת ספר במדבר, פרשת מסעי - שנת תרס"ד.

הוא הפנימיות ולכן נדמה כצבי שאין עורו מחזיק את בשרו שהפנימיות רב מאוד מן החיצונית מלבוש החיצון. ולכן נק' זבת" חלב" ודבש" ס"ת שב"ת שגם השבת הוא כן שמתגלה בו פנימיות השפע ולכן הוא מוכן רק לבנ"י דגם הם מעט הכמות אתם המעט מכל העמים. אבל פנימיות שלהם רב וגבוה מאוד ולכן גם בישראל כתיב דבש" וחלב" תחת" לשונך ס"ת שב"ת. ובאמת הכל מצד התורה שכל העולם נברא בתורה. וא"י שהוא עיקר העולם ובאמצע העולם שמשם מתפשטין כל המקומות א"כ שם עיקר התורה. וכן בנ"י שבשבילם נברא כל הבריאה א"כ הם בני תורה. וכו' ולכן כתיב זאת הארץ אשר תפול לכם. כשבנ"י נכנסו לא"י נגלה להם פנימיות א"י וע"ז כתוב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת כו' נגד בני אדם שאין הכל מבינים פנימיות ארץ ישראל רק בנ"י לכן נקרא ארץ ישראל שלהם נגלה זו המתנה גנוזה, וכשיצאו בנ"י משם יצא הודה זיוה הדרה כדאיתא בגמ' פשטה לה גמרא לה⁸⁴.

בדרך דומה, באר ה"בן איש חי" את דברי הגמרא, אולם הוא מדגיש דווקא את הזיקה של הארץ לעם ישראל, ואת אי התאמתה לאחרים⁸⁵:

שם ובזמן שאין יושבין עליה גמרא. נראה לי בס"ד עשה הקב"ה כן בטבע הארץ בדרך נס, להורות דארץ ישראל שייכה לישראל, ובת זוגם היא, ושלהם היא מעת בריאת העולם, ולא יאמרו לסטים אתם שכבשתם את ארץ כנען, דהא חזינן בארץ זו ויושביה כמו טבע הצבי, דהבשר הם ישראל, והעור היא הארץ, וכמו דהצבי אין עורו מחזיק בשרו אחר הפשט, כן ארץ זו שהיא העור, אינה מחזיקת את הבשר שהם ישראל, אחר שהופשטה ונפרדה מהם. ובזה יובן מכנף הארץ זמירות שמענו [ישעיה כ"ד ט"ז], כנף לשון קיבוץ כמו כנוף ואתו כולי עלמא, והיינו מן כינוף וקבוץ הארץ שנתכווצה בזמן החרבון, זמירות שמענו, שמע לשון הבנה, והיינו, כי בזה נעשה דמיון הצבי לצדיק הוא זרע ישראל,

⁸⁴ עיי"ש באריכות דבריו ובמתק שפתיו.

⁸⁵ ספר בניהו בן יהודע על גיטין דף נז ע"א, ועי' גם בתשו' הלכות קטנות חלק ב' סי' ג'.

שאינן עורו שהיא הארץ מחזיק את הבשר, שהוא זרע [ישראל].
אחר שהופשט ממנו.

הרמב"ן באר על פי עקרון זה ולאור דברי המכילתא, את הפסוק של
הקללה מפרשת בחוקותי, שבשונה מהקשרה, אינה אלא בשורה טובה,
שאחרי שעם ישראל יגלה מארצו, היא תהיה שוממה, ושום אומה לא
תצליח ליישב אותה⁸⁶:

ואלה דברים יבטיחו בגאולה העתידה הבטחה שלמה יותר מכל
חזיונות דניאל – וכן מה שאמר בכאן (בפסוק לב) ושממו עליה
אויביכם, היא בשורה טובה מבשרת בכל הגליות שאינן ארצנו
מקבלת את אויבינו, וגם זו ראייה גדולה והבטחה לנו, כי לא
תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה
נושבת מעולם והיא חרבה כמוה, כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה
אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם.

במידה מסויימת הדימוי הזה מקפל בתוכו סוג של "מבחן נאמנות"
בזוגיות בין עם ישראל לארץ ישראל, לאורך השנים.
מאידך, בעת הגאולה ושיבת עם ישראל לארץ ישראל חוזרת
לצמוח, ולתת פירותיה בעין יפה. על כן הופך סימן זה לאחד מסימני
הגאולה⁸⁷:

ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר (יהזקאל ל"ו):
"ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל וגו'".
רש"י שם מפרש את הקשר הזה בין הצמיחה המחודשת ובין הגאולה:
מגולה מזה – כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה אז יקרב
הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר.
במקום שרש"י קיצר הרחיב המהרש"א לבאר⁸⁸:

אין לך קץ מגולה מזה וכו' שנאמר ואתם הרי גו'. לפי שכל זמן
שאינן ישראל על אדמתם אין הארץ נותנת פירותיה כדרכה אבל
כשתחזור ליתן פירותיה זהו קץ מגולה שקרב לבא זמן גאולה

⁸⁶ רמב"ן על ויקרא פרק כו פסוק טז.

⁸⁷ גמי סנהדרין דף צח ע"א.

⁸⁸ מהרש"א חידושי אגדות מסכת סנהדרין דף צח עמוד א.

שיחזרו ישראל על אדמתן.

זה גם מסביר את הסמיכות שיש בין "ברכת קיבוץ הגלויות" ל"ברכת השנים" בתפילת שמונה עשרה⁸⁹:

ומה ראו לומר קיבוץ גלויות לאחר ברכת השנים – דכתיב (יהזקאל ל"ו): "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא".
רש"י שם מפרש⁹⁰:

ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבא – אלמא: קיבוץ גלויות בעת ברכת השנים היא.

6. משל הכרם – הצמיחה והמצוות הללויות בארץ

יש בחינה נוספת לקשר ההדדי שבין עם ישראל לארץ ישראל שבא לידי ביטוי במשל מפורסם של רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי: "משל הכרם". יש בו ביטוי יחודי להדדיות של הקשר, משום שהוא משקף "צמיחה" שנוצרת מהקשר הזה לכל מי ששותף בו, שלא רק עם ישראל מצמיח את ארץ ישראל, אלא גם להיפך⁹¹:

אמר החבר: כך גם הרכם זה שאתם אומרים כי הכרם מצליח בו, – לולא היו נוטעים בו את הגפנים ועושים את כל מלאכת עבודת הכרם הדרושה לגידולם, לא היה עושה ענבים.

והנה המעלה המיוחדת באה ראשונה לעם אשר הוא הסגולה והגרעין (כמו שהזכרתי למעלה) ואחרי זה יש גם לארץ חלק במעלה הזאת, וכן למעשים ולמצוות התלויים בארץ, שהם מעין עבודת הכרם לכרם. אולם שלא ככרם העושה ענבים גם במקום אחר אין עם הסגולה יכול להדבק בענין האלוהי כי אם בארץ הזאת.

בבית מדרשנו אנו נוהגים לציין שאין די בהבנה הראשונית של "משל

⁸⁹ גמי מגילה דף יז ע"ב.

⁹⁰ וראה גם בפני משה מסכת ברכות פרק ב: "למה כי קרבו לבא. הגלויות אלמא קבוץ גלויות בעת שנתברכו השנים". וכן במהרש"א חידושי אגדות מסכת מגילה דף יז עמוד ב.

⁹¹ ספר הכוזרי - מאמר שני יב.

הכרם", הוא מצריך התבוננות מעמיקה. הוא משל, ולא הוכחה לוגית! הוא מבאר את מרכיבי התלות המשולשת שבין העם הארץ והתורה, ולא בא "להוכיח" שהמין האנושי מושפע מהמקום שבו הוא נמצא!

כמו כן, יש מקום לבחון לעומק את המשמעות של ה"מצוות התלויות בארץ", לאור המשל. ה"מצוות התלויות בארץ" קשורות לתכונותיה הרוחניות והגשמיות של הארץ, לשינויים החלים בה, ולחילופי העונות שלה. עד כה התמקדנו בהיבט של ההדדיות שה"מצוות התלויות בארץ" מוציאות מן הכח אל הפועל את הקדושה היתרה של הארץ. אולם ב"משל הכרם", המצוות התלויות בארץ גם מוציאות מן הכח אל הפועל היבטים רוחניים יחודיים שגנוזים בנשמת ישראל, שאינם יכולים לצאת אל הפועל אלא בארץ ישראל, ובקיום המצוות התלויות בארץ!

במשל זה גם ממחיש הכוזרי, שעיצוב הקשר הנכון בין העם והארץ, קשר יחודי ומקודש, נעשה ע"י קיום המצוות בתלויות בארץ. רק בדרך זו ניתן ליצור קשר של הדדיות שאינו מתאפיין רק כקשר של תלות, לא פיזית ולא רוחנית. יש בכך כדי להסביר מדוע - גם לאחר גלות רבת שנים וניתוק מהארץ - עם ישראל הצליח לשמור על קשר נפשי ורוחני עם הארץ.

בהבנה הראשונית המשל מבקש לדמות את הזיקה שבין עם ישראל לארץ ישראל, עם ישראל הוא כעץ, שהצלחת פירותיו תלויים במכלול התנאים הדרושים לצמיחה, הקדושה של הארץ, וקיום המצוות התלויות בה. אנו מציינים בדרך כלל, שהדימוי ל"כרם" דווקא יותר מכל העצים משום שכרם ענבים הוא צמח איכותי ובעל חשיבות רבה מחד גיסא, אולם הוא צמח רגיש מאד מאידך גיסא והצלחת גידולו תלויה מאד באיכות הטיפול ובתנאי האקלים.⁹²

בהבנה מעמיקה יותר אנו מבקשים לעמוד במשל על עצם השימוש במשל מעולם הצומח הרב שנתי, כדי לבטא תהליכי "צמיחה" אנושיים, פרטיים

⁹² בקרב מגדלי הכרמים רווחת התפיסה, שהיא כנראה עתיקת יומין, ואולי גם היתה ידועה לריה"ל בעת כתיבת ספר הכוזרי ומשל הכרם, שאיכות הענבים והיין שעתיד להיות מופק מהן נמצא ביחס הפוך לכמות היבול, כלומר שכל שהיבול קטן יותר כך איכות היין שתופק ממנו תהיה גדולה יותר. לגפן יכולת ומשאבי צימוח נתונים, וככל שיש פחות אשכולות ופירות כך יזכה כל אחד מהם למשאבים מוגדלים. היום יש כבר דעות שמערערות על תפיסה זו אם כי עדיין אין מחקרים שסותרים זאת באופן מוכח.

ולאומיים, ובמיוחד אלה שנצרכים ל"צמיחה" המופלאה של עם ישראל במהלך כל שנות קיומו.

הצמיחה בטבע היא תופעה מרתקת, גם בהתעמקות בצדדים המדעיים שמתגלים באמצעותה, וגם בכך שהיא מהווה מודל לתהליכי "צמיחה" נוספים מתחומים שונים. בראש ובראשונה, מדובר על תהליך הדרגתי שבסופו יש תוצאות, פירות. וכן שיש בו התפתחות הדרגתית, שבה תופעה גדולה צומחת מהתחלה קטנה. מכאן ניתן להשליך לתהליכים אחרים שיש בהם שלבי ביניים רבים, שכל אחד לכשעצמו אינו מביא תועלת, אולם בסופו מגיעים לתוצאה ולתועלת, כמו שבצמיחה הצמח מצמיח עלים וענפים ורק בסוף גדל הפרי. לעיתים מדובר בתהליכים ארוכי טווח, שהתמשכותם יוצרת יאוש וחוסר סבלנות, ויש מי שמנסה "לקצר תהליכים" ונכשל. אין כמו מודל זה להבנת ההיסטוריה ההתפתחותית רבת השנים של עם ישראל, ולהבנה ש"עם הנצח" לא צריך לפחד "מדרך ארוכה"!

הצמיחה היא גם מודל להבנה שהתוצאות של תהליכים אינם נוצרים יש מאין, יש להם שורשים שמהם הם צמחו. הצמיחה היא גם משל למדד היציבות של תהליכים, כדי שהתוצאות יהיו יציבות וברות קיימא לשנים רבות הן זקוקות לשרשים עמוקים ויציבים.

גם המחזוריות של תקופת הצמיחה ואח"כ הנבילה, של תקופת הליבלוב ונתינת הפרי ואח"כ תקופת השלכת, מהווים מודל חשוב, להבנת התהליכים ההסטוריים של עם ישראל של חורבן גלות וגאולה. מודל שיכול להוות בסיס להתמודדות עם משברים, והפיכת המשבר למקור של צמיחה מחודשת. וכן כבסיס לאופטימיות בריאה של הפרט ושל האומה, שיש סיכוי לצמיחה גם אחרי תקופה ארוכה שלכת וקמילה. זאת גם הסיבה שהגאולה והגואל נקראים בשם "צמח"⁹³. ואולי יש סמליות מסוימת בעובדה שעם הקמת מדינת ישראל, "ראשית צמיחת גאולתנו", ואישור האסיפה המכוננת, בט"ו בשבט תש"ט, הוקמה **הכנסת**

⁹³ חרמיהו כ"ג ה. ל"ג ט"ז ובזכריה ו' י"ב.

הראשונה של מדינת ישראל, מאז ט"ו בשבט הוא יום ההולדת של כנסת ישראל, סמל לריבונות המתחדשת של עם ישראל בארצו.

בנוסף לכך הצמיחה היא גם משל לאקלים הסביבתי הנצרך להצלחת התהליכים. שכן, כמו הצמח שזקוק לאויר ואור, שבאים מהסביבה העוטפת אותו, בנוסף להשקיה ודישון של שרשיו, כך תהליכים זקוקים לאוירה ולאקלים סביבתי עוטף לשם הצלחתם. היא גם מודל לצורך שיש בפיקוח, בהכוונה, ובבקרת תהליכים, כדי שלא יסוו ממסלולם, כשם שהצמח זקוק לעיתים לתמיכה כדי שיצמח ישר. אין כמו מודל זה להמחשת הנחיצות ביצירת תנאים רוחניים וסביבתיים, בבקרה והכוונה, כדי לקדם את עם ישראל, ברמה הלאומית וברמה החינוכית הפרטית. בהקשר לכך יש לציין את ההקשר שנרמז בתורה "כי האדם עץ השדה"⁹⁴, שממנו למדו יסודות גדולים בחינוך.

בשנים האחרונות, מתגברת המודעות לחקלאות אורגנית והצמיחה מקבלת גם זווית מבט נוספת. החקלאות האורגנית, היא מבקשת לשמור כמה שיותר על הטבעיות של התהליכים, בעיקר אלה שמשמרים את הצמיחה. לכך נוסיף את המגבלה של הגברת הצימוח מעבר ליכולות של הצמח או סחיטת הקרקע מהמינרלים הטבעיים שלה ע"י הגברה לא פרופורציונאלית של הצימוח. כל אלה גם מאפשרים לנו להבין כיצד לנהל תהליכים חינוכיים "טבעיים" יותר שתואמים לקצב ההתפתחות של האדם והחברה, ועל החובה להטיל מגבלות על השימוש באמצעים חיצוניים ותדמיתיים, בתהליכים חינוכיים.

אנו מדגישים בדרך כלל את השפעת ה"אור" על התהליך המופלא של ה"פוטוסינתזה", בעולמו של הקב"ה, תהליך יסודי, בטבע. כל שאר המרכיבים המשפיעים על הצמיחה, הם מעשים ברורים וניכרים, לעומתם ה"אור" שיוצר את הפוטוסינתזה הוא מרכיב שיש לו השפעה רבה למרות שאין מבחינים בו. תופעה זו הינה משל להשפעה רבה של העולמות הרוחניים וה"אורות" על המציאות, ועל חיינו, השפעה שנוטים להתעלם ממנה כי היא אינה נראית בעין בשר. היא אחד מהנדבכים בהצלחה

⁹⁴ ספר דברים פרק כ יט-כ.

הרוחנית של עם ישראל לאורך הדורות.

כמו כן הפוטוסינתזה מייצרת חמצן וגלוקוזה לשאר מרכיבי הבריאה, תחום נוסף של תרומת הצומח לטבע האלקי העוטף אותנו, ביחד עם הפירות, שהוא תרם לחי, והחנקן שהוא תורם לקרקע. בהקשר לכך אנו נוהגים לציין שבחלק מהמקרים הנתינה של הצמח לאחרים, באה על חשבון הצרכים שלו, שכן הפירות מיועדים להרקב ולהעשיר את האדמה בחנקן שיזבל ויזין את שרשיו של הצמח. גם מכאן ניתן ללמוד על ערך ה"נתינה" ההדדית והחסד שהוא אחד מיסודות הקיום של העולם.

בבית מדרשנו אנו נוהגים גם להזכיר, שכדי להבין את "משל הכרם" לעומק, גם צריך לקשר אותו לאיזכור נוסף שלו במהלך הספר. ספר הכוזרי חוזר למשל זה, בבואו לבאר את "שמות ד'" וביניהם את השם "אלקי הארץ", שמבטא את התנאים שמאפשרים את הנבואה, שהיא הבסיס לצמיחת התפיסה האמונית היחודית של עם ישראל⁹⁵:

בצדק נקרא אפוא ד' בשם "אלהי ישראל", כי ראייה זאת לא נתנה לכל עם אחר. וכן הוא נקרא "אלהי הארץ" כי ארץ ישראל על אדמה ושמיה נתיחדה בסגולה המפייעת להשגת הנבואה, בהצטרף לסגולה זו התנאים שהם מעין עבודת אדמה והכנתה, להצלחת מין צמחים. וכל ההולכים בדרכי התורה האלוהית נמשכים אחרי בעלי הראיה הנבואית ונפשותם מוצאות להן מנוח בהאמינן אמונה שלמה בקבלת הנביאים. אם כי דברי הנביאים תמימים ומשליהם דמיוניים יותר מדי ואין הן מוצאות מנוח בקבלת הפילוסופים אם כי דבוריהם נאים יותר וחיבוריהם מסודרים סדר יפה יותר ואם כי לפי הנגלה מופתיהם ההגיוניים מושכים את הלב יותר ובכל זאת אין ההמונים נמשכים אחריהם כאלו נגלתה האמת לנפשות בני ההמונים מעין גלוי נבואה כמו שנאמר אצלנו נכרים דברי אמת.

גם ביחס לנבואה שבה מתייחדת ארץ ישראל, ארץ הנבואה, אנו נוהגים

⁹⁵ ספר הכוזרי - מאמר רביעי יז. וראה בעניין זה בספרנו "ממעיינות האמונה" תשמ"ח.

לראות בצמיחה כמודל. היא ממחישה את הזיקה שבין הרובד הגלוי לרובד הסמוי שבחיינו-לתהליך צמיחה ברובד שמעל לפני השטח שמתחיל מתהליכים ארוכים שמתקיימים ברובד הסמוי מן העין שמתחת לפני השטח. כמו בצמיחה הטבעית שמתחילה משורש נסתר תת קרקעי שמתפתח ומתהווה עד שהוא מבצבץ מעל לפני השטח. כל זמן ההתהוות ברובד הסמוי שמתחת לפני השטח נדמה שלא קורה כלום, ורק כאשר הצמיחה מבצבצת ועולה מתגלה למפרע שהתקיימו תהליכים משמעותיים ברובד הסמוי.

לכן היא גם מחזקת את התודעה שפעמים רבות כדי להשפיע על תהליכים צריך לפעול דווקא בחיזוק הרובד הסמוי ולא להסתפק בפעולה על הרובד הגלוי.

7. ארץ זבת חלב ודבש שילוביות ומיזוג ההפכים

בבית מדרשנו אנו נוהגים להצביע באופן מיוחד על אחת התכונות הבולטות של ארץ ישראל שמטביעה בנו את חותמה. המהר"ל מציין שלארץ ישראל, יש תכונה של שילוביות ומיזוג ההפכים, של אפשרות ליצור שילוביות הרמונית צומחת ופורה, גם מהפכים שנראים כמי שאינם יכולים לדור בכפיפה אחת זה עם זה. תכונה זו באה לידי ביטוי בשבח הארץ "ארץ זבת חלב ודבש"⁹⁶:

אבל מה שאמר אל ארץ זבת חלב ודבש הוא ענין אחר, כי החלב במה שטבעו קר והדבש חם בטבעו הם הפכים, לומר כי לא תחסר כל בה שאף דברים שהם הפכים נמצא בארץ ברבוי מאוד, וכדכתיב זבת חלב ודבש שהוא ברבוי. ושאר ארצות אם הוא מוכן לדבר אחד אינו מוכן להפכו, ובארץ אינו כך רק הכל הוא ברבוי ואף כי הם הפכים. ומפני כי מעלה זאת מעלה מיוחדת כתב עוד אל ארץ זבת חלב ודבש ולא כתב ארץ טובה ורחבה זבת חלב וגו'.

במקום אחר הארכנו לבאר שהשילוביות, היא אחד מנבכי היסוד של "תורת ארץ ישראל" על פניה השונים. התנאים המיוחדים של ארץ

⁹⁶ גבורות ד' פ' כ"ד.

ישראל יותר את התשתית לצמיחה שבה ניתן לשלב בין כל מקצועות התורה, ובין עולם הרוח לעולם המעשה.

8. שיר פרידה מארץ אהובה

מאז שיבת עם ישראל לארצו, מתווסף לקשר בין עם ישראל לארץ ישראל מימד נוסף, מסירות הנפש של הלוחמים על הארץ. בקרבנם של הנופלים על הגנת הארץ הי"ד, מתעצם ומתעלה הקשר לארץ לקשר של "ברית דמים". לא נוכל לחתום מאמר זה ללא שנגע בו. הנגיעה בו כמוה ככניסה אל קודש הקדשים, מחייבת הטהרות, ורגישות אין קץ. סברנו שתקל עלינו המלאכה, אם נצטט את דבריו של אחי סמ"ר מאיר שנוולד הי"ד שנפל על קידוש ד' בהגנת הארץ בכפר דרום (ניסן תשנ"ה). בדברים שכתב לפני גיוסו לצבא, ובשיר שכתב בהיותו בן שמונה עשרה.

במסיבה שהתקיימה בישיבה, לקראת גיוס השיעור לצבא בחודש ניסן תשנ"ד, התערבו כמה "שמחות" זו בזו – ומאיר הי"ד הכין "הדרן" על מסכת כתובות, לרגל סיומה. הדרן זה נמצא בין דפי גמרתו, וכדרכו של מאיר מסוכמים הדברים בצורה ברורה ובהירה. וכך כתב בפתחת ה"הדרן":

"מאחר שנתכנסנו כאן לכמה מסיבות: א. חודש ניסן, חודש הגאולה, חודש שאין אבלים בו. ב. **מסיבת גיוסנו לצבא (לא יודע למה המסיבה הגדולה, אני לא כל כך בטוח שכולנו שמחים שאנחנו עוזבים את הישיבה אבל ככה נהוג)** ג. שמחת אירוסיו של אייל. ד. שסיימנו את מסכת כתובות - חיפשתי משהו שיתאים לכמה שיותר פרטים. ומאחר שמסכת כתובות היא "ש"ס קטן", בחרתי בשני נושאים קטנים:

א. לסיום נושא אחד במסכת כתובות, והשני – משהו רעיוני על הסיום. נתחיל בעניין הראשון, וזה גם לכבודה של המסכת וגם לכבודו של אייל כארוס הראשון של השיעור שלנו..."

וכאן עוסק ה"הדרן" בבירור מקיף בטוב טעם ודעת על ה"יחס שבין ברכה לשמחה בברכת חתנים". ואילו בסוף ה"הדרן" הוסיף מאיר הי"ד: המהר"ל בחידושי אגדות מסביר על הגמ': "ר' אבא מנשק כיפי

דעכו, ר' חנינא מתקן מתקליה, ר' אמי ור' אסי קיימי משמשא לטולא ומטולא לשמשא".

העניין, שבארץ ישראל יש בה עניין עליון, יש בה עניין של חיבור וקדושה של הארץ מצד האבנים שלה. האבנים שלה אינן אבנים רגילות. הן לא אבנים חומריות, משום שהן קשות – ורק דבר קל שהוא חומרי הוא "מתפעל" ולא קשה ליצור ממנו משהו. אבל דבר שאינו חומרי כל כך קשה בהתפעלות, כי בעצם גם החומר הוא רוחני – וזה חידושה של א"י, שגם מצד האוויר וגם מצד הקרקע יש קדושה. ועכשיו, אנחנו הולכים כנראה לנשק הרבה את הסלעים... צריך להבין, שאנו בעצם הולכים לפעול למען עם ישראל היושב בארץ ישראל. ומכוח זה שארץ ישראל קדושה הקשר אליה איננו חומרי בלבד. אנו יוצאים בכוח התורה שינקנו כאן בישיבה, מכוח תלמידי חכמים שבארץ ישראל שהם "קשים", ונקוה שבכוח זה נצליח לעבור את הצבא שלמים בגופנו וברוחנו, מתוך סיום פיסים...". מסכת כתובות, אותה סיים חותמת בפרק העוסק בריכוז הליכותיה וענייניה של ארץ ישראל בש"ס. ונדמה שעם סיום המסכת – יצא לקיים את תלמודו הלכה למעשה, בבחינת "גדול תלמוד המביא לידי מעשה". את השיר "כמיהתי לציון" כתב מאיר ה"יד לעצמו, בהיותו בן שמונה עשרה. שיר זה כמו אחרים התגלו רק לאחר נפילתו. בשיר זה הוא מבטא את הגיגי נפשו ואת כוונותיו הטהורות – ההשתוקקות לקשר אמיתי ובחירי עם ארץ ישראל, ולקיום "מצוות יישוב הארץ וירושתה" לשמה. במלים העמוקות מתגלה הוד נורא של השגה, ויש בהן מפתח להבנת גישתו הטהורה שמכוחה הלך אל משימתו, לאבטחת צירי גוש קטיף ואנשי כפר דרום. הוא אמנם הלך מתוקף פקודה שקיבל, אך התרוממות רוחו, אהבתו את בני כפר דרום, מלמדות שעשה זאת בהזדהות מלאה ומתוך בחירה והסכמה – וכלל לא כ"אנוס על פי הדיבור" – הצטרפותו להגנת כפר דרום, שקשר עצמו לאדמת ארץ ישראל מבחירה, היוותה בשבילו שותפות למעשה והוא ראה בכך זכות גדולה, ויען "הנני!". השיר הזה מהווה ביטוי לשירת חייו, אך יותר מכך שפך אור על מקורות

מסירות נפשו על הארץ, שקידשה "בקשר קודש, בקשר דם" עד כלות. ואכן, אירע הדבר – וכבחימתו, עזב מאיר הי"ד "את אביו ואת אימו... ודבק באשתו". הוא קידש את הארץ בקשר דם, והתקדש בקדושתה יחד עם יתר קדושי האומה.

10.1.92

"מניין לומדים שאשה נקנית בכסף קיחה -
קיחה משדה עפרון" גמ' קידושין ב.

הקשר בין ארץ ישראל לעם ישראל כמו
הקשר בין איש לאשתו.

סמ"ר מאיר שנוולד הי"ד

בְּמִיָּהֲתִי לְצִיּוֹן בְּכִמְיָהֲתָה אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ

בְּגוֹף אֶחָד

בְּשָׁנֵי חֲצָאִים

בְּגוֹף שְׂדֵבֶק בְּקֶשֶׁר מוֹגְנָטִי מוֹצֵפֶן

כָּל חֵלֶק

כָּל אֶבֶר

אֶבֶר מוֹגוֹפֵי הַדָּוָה

בְּצֵפֶן גְּנָטִי

בְּבֶשֶׁר מְבֻשָּׂרִי

אֶרְצִי-אִשְׁתִּי מְקַדְּשֶׁת לִי

בְּקֶשֶׁר קֹדֶשׁ

בְּקֶשֶׁר דָּם

"על בן יעזב איש את אביו ואת אימו....

ודבק באשתו".

הגנת הצומח – על אקולוגיה באספקלריה תורנית השמירה על איכות הסביבה כ"ערך" – במחשבת היהדות

בדור האחרון מתפתחת בעולם תודעה אקולוגית של איכות הסביבה, הגנת הצומח, שמירה על ערכי טבע ונוף. האם יש התייחסות תורנית יחודית לסוגיה זו? ומה הקשר בינה ובין ט"ו בשבט?

ישנן מספר רמות של התייחסות לשמירה על איכות הסביבה כ"ערך" וכ"צורך". הרמה הראשונית והבסיסית שהיא למעשה "צורך" - שמירה על "איכות הסביבה" כחלק מהצורך לשמור על "איכות חיים" גבוהה אסתטיקה נקיון ובריאות. בהקשר זה ניתן לכנות את הנושא של איכות הסביבה כשמירה על "איכות חיים" יותר מאשר שמירה על הסביבה כשלעצמה. תחום זה כולל גם את ההגנה על הסביבה עבור החברה והכלל מפני חוסר איכפתיות ונזקים הבאים מצד יחידים בחברה שמרשים לעצמם להזיק ולהשחית ערכי טבע ונוף ולקלקל את סביבת החיים בה אנו חיים.

לעומת זאת יש רמה נוספת, גבוהה יותר של שמירה על הטבע ועל הסביבה כ"ערך" בפני עצמו. הכוונה למניעת פגיעה בטבע ובנוף בצומח ובחי, בתשתיות טבעיות וכו', לא רק מתוך הבנה של התועלת שתושג ע"י שמירה זו או ממניע של שמירה על איכות חיים גרידא אלא מתוך הרצון לשמור ולהגן על הטבע כשלעצמו. במידת מה הטבע חסר אונים מול כוחו הגדול של האדם והאמצעים הטכנולוגיים שהוא מפעיל. כח זה עלול להיות מופנה להרס ערכי הטבע ולא לשימורו.

העיון במקורות היהדות מלמד על התייחסות עניפה לשתי הרמות הללו. אולם המיוחד והמרתק מבין השניים הוא היחס העמוק והנרחב לשמירה על איכות הסביבה כ"ערך" בפני עצמו! ניתן דוגמה אחת שהיא אמנם אחת מיני רבות אולם היא ראשונית ויסודית – החובה על שמירת הטבע שהוטלה על אדם הראשון בגן עדן.

כהקדמה לדוגמה זו עלינו להקדים כלל יסוד: ככל שמדובר על נושא מהותי ובסיסי יותר בהוויית העולם והאדם, כך נמצא אותו מופיע כבר עם שחר ההיסטוריה. כך גם לגבי הערך של איכות הסביבה כ"ערך" בפני עצמו במחשבת היהדות.

תאור הבריאה של האדם הראשון בתורה כולל שלושה מעגלים. המעגל הראשון הוא המעגל האישי של האדם עם עצמו – כאשר מסופר על בריאת האדם עצמו, המעגל השני הוא המעגל הסביבתי – נטיעת גן עדן ונהרותיו והשכנת האדם בגן עדן. והמעגל השלישי הוא המעגל המשפחתי - בריאת האשה והקמת המשפחה. העובדה שהמעגל הסביבתי קודם למעגל המשפחתי ללא ספק מדברת בעד עצמה ומבליטה את חשיבות הענין בתהליך הבריאה ובמחשבת האדם. על פי הכתוב בספר בראשית ה"מפגש" הראשון של האדם עם בוראו והמשימה הראשונה שהוטלה על האדם היתה⁹⁷:

"וַיִּקַּח ד' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַיִּנְחֵהוּ בְּגֵן עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ: וַיִּצַו ד' אֱלֹהִים עַל הָאָדָם לֵאמֹר מִכָּל עֵץ הַגֵּן אֲכַל תֹּאכַל."

התורה מכנה בקוד התמציתי שלה את משימת האדם לשמור על עצי גן עדן - "ולשמרה". אולם במקום שסתמה התורה מרחיבים חז"ל ומתארים מעין סיור מודרך שבורא עולם עורך לאדם בין עצי גן עדן. מטרת הסיור היתה להנחות את האדם כיצד להתייחס לסביבתו⁹⁸:

"ראה את מעשה האלהים כי מי יוכל לתקן את אשר עיוותו", בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך וכו'".

מצד אחד ניתנת לאדם האפשרות להשתמש בעולם, ולהנות ממה שיש בו אולם מאידך מוטלת עליו משימה שהשימוש יהיה מידתי ולא מעבר לכך

⁹⁷ בראשית פרק ב טו.

⁹⁸ קהלת רבה פרשה ז י"ג.

ועליו לשמור על הצומח ועל הסביבה: **"תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי"**.

בדברים אלה של המדרש יש ביטוי גם ליכולות הנרחבת של האדם שניתנה בידי האדם להשפיע על הסביבה, לטוב ולמוטב. לקדם ולטפח או להרוס ולקלקל.

בידי האדם ניתן פיקדון מופלא, העולם המופלא והמורכב שנברא ע"י בורא עולם ובו שוקעה חוכמתו האינסופית. אומנם ניתנה אפשרות לאדם להשתמש בעולם לשם קיומו. אולם אפשרות זו יכולה לגרום לאדם זחיחות דעת ותחושת עליונות בלתי מרוסנת, והוא עשוי לגרום להשחתה של מרכיבים בעולם ללא צורך. על כן כבר האדם הראשון מצווה להשתמש בבריאה לצרכיו בצורה מושכלת וזהירה, לבל ישחית את בריאתו של הקב"ה.

הדברים אמורים במיוחד לגבי הצומח, שכן יש לו תפקיד מכריע באיזון האקולוגי של כל המערכת. הצומח שותף בהפקת החמצן מתום הפחמן הדו חמצני, ובהפקת גלוקוז הנדרש ליצורים שונים בשרשרת המזון. לצומח גם תפקיד חשוב במחזור החנקן בטבע, ובשימור רמת החנקן הנדרשת בקרקע.

אולם יש לכך משמעות קוגניטיבית ערכית ותודעתית. האדם המתבונן בבריאה אמור לראות בבריאה את הפלא האלקי את היופי וההוד שיש בטבע, **"ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי"** העוצמה שיש בטבע אמורה למלא אותו ענווה אל מול האינסופיות האלקית שהיא מקורה של הבריאה. מתוך התבוננות זו אמורה גם להתפתח הקשבה עדינה, שמיעת הצו שנמשך משחר ימי ההסטוריה **"תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי"**.

מכאן נובעת אחריותו של האדם על סביבתו ופיתוח התודעה "שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך!"

מתוך תודעה זו מצווה האדם ליזום ולעשות כדי לשמור על הסביבה ועל העולם.

המצווה שנצטווה אדם הראשון על הגנת הסביבה, היתה על הגנת הצומח, ועצי הגן, עצי מאכל ועצי סרק. כאן בא לידי ביטוי הקשר עם ט"ו בשבט ראש השנה לאילנות.

הציווי על הגנת ערכי הטבע נכתב בתורה, בהקשר של מלחמה, ובאופן מיוחד על עצים⁹⁹:

(יט) **כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרון, כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות, כי האדם עץ השדה לבוא מפניך במצור: (כ) רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וכרת, ובנית מצור על העיר אשר היא עושה עמך מלחמה, עד רדתה.**

רש"י שם מבאר שדווקא במלחמה יש להבחין מהו יעד לגיטימי ומה מחוץ למעגל המלחמה, שהשחתתו היא מיותרת ומהווה הרס לשמו¹⁰⁰:
כי האדם עץ השדה - הרי "כי" משמש בלשון דילמא, שמוא האדם עץ השדה להכנס בתוך המצור מפניך להתיסר ביסורי רעב וצמא כאנשי העיר!?

לפי הרמב"ם איסור השחתת עצים במלחמה, מהווה בנין אב לאיסור השחתה כללי בכל דבר כשאינו לצורך¹⁰¹:

שהזהירנו מהשחית האילנות כשנצור על עיר כדי להצר לאנשיה ולהכאיב לבם הוא אמרו ית' לא תשחית את עצה כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת וכן כל הפסד נכנס תחת לאו זה כגון מי שישרוף בגד לריק או ישבור כלי לריק גם בן הנה הוא עובר משום "לא תשחית" ולוקה ובסוף מכות התבאר שהקוצץ אילנות טובות לוקה ואמרו ואזהרתיה מהבא כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת וכו'.

⁹⁹ ספר דברים פרק כ יט-כ.

¹⁰⁰ רש"י דברים פרק כ יט.

¹⁰¹ ספר המצות להרמב"ם - מצות לא תעשה - מצוה נו.

אולם יש כאן גם אמירה נוספת: הטבע הוא נכס של הקב"ה. הוא ניתן לאדם כדי ליהנות ולהשתמש בו לצורך קיומו אולם אל לאדם לחצות את הגבולות, ואל לו לאדם להתיימר להיות אדונו ולעשות בו ככל העולה על רוחו.

לעיתים יש מתח בין הפיתוח והקידמה ובין החובה לשמור על ערכי הטבע. דווקא בעידן המודרני – כאשר מתפתחים כלים רבי עוצמה שמיועדים לשימוש של האדם, להעלאת רמת החיים ולשיפור איכות החיים, יש סכנה שכלים אלה, בגלל עוצמתם גם יופנו לשימוש בטבע בצורה שתזיק לטבע ולסביבה בצורה רבת היקף ולפעמים בצורה בלתי הפיכה. ועל כן דווקא בעידן המודרני צריך להגביר את התודעה שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך!" "תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי".

לשם כך צריך בראש ובראשונה להגביר את המודעות לערך העצמי שיש לסביבה טבעית כטבע בריאתה. צריך גם לחנך את האדם שלא יראה בטבע "חסר האונים" נכס שניתן לעשות בו כל מה שרוצים. ומכאן גם החובה בעיקר בעידן המודרני להשתמש במה שיש לעולם ולטבע להציע לאדם מבלי להזיק לו. החניוך לשמירת הצומח והסביבה צריך לבוא ממוקדם עמוק של הבנת הערך שיש בכל דבר שנברא ע"י הקב"ה. הרב שאר-ישוב כהן, רבה של חיפה, ובנו של הרב הנזיר, מספר, על רגישותו המופלגת של הרב קוק זצ"ל לצומח¹⁰²:

ידוע ומסורת היא בידינו מרבותינו למנוע כל השחתה של צמח או עץ איזה שהוא אפילו שאינו נכלל באיסור התורה. שמעתי באזני מפיו של מורנו הצדיק ר' אריה לוי זצ"ל מעשה שהיה בו עם מרן הרב זצ"ל ואפילו את מקום הארוע תאר לפני – אלא שאין כאן מקום להאריך, מעשה שהיה כך היה:

כשזכיתי בחסדי העליון יתברך שמו לעלות על אדמת הקודש, ביפו, שיחרתי בראשונה את רבינו הראי"ה קוק

¹⁰² תחומין כרך ד' הרב שאר-ישוב כהן - כריתת אילנות בשעת מלחמה ובשעת שלום.

זצ"ל, וקיבלני בסבר פנים יפות, כדרכו בקודש לכל אדם. שוחחנו בדברי תורה. אחרי תפילת "מנחה גדולה" יצא רבנו, כדרכו בקודש, לשוח בשדה, לצמצם מחשבותיו. ואני נלוויתי אליו. בדרך קטפתי איזה עשב או פרה. הזדעזע רבנו, ואמר לי בנחת: "האמן לי שמימי נזהרתי לבלתי קטוף בלי תועלת עשב או פרה, שיכול לגדול או לצמוח, כי אין לך עשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה האומר לו גדל! כל ציץ עשב אומר דבר, כל אבן לוחשת איזה סוד. כל בריה אומרת שירה"¹⁰³.

המודעות המתגברת לאיכות הסביבה ושמירה על האקולוגיה, מחייבת את בית המדרש לתת את זוית המבט המיוחדת שלו לנושא. זה כמה שנים שאנו מבקשים שט"ו בשבט יהיה, בין היתר, היום שבו בתי המדרש יעסקו בסוגיות אלה, בהלכה ובאגדה, בפרקי התנ"ך ובעיונים פנימיים. ביום זה גם ישתפו בתי המדרש את הציבור הרחב בברורים שעלו בנושאים אלה בין כתליהם.

¹⁰³ ראה שם שכתב: "יסוד הענין למעלה בקודש, בהרבה מדברי חז"ל, כו'. יש בענין זה דברים נשגבים ביותר ששמעתי מפי כ"ק אאמו"ר הנזיר הקדוש זצ"ל ואין כאן מקום לפרטן. נסכם רק כי לכאורה מבואר ומפורש שמצד פנימיות התורה ועפ"י האגדה ועל יסוד המוסר וחכמת האמת הפנימית - (עי' בס' תומר דבורה ודו"ק כידוע ליודעי חן) יש איסור כללי של פגיעה בצמח, או באילן, שיש בו חיים".

צמיחה קהילתית ונטיעת עצי פרי מניבים

ראש השנה לאילנות הוא זמן מיוחד שבו אנו עוסקים במשמעות העמוקה של הצמיחה ושל תנובת הפירות שקיימים בטבע. ביום זה אנו גם מבקשים לעמוד על המשמעות של נטיעת עצי פרי מניבים עבור הדורות הבאים.

פירות האילן הם אחד ממרכיבי ההזנה של האדם, אולם תופעת הצמיחה של העץ ובמיוחד של זה המניב פירות מהווה משל למעשים הטובים של האדם. האדם עומד למבחן תמידי האם הוא בבחינת "עץ עושה פרי"¹⁰⁴ או שהוא בבחינת אילן סרק שקיים לעצמו ואינו עושה פרי (למעט תרומתו למחזור החמצן והחנקן בטבע).

נטיעת פירות האילן הם גם סמל ודוגמה למוטיבציה של היחיד לתרום מעצמו לאחרים מבלי לצפות לגמול. במיוחד אמורים הדברים בנטיעת עץ שיניב פירות לדורות הבאים.

נטיעת פירות האילן היא אחת המצוות הראשונות שהקב"ה מצווה את עם ישראל מיד עם כניסתו לארץ ישראל והפיכתו לעם¹⁰⁵:

וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל, וערלתם ערלתו את פרוי שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל.

עפ"י המדרש הציווי בפסוק זה אינו רק על מצוות הערלה אלא על עצם הנטיעה מיד עם הכניסה לארץ ישראל¹⁰⁶:

"כי תבואו אל הארץ ונטעתם. אמר להם הקב"ה לישראל, אעפ"י שתמצאו אותה מליאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע, אלא הווי זהירין בנטיעות, שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל, כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים, אף אתם נטעו לבניכם, שלא יאמר אדם אני זקן ולמהר אני מת,

¹⁰⁴ בראשית א י"א – י"ב.

¹⁰⁵ ויקרא פרק יט כג.

¹⁰⁶ מדרש תנחומא קדושים ח.

ולמה אני יגע בשביל אחרים, אמר שלמה את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם [נתן בלבם] (קהלת ג יא), העלם כתיב, למה אילולי שהעלים הקב"ה מבני אדם יום המיתה, לא היה אדם לא בונה, ולא נוטע, שהיה אומר למחר אני מת, למה אני עומד ליגע בשביל אחרים, לפיכך העלים הקב"ה לבות בני אדם מן המיתה, שיהא אדם בונה ונוטע, זכה [יהיה] לו, לא זכה לאחרים. .. לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות, אלא בשם שמצא עוד יוסף ויטע, אפילו זקן, אמר הקב"ה לישראל למדו ממני, כביכול אמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם (בראשית ב ח).

לציווי של נטיעת עצים בכניסה לארץ יש שני רבדים, הרובד הגשמי – לדאוג לישוב הארץ, והרובד המוסרי והרוחני – לחנך אותנו לערבות הדדית בקהילה, שכן מדוע יש לטרוח בנטיעת עצים כאשר לנוטע אין בכך צורך אישי?! האם זה נובע רק ממחוייבות מוסרית, משום שגם לנוטע יש תועלת מנטיעות שנטעו אחרים עבורו?!

מכאן אנו למדים שהתורה רוצה לעצב מודל קהילתי צומח ומצמיח. לשם כך יש ליצור תשתית תודעתית של ערבות הדדית בקרב כל יחיד, עליו להבין שבקהילה, כמו בעצי פרי, היחיד אינו חי לעצמו. הוא נהנה היום מעצים שאחרים נטעו עבורו בעבר, ואחרים יוכלו להנות מעצי פרי בעתיד רק אם היחיד יטע עבורם בהווה. רק מתוך תודעה שכזו ניתן להצמיח "קהילה" בריאה שמבוססת על נתינה הדדית ולא רק קבלה, ורק בדרך זו יצליחו היחידים לפרוץ את גבולות האגו המצמצמים ויתנו מענה לעצמם, לשאלה: "למה אני יגע בשביל אחרים?!" התודעה הקהילתית שמעצב חובת הנטיעה לאחרים באה מתוך אכפתיות וגלוי אחריות לזולת ולקהילה, בגלל ערך הכלל והקהילה ולא בגלל התועלת האישית שתצמח לו מכך.

התורה אף מציבה רף תודעתי קהילתי גבוה מאד לחבר בקהילה. שתרומתו לקהילה תבוא מתוך דבקות במידתו של הקב"ה, שאינו פועל למען צרכיו האישיים אלא למען זולתו, מידה זו באה לידי ביטוי בנטיעת

עצי הגן, בגן עדן: "אמר הקב"ה לישראל למדו ממני, כביכול אמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם".

במיוחד אמורים הדברים לגבי עץ החרוב שמניב פירות רק לאחר שבעים שנה. הנוטע חרוב יודע שהוא לא יהנה מפירותיו, והוא נוטע אותו מתוך אחריותו ודאגתו לדורות הבאים, לא כמי שבא מבחוץ אלא כמי שהוא חלק מהקהילה, כפי שמסופר על חוני המעגל¹⁰⁷:

"יומא חד הוה אזל באורחא, חזייה ליהווא גברא דהוה נטע חרובא, (יום אחד הלך בדרך וראה זקן נוטע עצי חרוב) אמר ליה: האי, עד כמה שנין טעיין? – אמר ליה: עד שבעין שנין. (שאל את הזקן מתי העצים יניבו פירות) – אמר ליה: פשיטא לך דחיית שבעין שנין? (האם אתה משוכנע שתחייה שבעים שנה ותהנה מפירות החרוב?) – אמר ליה: האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתיה, כי היכי דשתלי לי אבהתי – שתלי נמי לבראי" (ענה לו הזקן, כשם שכשנולדתי מצאתי עצי חרוב שנטעו אבותי עבורי, כך עלי לטעת עצי חרוב עבור בני).

ברוח דברים אלה ניסח מרן הרב קוק זצ"ל את פתגמו לחודש שבט¹⁰⁸:

"חשק נטיעת אילנות נובע מהחפץ הטבת הדורות הבאים המובלט בתוקפו בעין החרוב"

אולם לעץ החרוב יש הקשר קהילתי נוסף. ל"תרומה רוחנית" שהיחיד אמור לתרום לכלל ולקהילה שהוא חלק ממנה. הרב קוק מבאר שדווקא החרוב התאים להיות מזונם העיקרי ומקור מחייתם של רשביי ובנו כשעסקו בגילוי סודות התורה במערה¹⁰⁹:

"ע"כ היתה פרנסתם דוקא ע"י נם, ומאילן חרוב שתכונת מטעו בעולם בא כבר ע"י דעה מיושבת של אהבת הכלל, באופן מוסרי עליון, בתור חובה של היושר המושכל לנטע בשביל שיהנו הדורות הבאים, "כי היכי דנטעי לי אבהתי".

¹⁰⁷ תענית כג ע"א.

¹⁰⁸ "מגד ירחים" שבט תרע"ד וע"ע בהרחבה בעין איה שבת עמ' 204 ואילך ובבאר מגד ירחים לרב קלכהיים זצ"ל חודש שבט.

¹⁰⁹ עין איה שבת עמ' 204.

על כן הוא יותר קרוב להשכליות הנישאות של אלה גדולי העולם, המקפלים את הטובה ביותר עליונה של הדורות והזמנים במקירתם העליונה והקדושה".

מדוע זומן להם באופן ניסי, דווקא עץ חרוב, ולא עץ תאנה זית או דקל? רשב"י ובנו שהתבודדו במערה בלימודם ובעיסוקם בנסתרות לא עשו זאת כדי להתנתק מקהילתם ולברוא להם עולם אינדוידואלי משל עצמם. אלא דווקא מתוך דאגה לקיומו של העולם, למצבו של הכלל, ולדורות שיבואו לאחר החורבן והגלות. בהתבודדותם הם ביקשו להמריא לפסגות רוחניות נשגבות של גילוי סודות התורה, מפסגות אלה הם קיוו להשפיע שפע רוחני על הקהילה, הכלל והעולם כולו. מתוך ההתבוננות הזו יוכלו להתוות דרך ולהקנות כלים שיאפשרו להתמודד עם אתגרי העתיד, עם קשיי הגלות הארוכה, דרך שתפיח תקווה בדור של חורבן. על כן המזון הגשמי המתאים לכך הוא החרוב שמגלם את העשיה מתוך הכלל ולמענו.

ההתבודדות של רשב"י ובנו במערה הביאה לעולם את תורת הנסתר, שיסודותיו מבוארים בספר הזוהר¹¹⁰.

והמשכילים יבינו (דניאל יב י), וכו', בגינייהו אתמר (שם ג) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, בהאי חבורא דילך, דאיהו ספר הזוהר, מן זוהרא דאימא עלאה, וכו', ובגין דעתידין ישראל למטעם מאילנא דחיי, דאיהו האי ספר הזוהר, יפקון ביה מן גלותא ברחמי, (משום שעתידין ישראל למטעם מאילן החיים שהוא ספר הזוהר הזה, על ידו יצאו מן הגלות ברחמים) ויתקיים בהון (דברים לב יב) "ד' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר".

מרשב"י ובנו במערה למדנו שפעולתו של האדם בעולם צריכה להיות מתוך דאגה לטובתו של הציבור ולא מתוך ראייה קצרת טווח אלא מתוך חזון ארוך טווח. מדברי הרב זצ"ל למדנו שגם הזנתם מעץ החרוב מתאימה

¹¹⁰ זוהר חלק ג דף קכד/ב.

לחזון ארוך-הטווח של פעילותם הרוחנית. ראייה שכזאת היא ערובה לכך שמאמציהם ישאו פרי ויגיעם לא יהיה לריק.

עפ"י דברי הרב זצ"ל ניתן אולי גם לבאר את דברי חז"ל על רבי חנינא¹¹¹:
"בכל יום ויום בת קול יוצאת ואומרת כל העולם כולו – ניזון בשביל בני, וחנינא בני – די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת".

העולם כולו ניזון בזכות רבי חנינא שמזונו הוא חרוב - מאכל מינימאלי של צדיק המסתפק במועט שמרוכז בענייני הרוח ואינו נמשך אחרי החומריות. אולם עפ"י דברי הרב זצ"ל גם ניתן לומר: המזון שמניע את מעשיו הרוחניים של רבי חנינא הוא החרוב שמסמל חזון ארוך טווח ודאגה לטובתו של הציבור. ראייה רחבה כזו נותנת קיום ומגמה לכל העולם. מכאן צומחים פירות שמהם נהנה העולם כולו.

בראש השנה לאילנות עלינו להזכיר לעצמנו את חובת כולנו, כל בני הקהילה, ובני הישיבה בתוכם, לטעת - אילנות רוחניים מושרשים היטב, הנושאים פירות לעתיד, לא רק עבור עצמנו אלא גם עבור הכלל והקהילה, ומפירותיהם נהנה כולנו.

¹¹¹ חולין פו ע"א.

זית

קרית שמונה, ז' באלול תשנ"ב 5.9.92

סמ"ר מאיר שנוולד הי"ד

שְׁכַבְתִּי עַל מְשַׁכְּבֵי וְהִבְטַחְתִּי מַעֲלָה

צְבָעִים:

תָּכַל

יָרַק בְּהָה

יָרַק בְּהִיר

צָהָב

חֹם

מְדַרְגּוֹת:

שָׁמַיִם

אֲרָנִים

זֵיתִים

קוֹצִים

אֲדָמָה

צְבָעֵי יְסוּד בְּסַפְקֵטְרָה אֱלֵקִית (כָּהֵל, אָדָם, צָהָב)

בְּנִקְדַת הַחֲבוּר בֵּין שָׁמַיִם וְאֲרֶז (עַל-סָגֵל וְתַת-אָדָם)

בְּתוֹךְ זֵית

זֵית שָׁמֶן לְמֵאוֹר וְלַמְּשַׁחָה

אֲרֶז זֵית בָּה שְׁתוּלִים אָנֹכִי לְעוֹלָמִי עַד

מְדַרְגּוֹת

שָׁמַיִם

אֲרָנִים

זֵיתִים

קוֹצִים

אֲדָמָה

צְבָעִים

תָּכַל

יָרַק בְּהָה

יָרַק בְּהִיר

צָהָב

חֹם

בְּנִקְדַת הַקְּשׁוּר, אֲרֶז וְשָׁמַיִם.

הפרשת תרומות ומעשרות בימנו הלכה למעשה

כיצד עלינו להפריש תרומות ומעשרות בזמננו. ראשית יש לזכור שחל איסור חמור לאכול פירות "טבל" שלא הופרשו מהם תרומה, שכן תרומה אסורה לאכילה ע"י מי שאינו כהן¹¹²:

כל מחוייבין מיתה בידי שמים שהן בלא תעשה ויש בהן מעשה שלוקין עליהן שמונה עשר, ואלו הן: (א) זר שאכל תרומה גדולה בין טהורה בין טמאה. (ב) זר שאכל תרומת מעשר. (ג) זר שאכל בכורים אחר שנכנסו לירושלים. (ד) זר שאכל חלה. (ה) האוכל טבל שלא הורם ממנו תרומה גדולה ותרומת מעשר וכו'.

לפני ההפרשה עלינו לקבץ את הפירות לערימה אחת. ראשית עלינו להפריש את ה"תרומה הגדולה". שיעור התרומה שעלינו להפריש, כאן יש הבדל בין הדין מהתורה ובין השיעור שנתנו חכמים (ניתן להיעזר גם בטבלה)¹¹³:

(א) תרומה גדולה אין לה שיעור מן התורה, שנאמר: "ראשית דגנך", כל שהוא, אפילו חיטה אחת פוטרת הכרי. ולכתחלה לא יפריש אלא כשיעור שנתנו חכמים ובזמן שהיא עומדת לשריפה מפני הטומאה יש לו להפריש כל שהוא לכתחלה.

(ב) וכמה הוא שיעורה שנתנו חכמים: עין יפה – אחד מארבעים, והבינונית – אחד מחמשים, רעה – אחד מששים. ולא יפחות מאחד מששים.

כיום, שאין אנו נותנים את התרומה לכהן, ולא ניתן לאכול ממנה, אנו חוזרים לדין התורה שמחייב להפריש תרומה בשיעור כלשהו. מהו סדר ההפרשה (ניתן להיעזר בתרשים) ההפרשה הראשונה היא תרומה גדולה¹¹⁴:

¹¹² הלכות סנהדרין לרמב"ם פ' י"ט ה"ב. תודה לרב אביב מלסה על מראה המקומות.

¹¹³ רמב"ם הלכות תרומות פרק ג', על פי מסכת תרומות פרק ד' משנה ג'

¹¹⁴ רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ו

ב. וזהו פדר תרומות ומעשרות: אחר שקוצר זרע הארץ או אוסף פרי העץ ותגמר מלאכתו מפריש ממנו אחד מן החמשים, וזהו הנקרא תרומה גדולה ונותנה לכהן, ועל זה נאמר בתורה: "ראשית דגנך תירושך ויצהרך"¹¹⁵. כיום, שאין לנו נותנים את התרומה לכהן, ולא ניתן לאכול ממנה, אנו חוזרים לדין התורה שמחייב להפריש תרומה בשיעור כלשהו.

תרשים להמחשה:

1. תרומה גדולה = כלשהו									
2. מעשר ראשון = 10%									
3. תרומת מעשר = 1%									
4. מעשר שני / מעשר עני = 9%									
									1
									2
									3
									4
									5
									6
									7
									8
									9
									10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

חורליין

¹¹⁵ דברים יח' ד'

ההפרשה השניה היא מעשר ראשון¹¹⁶:

ואחר כך מפריש מן השאר אחד מעשרה, וזהו הנקרא מעשר ראשון, ונותנו ללוי, ועל זה נאמר בתורה: "כי את מעשר בני ישראל" וגו' ונאמר: "ולבני לוי הנה נתתי את כל מעשר בישראל"¹¹⁷.

שיעורו של מעשר ראשון הוא עשירית (10%). כיום, אין נהוג לתת את המעשר ללוי, אולם עלינו להפריש ולהגדיר אותו שכן ממנו אנו חייבים להפריש "תרומת מעשר" שניתנת לכהן ואסור לנו לאכול ממנה. את תרומת המעשר אנו מפרישים מן המעשר הראשון ושיעורו עשירית, שהיא מאית מכלל כל הפירות שבערימה (ראה תרשים –בפינה שמאלית עליונה).¹¹⁸:

ו. מעשר ראשון שלקח הלוי מפריש ממנו אחד מעשרה ונותנו לכהן והוא הנקרא תרומת מעשר, ועליו נאמר: "ואל הלויים תדבר".

ההפרשה הרביעית היא "מעשר שני" או "מעשר עני"¹¹⁹:

ו. מעשר ראשון שלקח הלוי מפריש ממנו אחד מעשרה ונותנו לכהן והוא הנקרא תרומת מעשר, ועליו נאמר: "ואל הלויים תדבר".

ג. ואחר כך מפריש מן השאר אחד מעשרה והוא הנקרא מעשר שני, והוא לבעליו ואוכלין אותו בירושלים, ועליו נאמר: "ואם גאל יגאל איש ממעשרו"¹²⁰, ועליו נאמר: "עשר תעשר ואכלת לפני ה' אלהיך במקום אשר יבחר"¹²¹.

ד. על הסדר הזה מפרישין בשנה ראשונה מן השבוע ובשניה וברביעית ובחמישית, אבל בשלישית ובששית מן

¹¹⁶ רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ו.

¹¹⁷ במדבר פרק יח' כא'

¹¹⁸ רמב"ם הלכות מתנות שם.

¹¹⁹ רמב"ם שם.

¹²⁰ ויקרא פרק כז כו'

¹²¹ דברים פרק יד' כב'

השבוע אחר שמפרישים מעשר ראשון מפריש מן השאר מעשר אחר ונותנו לעניים והוא הנקרא מעשר עני, ואין בשתי שנים אלו מעשר שני אלא מעשר עני, ועליו נאמר: "מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך בשנה ההיא והנחת בשעריך ובא הלוי", ועליו נאמר: כי תכלה לעשר¹²²."

ההפרשה זו היא בשיעור של עשירית ממה שנותר לאחר ההפרשה של מעשר ראשון ועל כן שיעורה 9% מהערימה.

טבלה מסכמת להפרשת תרומות ומעשרות

	איסורו לזר	חיובו ושיעורו מעיקר הדין		כיום	
		ניתן ל	כמות	ניתן ל	כמות
תרומה	אסור בהנאה - מיתה בידי שמים	כהן	מהתורה=כלשהו. מדרבנן: עין יפה: 1/40 עין בינונית: 1/50 עין רעה: 1/60	מפרישים ומאבדים אותו	כלשהו ("המעט")
מעשר ראשון	מותר	לוי	עשירית מכל הכמות - לאחר הפרשת התרומה	מפרישים באמירה - ואין נותנים	10%
תרומת מעשר	אסור בהנאה - מיתה בידי שמים	כהן	עשירית ממעשר ראשון	מפרישים מתוך המעשר, ומאבדים אותו	מאית מסך הכל = 1%
מעשר שני (בשנות אבד"ה)		נאכל לבעלים / בירושלים / או מחללים*	עשירית ממה שנותר לאחר הפרשת תרומה ומעשר ראשון כ- 9%	מפרישים באמירה - ומחללים	9%
מעשר עני (בשנות ג"ו)		ניתן לעניים	עשירית ממה שנותר לאחר הפרשת תרומה ומעשר ראשון כ- 9%	מפרישים ונותנים לעני	9%

¹²² דברים פרק יד' כח'.

לזיכוי הרבים הוספנו את נוסח הפרשת תרומות ומעשרות
מבואר – עפ"י "בית האוצר" של מכון התורה והארץ¹²³

א. לפני ההפרשה יש לוודא שנמצאת ברשותך מטבע לחילול מעשר שני ונטע רבעי. ללא מטבע כזו הפירות אסורים באכילה גם לאחר ההפרשה. כמו כן, כאשר יש בפירות דרגות חיוב שונות (כאשר קונים בשוק אותו פרי במספר חנויות או כאשר קונים בחנות אחת פרי מסוים מזנים שונים ולא יודעים אם הפרישו) יש לוודא שיש במטבע מספיק פרוטות למספר החילולים הנדרש בהפרשה זו.

ב. מחלקים את משקל הפירות למאה ומוציאים מתוכם כמות הגדולה ממאית. כך יש לעשות בכל אחד מסוגי הפירות העומדים להפרשה ומכל דרגת חיוב. פעולה זו אינה נחשבת להפרשת תרומות ומעשרות, כי אין קובעים בה אלו פירות מיועדים לכל מתנה. כדי לבצע את ההפרשה חייבים לומר את נוסח ההפרשה.

בטבל ודאי יש לברך לפני אמירת הנוסח

הפרשת תרומות ומעשרות היא מצווה ויש לברך לפני עשייתה. מברכים רק כאשר יודעים בוודאות שהפירות חייבים בהפרשה (טבל ודאי) כאשר יש ספק (כגון: פרות שנקנו בשוק) אומרים את נוסח ההפרשה ולא מברכים.

בָּרוּךְ אַתָּה ד' אֱ- לֵהֵינּוּ מִלְּךָ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו
וַיְצַונוּ לְהַפְרִישׁ תְּרוּמֹת וּמַעֲשָׂרוֹת.

מִה שְׂאֵמֶר עֲבָשׁוּ יַחֲוֹל עַל כָּל מִיִּן בְּנִפְרָד:

משפט זה מתייחס למקרה שבו עומדים להפרשה פירות שונים. במקרה זה, קובעים בפירוש שאמירת נוסח ההפרשה תחול על כל מיני הפירות העומדים להפרשה ולא רק על מין אחד.

הַמְּאִית הַנִּמְצָאת בַּתְּחִיתָ שֶׁל מִה שְׂהִנְחֵתִי בַּצֵּד - תְּשֹׂאֶר
בִּינְתִים טָבֵל.

שְׂאֵר מִה שְׂהִנְחֵתִי בַּצֵּד - תְּרִי הוּא תְּרוּמָה גְּדוּלָה עַל הַכֹּל.

באמירה זו קובעים איזה חלק מתוך הפירות המונחים בצד יהווה תרומה

¹²³ נוסח ההפרשה ממכון התורה והארץ, אנו מודים למכון על שאפשר לנו להעתיק את הנוסח שתיקן. לזיכוי הרבים.

גדולה. תחילה מגדירים את מיקומה של המאית בחלק התחתון של הפירות המונחים בצד (בהמשך ההפרשה נשתמש במאית זו) וקובעים שהחלק הנמצא מעליה הוא תרומה גדולה. חלק זה מהווה תרומה גדולה לא רק על הפירות שהוא הופרד מהם אלא גם על המאית הנמצאת יחד איתו בצד.

הַמַּאִית שֶׁהִזְכַּרְתִּי וְעוֹד תִּשַׁע מַאִיֹּת בְּצַד הָעֲלִיּוֹן שֶׁל מֵה שְׁפָרְצוּנִי לְתֵקֶן – הָרִי הֵן מְעַשֵּׂר רִאשׁוֹן.

בפסקה זו קובעים את מיקומו של המעשר הראשון השווה לעשר מאיות. חלקו מונח בפירות המונחים בצד וחלקו נמצא בכלל הפירות. מאית אחת נמצאת בחלק המונח בצד ועוד תשע מאיות נמצאות בחלק העליון של כלל הפירות.

הַמַּאִית שֶׁהִזְכַּרְתִּי – הָרִי הִיא תְּרוּמַת מְעַשֵּׂר.

פסקה זו מתייחסת למאית הנמצאת בפירות המונחים בצד. בשלב הקודם קבענו שהיא חלק מהמעשר הראשון. עכשיו אנו קובעים שזו תהייה תרומת המעשר.

עוֹד תִּשַׁע מַאִיֹּת בְּצַד הַתַּחְתּוֹן שֶׁל מֵה שְׁפָרְצוּנִי לְתֵקֶן – הָרִי הֵן מְעַשֵּׂר שֵׁנִי.

פסקה זו מתייחסת לפירות הנמצאים בחלק התחתון ביותר של כלל פירות הטבל. באמירה זו קובעים שתשע המאיות הנמצאות בחלק התחתון הן מעשר שני. תשע מאיות אלו הן עשירית מתוך תשעים המאיות שנשארו בפירות לאחר הפרשת המעשר הראשון.

וְאִם צָרִיךְ לְהַפְרִישׁ מְעַשֵּׂר עֲנִי – הָרִי הֵן מְעַשֵּׂר עֲנִי.

בשנים ג' או ו' למניין שנות שמיטה, שבהן נוהגת מצוות מעשר עני במקום מעשר שני, קובעים שאותן תשע מאיות תהינה מעשר עני. כדי שהמפריש לא יצטרך לבדוק בכל הפרשה באיזו שנה הפירות גדלו, או כאשר יש ספק מתי גדלו הפירות, כדאי לומר פסקה זו בכל מקרה.

לפני חילול מעשר שני ודאי יש לברך:

בזמן הזה, מותר לאכול את הפירות שיועדו למעשר שני רק כאשר מעבירים את קדושתם למטבע. פעולה זו נקראת חילול. חילול מעשר שני הוא מצווה בפני עצמה, ויש לברך לפני עשייתה.

בְּרוּךְ אַתָּה ד' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְפָדוֹת מְעַשֵּׂר שֵׁנִי.

מברכים על החילול רק כאשר יודעים בוודאות שהפירות חייבים

בהפרשת מעשר שני. ארבעה תנאים חייבים להתקיים לכך והם:

1. יודעים בוודאות שעדיין לא הפרישו מהפירות תרומות ומעשרות.
2. קיימת ידיעה ברורה שהפירות גדלו באחת מהשנים האלו: א', ב', ד', או ה' למיין שנות שמיטה.
3. הפירות גדלו בוודאות בתוך גבול עולי בבל.
4. ידוע שבעל הקרקע הוא יהודי. כאשר תנאי אחד לא מתקיים - אין מברכים.

מִזֶּה שֶׁקִּבַּעְתִּי לְמַעַשְׂר שְׁנֵי בְּתוֹסֶפֶת רְבַע מֵעֶרְכּוֹ, הֲרִי הוּא
מְחֻלָּל, כֹּל דְּרֵגַת חַיִּיב
עַל פְּרוּטָה וְרַבַּע בְּנִפְרָד, בְּמִטְבַּע הַמְּיַעֲדֵת לְכֹךְ בְּשָׁבִילִי.

אמירה זו מפקיעה את קדושת מעשר שני מהפירות שיועדו למעשר זה ומעבירה אותה למטבע שיוחדה לכך. על המטבע חלה קדושת מעשר שני ואסורה היא לכל שימוש. יש לעקוב אחר מספר החילולים. למשל: על מטבע של עשר אגורות אפשר לחלל רק כפעמיים עד שלוש ולא יותר. "בית האוצר" מייחד לכל המנויים בו עשרים פרוטות כל יום, דבר החוסך מהמפריש ייחוד מטבע לצורך חילול מעשר שני ונטע רבעי ומעקב אחר האפשרות לחלל בה.

וְאִם יֵשׁ כָּאֵן פְּרוֹת רְבָעִי, הֲרִי הֵם בְּתוֹסֶפֶת רְבַע מֵעֶרְכּוֹ,
מְחֻלָּלִים, כֹּל דְּרֵגַת חַיִּיב עַל פְּרוּטָה וְרַבַּע בְּנִפְרָד, בְּמִטְבַּע
הַמְּיַעֲדֵת לְכֹךְ בְּשָׁבִילִי

פירות העץ אשר חנטו בשנה הרביעית לנטיעת העץ נקראים נטע רבעי. כאשר מפרישים מפירות העץ חוששים שמא הם נטע רבעי ופודים אותם מספק.

נתינת תרומות ומעשרות

לאחר אמירת נוסח ההפרשה יש לעטוף את הפירות המונחים בצד, שהם בעצם תרומה גדולה ותרומת מעשר, בשקית בתוך שקית ולקוברם באדמה או להניחם באשפה. וזאת מכיוון שיש בפירות אלו קדושה שאינה ניתנת לחילול, ובזמן הזה, מפאת הטומאה, אסור אף לכהנים לאכלם. אם הפירות חייבים בהפרשה בוודאות, יש לתת את המעשר הראשון ללוי ובשנת מעשר עני - יש לתת את מעשר העני לעני. מנויים ב"בית האוצר" החתומים על הסכם עם עני ולוי אינם צריכים לתת להם את הפירות, כי הפירות שהם ייחדו לכך מהווים פריעת חוב של עני ולוי מסוימים עבור ההלוואה שניתנה להם.

מטולה¹²⁴ 25.10.94

זריחה במטולה

סמ"ר מאיר שנוולד הי"ד

הַמְזֹרַח מְאִיר מוֹל הַרִי לְבָנוֹן
נְצַנְנוּצִים אֶחְרוֹנִים שֶׁל יְרַח סוֹף חֹדֶשׁ
לְאוֹרוֹת הַגָּדָר
הַגּוֹנִים מִשְׁתַּנִּים
וְאֲנִי מִשְׁתַּנֶּה בְּהִתְאַם
הַכֹּחַל וְשֶׁהַפֶּךְ לְתַכּוֹל בְּהֵא מִזְכִּיר לִי
שְׁעוֹד מְעַט נִרְאֶה כְּדוֹר זָחוּב מְאִיר
הַתַּכּוֹל הַפְּהֵה, שֶׁהַפֶּךְ לְתַכּוֹל בְּהִיר
מְצִיץ אוֹפְטִימִיּוֹת לְקִרְאֵת בְּקָר מְזַהֵיר
שִׁירֵי הַרְדִּיו, שְׁמִתְנַגְּנִים בְּעִמּוּדָה
מוֹסִיפִים קְדָרוֹת וְעֶצֶב
אוֹלָם יוֹם חֹדֶשׁ עֶלְה
וְהַבְּקָר יַעִיר אֶת בְּלָנוּ בְּרָקִיעַ
בְּהִיר.

¹²⁴ שיר זה נכתב ע"י מאיר הי"ד במהלך המסלול בעת פעילות מבצעית בלבנון.

כי האדם עץ השדה על צמיחה בצל מלחמה

תוכן

1. "כי האדם עץ השדה" – ערכה של צמיחה על רקע המלחמה.

א. הקדמה:

ב. כי האדם עץ השדה – מחלוקת הפרשנים

ג. השחתת אילנות במלחמה – מחלוקת הראשונים

ד. הבנת ערכם של עצי הפרי על רקע המלחמה

ה. מדתיות במלחמה – זהירות מפגיעה מיותרת בחיי אדם

2. "זמיר עריצים" – והצימוח שאחרי המלחמה

א. כי האדם עץ השדה – הצמיחה החיונית היוצאת מהאדמה.

ב. ערך הצמיחה בחיי הנופלים על קידוש ד'

ג. הצמיחה של העולם ושל התודעה הלאומית בעקבות המלחמה:

1. "כי האדם עץ השדה" – ערכה של צמיחה על רקע המלחמה.

א. הקדמה:

ט"ו בשבט הפך לחג שמבטא את הקשר העמוק של עם ישראל לא"י, ואת המשמעות של הצמיחה במישורים שונים. אחד התחומים שבהם בא לידי ביטוי הקשר לא"י ומדינת ישראל, הוא הצורך להגן עליה, והמחיר הכרוך בכך. מסתבר שגם אלה קשורים באופן הדוק לעצי השדה ולצמיחה¹²⁵.

¹²⁵ הדברים המובאים כאן הם חלק ממאמר לזכרו של סרן בניה ריין הי"ד בן 27 מקרני שומרון. המאמר נכתב לרגל אירוע אזורי של בני עקיבא בשומרון – נטיעות בט"ו בשבט שלאחר מלחמת לבנון השניה. בניה הי"ד היה קצין בקבע בגדוד 46 של השריון אשר במלחמת לבנון השניה הקים צוות חילוץ מאולתר שחילץ עשרות פצועים תוך מסירות נפש גדולה וגבורה עילאית. בי"ט באב תשס"ו נהרג בניה מפגיעת טיל בטנק עליו פיקד בדרך לחילוץ פצועים. על פעילות זו קיבל צל"ש. בהקשר לפועלו של בניה הי"ד כמעשה גבורה וחסד יחודי בקשנו לברר בהרחבה את הסוגיה המתומצתת בפסוק: "כי האדם עץ השדה". היום והשעה שבו נפל בניה הי"ד חרותים בזכרון, ביושבנו במפקדת פיקוד הצפון כאשר התקבל הדיווח על האירוע בו נפל. במאמר השלם ביקשנו גם להעלות מספר תובנות שהתחדדו אצלנו במלחמה בצורה בלתי אמצעית שהיינו שותפים לה. בכך אנו

ב. כי האדם עין השדה – מחלוקת הפרשנים

התורה מצווה על שמירת עצי הפרי בהקשר מיוחד, על רקע הציווי שלא לפגוע בעצי הפרי במהלך המלחמה. שם היא משווה בין האדם לעץ השדה¹²⁶:

(יט) כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתופשה לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרון, כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות, כי האדם עין השדה לבא מפניך במצור: (כ) רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אותו תשחית וכרת, ובנית מצור על העיר אשר היא עשה עמך מלחמה עד רדתה¹²⁷.

הפסוק מעלה מספר קשיים – שכן לכאורה לא מובן מדוע משווה הכתוב בין האדם לעץ השדה ומדוע דווקא בהקשר להשחתה במהלך המלחמה? ועל כן מפרש רש"י שהפסוק נאמר בלשון של שאלה¹²⁸:

כי האדם עין השדה – הרי "כי" משמש בלשון דילמא, שמא האדם עין השדה להכנס בתוך המצור מפניך להתיסר ביסורי רעב וצמא כאנשי העיר?!

רבנו אברהם אבן עזרא מתקשה לקבל את הפירוש שהדבר נאמר בלשון שאלה, ונוטה לפרשו כקביעה¹²⁹:

כי האדם עין השדה – כבר ביארתי בספר היסוד כי יתכן בכל לשון לקצר לאחוז דרך קצרה, כמו חמור לחם, רק מלת "לא" לא יתכן להיותה נחסרת, כי הטעם יהיה להפך. ומדקדק גדול ספרדי אמר: כי חסר ה"א, וכן הוא: הכי האדם עין השדה. וזה הטעם איננו נכון בעיני, כי מה טעם לאמר, לא תשחית עץ פרי, כי איננו כבני אדם שיוכל לברוח מפניך.

רבנו אברהם אבן עזרא מבאר שהציווי על שמירת האילן מלמד על ערכו

מבקשים גם לאמץ אל לבנו את משפחת ריין היקרה משפחה של תורה של ישוב ארץ ישראל ועשיית חסד. דמותו של בניה הי"ד ומעשיו צריכים להיות לנו לאות ומופת, עליה נחנך את תלמידינו וחניכנו.. ת.נ.צ.ב.ה.

¹²⁶ ספר דברים פרק כ

¹²⁷ בין כל שאר תחלואי המלחמה היא – שהיא כילתה אלפי דונמים של חורש טבעי ודונמים של עצי פרי שיקח שנים רבות לשקמם.

¹²⁸ רש"י דברים פרק כ פסוק יט

¹²⁹ אבן עזרא דברים פרק כ פסוק יט

של האילן לאדם, שמפריו הוא מקבל את חיותו¹³⁰:

ולפי דעתי שאין לנו צורך לכל זה וזה פירושו: "כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות, כי האדם עין השדה", והטעם כי חיי בן אדם הוא עין השדה. וכמוהו כי נפש הוא חובל כי חיי נפש הוא חובל. ואותו לא תכרות דבק עם לבא מפניך במצור, הנה לא תשחית עין פרי שהוא חיים לבן אדם רק מותר שתאכל ממנו ואסור לך להשחיתו כדי שתבא העיר מפניך במצור. והעד על זה הפירוש שהוא נכון שאמר וכרת ובנית מצור:

ביתר באור נתבררו הדברים בפירוש של רבנו בחיי¹³¹:

ואותו לא תכרת כי האדם עין השדה – פירשו המפרשים ז"ל כי חיי האדם ומזונו הוא עין השדה, וכענין שכתוב (דברים כד) כי נפש הוא חובל, ועל כן אנכי מצוך שלא תשחיתו כי ברכה בו.

אולם פירוש זה אינו מתיישב עם דברי חז"ל בגמ' שמשמע מהם שלשם המצור וצרכיו מותר להשחית עצי מאכל. על כן מבאר הרמב"ן שהציווי של התורה בא כדי לתת סדר קדימויות, שבמידת האפשר יש להעדיף כריתת עץ סרק על פני עץ מאכל¹³²:

אבל על דעת רבותינו (ב"ק צא:) מותר לכרות עץ מאכל לבנות מצור, ולא אמרה תורה רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא וגו' אלא להקדים ולומר שאילן סרק קודם לאילן מאכל.

אולם תכלית הציווי בתורה עפ"י הרמב"ן לאור דברי חז"ל הוא להזהיר מפני השחתה שלא לצורך המלחמה ומטרותיה¹³³:

אם כן, פירוש הפרשה לדעתם, שהזהירה תורה לא תשחית את עצה לכרות אותם דרך השחתה שלא לצורך המצור,

¹³⁰ אבן עזרא שם

¹³¹ רבינו בחיי על דברים פרק כ פסוק יט.

¹³² רמב"ן על דברים פרק כ פסוק י"ח.

¹³³ רמב"ן על דברים שם.

כמנהג המחנות והטעם, כי הנלחמים משהחיתים בעיר ופביב הארץ אולי יוכלו לה, כענין שנאמר (מ"ב ג יט) וכל עין טוב תפילו וכל מעיני מים תסתמו, ואתם לא תעשו כן להשחיתה, כי תבטחו בשם שיתן אותה בידכם כי האדם עין השדה הוא, ממנו תאכל ותחיה, ובו תבוא העיר מפניך במצור, לומר אתה תחיה ממנו אחרי שתכבוש העיר, וגם בהיותך במחנה לבא מפניך במצור תעשה כן וטעם אותו תשחית וזרת, כי מותר אתה לכרות אותו לבנות המצור וגם להשחיתו עד רדתה, כי לפעמים תהיה ההשחתה צורך הכבוש, כגון שיהו אנשי העיר יוצאים ומלקטין עצים ממנו, או נחבאים שם ביער להלחם בכם, או שהם לעיר למחסה ולמסתור מאבן נגף.¹³⁴

רבנו בחיי מוסיף שם נדבך נוסף. המצווה באה ללמדנו על דרך ניהול המלחמה היחודי של עם ישראל. עם ישראל שונה בכך מכל העמים. כאשר הוא יוצא למלחמה שכרוכה בהרס וחורבן, עליו לבחון היטב מה נחוץ להרוס ולכרות כחלק מצרכי המלחמה ומה אינו נחוץ ומהווה הרס לשמו, ועל כן אין להרוס ולכרות אותו (שם).

ולפי דעתי כי האדם נמשך אל לא תכרות ובאור הכתוב כי לא האדם עין השדה שיבא מפניך במצור כמו האדם, ואין מפעולות עם חכם ונבון להשחית הדבר הראוי ללא תועלת, ולכך אין לך להוציא כח בזה לכרות עין השדה אלא שתשמור מהשחית אותו ומהזיקו ותקח ממנו התועלת, זהו כי ממנו תאכל, ואם אתה משהחיתו נמצאת מזיק ומפסיד התועלת.

ג. השחתת אילנות במלחמה – מחלוקת הראשונים

השחתת עצים במלחמה המתבארת כאן מהווה לדעת הרמב"ם (עפ"י חז"ל) בנין אב להשחתה של כל דבר – צומח או דומם, ובכל הקשר

¹³⁴ וע"ע בספורנו שם.

במלחמה ובעת שגרה¹³⁵:

שהזהירנו מהשחית האילנות כשנצור על עיר כדי להצר לאנשיה ולהכאיב לבם. הוא אמרו ית': "לא תשחית את עצה כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת", וכן כל הפסד נכנס תחת לאו זה, כגון: מי שישרוף בגד לריק או ישבור כלי לריק גם כן הנה הוא עובר משום "לא תשחית" ולוקה ובסוף מכות התבאר שהקוצץ אילנות טובות לוקה ואמרו ואזהרתיה מהכא כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת וכו'.

הרמב"ם הרחיב ופרט ביד החזקה¹³⁶:

(ח) אין קוצצין אילני מאכל שחויץ למדינה ואין מונעין מהם אמת המים כדי שייבשו שנאמר לא תשחית את עצה וכל הקוצץ לוקה ולא במצור בלבד אלא בכל מקום כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה אבל קוצצין אותו אם היה מזיק אילנות אחרים או מפני שמזיק בשדה אחרים או מפני שדמיו יקרים לא אסרה תורה אלא דרך השחתה:

(ט) כל אילן סרק מותר לקוץ אותו ואפילו אינו צריך לו וכן אילן מאכל שהזקין ואינו עושה אלא דבר מועט שאינו ראוי לטרוח בו מותר לקוץ אותו וכו'.

(י) ולא האילנות בלבד אלא כל המשבר כלים וקורע בגדים והורס בנין וסותם מעין ומאבד מאכלות דרך השחתה עובר בלא תשחית ואינו לוקה אלא מכת מרדות מדבריהם".

על חומרת איסור ההשחתה במלחמה נוכל לעמוד ממקור אחר ומעניין ברמב"ם שם הוא מבאר שהכרתת העצים במלחמה אצל אלישע במלחמה עם מואב היתה בהוראת שעה בלבד שאם לא כן היה אסור להתיר זאת¹³⁷:

"וכמו שעשה אלישע, בצוותו להלחם עם מואב, להכרית כל עץ עושה פרי, כמו שאמר (מלכים ב, ג), וכל עץ טוב תפילו.

¹³⁵ ספר המצות להרמב"ם - מצות לא תעשה - מצוה נו.

¹³⁶ רמב"ם יד החזקה - הלכות מלכים פרק ו ח"י.

¹³⁷ הקדמת הרמב"ם לפירוש המשניות.

והשם מנענו מלעשות כן, באמרו (דברים כ), לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרון. ואילו שאלו את אלישע אם בטלה המצוה הזאת, ואם הותר לנו בעתיד לכרות האילנות העושות פרי כשנצור על עיר, היה אומר שאינו מותר, אבל זה המעשה נעשה עתה לענין צורך".

אמנם מצינו מחלוקת ראשונים לגבי גדר האיסור לכרות עצי מאכל במצור, שכן הרמב"ם סבור שכל השחתה שהיא אסורה, גם הנצרכת למלחמה, ואילו הרמב"ן סובר שהשחתה הנצרכת למלחמה גם בעצי מאכל מותרת. וכך באר זאת המנחת חינוך¹³⁸:

ודעת הרמב"ן במצוה זו שבצאתנו מעל העיר מותר להשחית, וכן בימי המצור להצר לאנשי העיר שלא יחיו מהם כל זה מותר, [לא אסרה תורה] רק אם אנחנו רוצים לכבוש העיר והיינו השחתה בחנם. ומהרמב"ם בפ"ו ממלכים ה"ח נראה דבכל ענין אסור, על כן כתב (הרמב"ן) שדברי הרב (הרמב"ם) במצוה זו אינו מכוון:

ד. הבנת ערכם של עצי הפרי על רקע המלחמה

ר' צדוק הכהן מלובלין למדנו עקרון יסודי בפרשנות: כדי לעמוד על מהותו ושורשו של דבר בתורה, עלינו לבחון אותו במקום שבו הוא הוזכר בתורה לראשונה, ולבחון אותו שם על פי הקשרו¹³⁹:

¹³⁸ ספר מנחת חינוך - מצות עשה שמנה הרמב"ן - מצוה ו אות א. ובדבריו על מצוה תקכט - אות א כותב המנחת חינוך: "שנמנענו מלכרות האילנות וכו'. מבואר בר"מ פ"ו ממלכים ה"ח. והרב המחבר כתב כדי להצר לאנשי העיר וכו' ג"כ עובר בלאו, וכן כתב הר"מ בספר המצוות שלו לא תעשה נ"ז, אך בספר היד לא כתב זה. והרמב"ן במצוות עשה שלו מצוה ו' השיג על הר"מ, וכתב דלהצר להם שרי רק השחתה בחנם אסור".

¹³⁹ ספר ישראל קדושים - אות ז: "ופעם ראשון שנזכר בתורה מלת קדושה הוא אצל יום השבת מיד בבריאת העולם בפרשת בראשית (ב', ג') ויברך וגו' ויקדש אותנו. וקיבלתי שבכל דבר וענין במקום שמלה זו נזכר פעם ראשונה בתורה שם הוא שורש הענין. וכן שורש הקדושה שישנו בעולם הוא קדושת יום השבת שהיא קדושה קביעה וקיימת שקבע השם יתברך בעולמו זמן מיוחד לברכה וקדושה שבירכו וקידשו". ובספר מחשבות חרוץ - אות יט: "והנה כל דבר במקום שהוא נזכר בו בתורה בראשונה שם הוא כל כח אותו דבר". ובספר פרי צדיק לחנוכה - אות יח: "ואות ע' שהוזכר ראשונה בתורה הוא אחר תיבת וחושך על וגו', ובכל מקום האות שנזכר ראשונה בתורה שם הוא שורש כח האות וכמו שלמדו (בבא קמא נה). על אות ט' שהוא לטובה הואיל ופתח בו הכתוב לטובה תחלה שמבראשית עד וירא אלהים את האור לא כתב טית". ובספר פרי צדיק לראש חודש אדר - אות ז: "ואות ק' ראשונה שנזכר בתורה הוא בתיבת ויקרא אלהים לאור

וקיבלתי שבכל דבר וענין במקום שמלה זו נזכר פעם ראשונה בתורה שם הוא שורש הענין.

כפי שצייננו לעיל חובת השמירה על העץ מוזכר בתורה רק בהקשר של מלחמה, למרות שלעיתים הצורך לקצוץ עצים נדרש גם בחיי השגרה מתוך סיבות שונות¹⁴⁰. ועל כך יש לשאול מה ניתן ללמוד מכך שהצוי על שמירת העץ מובא דווקא בהקשר של מלחמה?

ניתן לומר שמקורו של הציווי דווקא בעת מלחמה משום שהמלחמה נתפסת כדבר שיסודו הרס וחורבן. ועל כן יש במלחמה נטיה בלתי מבוקרת להרס וחורבן. אולם התורה ממקדת את המלחמה במטרות החיוביות שלה. היא נועדה להגן על האומה מאויביה, לשמור על ריבונותה, או לרכוש נכסים אסטרטגיים שמשרתים את האינטרסים הלאומיים החיוניים שלה. ועל כן צריך תמיד לשקול בשום שכל ובבקרה מלאה איזה הרס משרת את המטרה ומותר ואף נדרש! ומה מהווה הרס לשמו שעלינו להימנע ממנו.

ואולי יש כאן גם דבר חיובי ומהותי יותר. הבחינה במה לפגוע ובמה לא משקפת את הגישה הבסיסית של התורה לחנך את האדם לשאוף אל הטוב ליצירה חיובית בעולמו של הקב"ה לצמיחה ובנין, ולמעט למידה ההכרחית בלבד את הכריתה ההרס והחורבן. בדרך זו באר בעל ספר החינוך את הטעם של המצווה¹⁴¹.

שורש המצוה ידוע, שהוא כדי ללמד נפשנו לאהוב הטוב והתועלת ולהדבק בו, ומתוך כך תדבק בנו הטובה ונרחיק מכל דבר רע ומכל דבר השחתה, וזהו דרך החסידים ואנשי מעשה אוהבים שלום ושמחים בטוב הכריות ומקרבים אותן לתורה, ולא יאבדו אפילו גרגר של הרדל בעולם, ויצר עליהם בכל אבדון והשחתה שיראו, ואם יוכלו להציל יצילו כל דבר מהשחית בכל כחם, ולא כן הרשעים אחיהם של מזיקין

יום. וידוע דכל אות במקום שזכר ראשונה בתורה שם מרומז שורש קדושת האות כדמוכח בגמרא".

¹⁴⁰ כפי שמבואר בגמ' בב"ק דף צ"א ובראשונים שם ובמקומות נוספים בש"ס.

¹⁴¹ ספר החינוך - מצוה תקכט.

שמחים בהשחתת עולם והמה משחיתים, במדה שאדם מודד בה מודדין לו, כלומר בה הוא נדבק לעולם, וכענין שכתוב [משלי י"ז, ה'], שמח לאד לא ינקה רע, והחפץ בטוב ושמח בו נפשו בטוב תלין לעולם, זה ידוע ומפורסם.

בדרך דומה באר בעל "הכתב והקבלה" שהתורה מחנכת אותנו במצוה זו עד כמה עלינו לגלות רגישות לאילנות שהם בריאה של הקב"ה, שנועדו לתת חיים. ועל כן אין ראוי לנו להשתמש באילן שהוא נותן חיים כדי לפגוע בחיים בזמן המצור¹⁴²:

וטעם האיסור, שאין ראוי לשמש בדבר מן הנבראים אל הפך המכוון ממנו בבריאה, דוגמת אמרם ע"פ חרבך הנפת עלי' ותחלליה, המזבח נברא להאריך ימיו של אדם והברזל נברא לקצר ימיו ש"א, אינו בדין שיונף המקצר על המאריך כן עין המכוון בבריאתו לעשות פירות למאכל בני אדם להחיותם, אין לעשות בו דבר המשחית את האדם ומאבדו.

ושמא עפ"י זה ניתן לבאר את דעתם של הפוסקים – שסוברים שבכל מקום שכריתת העצים היא צורך המלחמה הדבר מותר. שכן בדרך זו מונעים סיכון של חיי חיילינו ובכך מצילים חיים. וכל האיסור הוא בדרך של השחתה ללא תכלית וללא תועלת.

ה. מדתיות במלחמה – זהירות מפגיעה מיותרת בחיי אדם

הציווי של התורה שלא להשחית עץ ללא תכלית צריך להוות עבורנו אמת מידה לגבי המידתיות במלחמה. המלחמה נתפסת כדבר שיסודו הרס וחורבן ויש בה סכנה לאבדן המידתיות מחד או לנטיה לקצה השני, של פאציזם מתחסד מאידך. על פי התורה כאשר יש מלחמה מוצדקת היא מצדיקה גם פגיעה בחיי אדם. הפגיעה חייבת להיות מידתית ולהימדד לאור המטרה והמשימה ולהבטיח שאין פגיעה מיותרת. הדבר אמור הן לגבי פגיעה בחיי אדם של האוייב במקום שאין בכך הצדקה מבצעית, וכשהיא אינה משרתת את מטרות

¹⁴² הכתב והקבלה על דברים פרק כ פסוק יט.

המלחמה¹⁴³, ועוד יותר מכך הדבר נכון כאשר מדובר בחיילנו. אסור שדמם יהיה זול בעינינו ועל כן אסור לסכנם בסיכון מיותר. מידת הסיכון של חיילינו מחייב שיקול דעת מדוקדק וישיבת "שבעה נקיים" לבחינת המשימה נחיצותה וצדקתה! מאידך אסור ללקות באבדן של אמות המידה, ולמנוע ביצועה של משימה מוצדקת ונחוצה – מצילת חיים ומשמרת אינרסים לאומיים כבדי משקל, בגלל שהיא עשויה לעלות במחיר של חיי אדם. במלחמה שעברה יצא לנו לומר פעמים רבות למפקדים בכירים שבענייני מלחמה ובטחון אומי נכון לומר לעיתים: "שמי שרוצה ביטחון בזול – עלול לשלם על כך ביוקר".

מכאן אנו גם למדים שעל פי התורה כאשר עומדים על המאזניים מצד אחד חיי חיילינו ומצד שני רכוש האוייב, או חיי אנשיו – יש להעדיף בצורה נחרצת ולשמור מכל משמר על חיי חיילינו.

מכל האמור לעיל ניתן ללמוד על פן נוסף של הציווי, החובה להימנע מנוזק מיותר במהלך המלחמה – מובאת בתורה בהקשר של עץ מאחל דווקא. על כן הציווי שמשווה את האדם לעץ השדה מניב פירות יכול להילמד גם בצורה ההפוכה. העץ, צמיחתו, התפתחותו ומתן פירותיו הוא בטוי לחיי האדם הנמשלים לעץ נותן פירות. גם בסערת הקרב יש להיזהר שלא לגדוע את העץ ולמנוע את מן פירותיו. עיקרון זה מתבאר בחז"ל כאשר הם מבארים את דין עגלה ערופה המובאת על חלל שנמצא בשדה ולא נודע מי היכהו¹⁴⁴.

אמר רבי יוחנן בן שאול מפני מה אמרה תורה הביא עגלה בנחל? אמר הקדוש ברוך הוא יבא דבר שלא עשה פירות ויערף במקום שאין עושה פירות, ויכפר על מי שלא הניחו לעשות פירות!

מאי פירות? אילימא פריה ורביה אלא מעתה אזקן ואסרים

¹⁴³ הציווי של "לא תחיייה כל נשמה" (דברים כ' ט"ו) אמור במלחמת שבעה עממין ואינו חל לגבי כל מלחמה, וכן הצוי למחות את זכר עמלק אמור בעמלק בלבד. ראה לדוגמה רש"י בויקרא כ"ה מ"ד. ובדברים כ"א י' לגבי אשת יפת תואר. ובאבן עזרא שמות כ"א ד' לגבי הייתכנות של עבד כנעני היתכן שהוא משבעה עממין. ועיי ברמב"ן דברים כ' י' שגם במלחמת מצווה של שבעת עממין יש לקרוא לשלום ואם ישלימו אין הורגים אותם.

¹⁴⁴ גמ' סוטה דף מו/א.

הכא נמי דלא ערפינן?! אלא מצות.

וברש"י (שם):

שאינו עושה פירות – עגלה בת שנתה לא ילדה; במקום
שאינו עושה פירות – נחל איתן קשה; שלא הניחוהו –
שהרגוהו.

בהוא אמינא סברה הגמי שהפירות של האדם הם צאצאיו, ועל כן יש
לערוף את העגלה בנחל איתן – על שלא הניחו לאדם זה לעשות פירות.
אולם למסקנה הסיקה הגמי שמדובר על מצוות ומעשים טובים שהם
פירות העשייה של האדם בעולם. הצמיחה היוצאת מהעץ היא משל
ודוגמה לצמיחה הנוצרת בעולם עקב מעשי האדם והשתדלותו. על כן
אנו מצווים בזהירות יתר שלא לפגוע בחיים ובפריים. כל אדם הוא
עולם מלא והפסקת פתיל חייו בטרם עת מותירה חלל בעולם, כפי
שמבארת המשנה¹⁴⁵:

לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך, שכל המאבד נפש אחת
מישראל, מעלה עליו הכתוב כאלו אבד עולם מלא. וכל
המקים נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאלו קים
עולם מלא. וכו'.. ולהגיד גדלתו של הקדוש ברוך הוא, שאדם
טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכלן דומין זה לזה, ומלך
מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו של
אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחברו. לפיכך כל אחד
ואחד חייב לומר, בשבילי נברא העולם.

מכאן למדנו על ערכם של חיי אדם בכלל ובמהלך הקרב בפרט. ועל
החובה העליונה לשמור על החיים. אולם יותר מכך נלמד מכאן על
המעשה הנאצל של מי שבסערת הקרב מסכן את חייו כדי להציל
חייהם של אחרים.¹⁴⁶

¹⁴⁵ משנה מסכת סנהדרין פרק ד.

¹⁴⁶ ראה שנית הערה 8 לעיל.

2. "זמיר עריצים" – והצימוח שאחרי המלחמה

א. כי האדם עץ השדה – הצמיחה החיונית היוצאת מהאדמה.

מחיר המלחמה ב"דמים" תרתי משמע, ומצעד הנופלים שלאחריה, מחייבים אותנו לברר את מהות הצמיחה, זו שלאחר הכריתה, של העולם הבא שאחרי החיים בעולם הזה. בעיקר אמורים הדברים לגבי חיים צעירים שנגדעו טרם שהתאפשר להם להניב את מלא פריים. לשם כך יש להעמיק בהסברו של המהר"ל לגבי פירותיו של האדם בעולמו¹⁴⁷:

ויראה ששמו (של האדם) מורה על דבר העצמי לו, שהוא מיוחד בו האדם מכל. וזה שהוא נקרא "אדם" על שהוא עפר מן האדמה. ועתה יש לשאול וכי כל שאר הנמצאים אינם מן האדמה שיקרא האדם ביחוד בשם אדם על שם שנברא מן האדמה? אבל ענין האדם מתיחס ביותר אל האדמה, וזה כי האדמה היא מיוחדת בזה שהיא בכח ויש בה יציאה לפעל כל הדברים אשר יוצאים ממנה צמחים ואילנות ושאר כל הדברים והיא בכח לכל זה, וזהו ענין האדם שהוא בכח ויוצא שלימותו אל הפעל ולפיכך שמו ראוי לו שיהיה משתתף עם האדמה שהיא מיוחדת לצאת מן הכח אל הפעל בפירות וצמחים וכל אשר שייך אליה וכן הוא האדם יוצא כחו אל הפעל. ולכך שלימות האדם נקרא גם כן בשם פרי, וכדכתיב בקרא (ישעיה ג') אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו הרי שהזכות והשלימות יקרא פרי, וכמו שאמרו בפרק קמא דקידושין (מ' ע"א). ובפרק עגלה ערופה (סוטה מ"ז ע"א) והורידו את העגלה אל נחל איתן וכו'.. ע"כ. הפירות שהאדם מוציא מן הכח אל הפועל בחייו הם אשר מלוים אותו לעולם הבא, והם המהות של הישארות הנפש לנצח. על כן נקרא האדם

¹⁴⁷ מהר"ל תפארת ישראל - פרק ג.

על שם האדמה והצמיחה היוצאת ממנה, כפי שמבאר המהר"ל¹⁴⁸:

הרי בשביל שלא הוציא שלימות שלו אל הפעל הוא כמו האדמה שלא עשתה פירות ולא הוציאה דבר אל הפעל ונשאר בכח, ולפיכך שמו שנקרא בשם אדם על שם אדמה נאה לו והוא נאה לשמו. והבהמה נקראת בשם בהמה על שם ב"ה מ"ה, רצה לומר כי שלימות דבר שנברא עליו נמצא בה אף על גב שאינו שלמות גמור מכל מקום דבר זה נמצא עמה וזהו בה מה כי דבר מה נמצא עמה, הרי שכל אחד יורה שמו עליו.

חיים צעירים שנגדעו טרם התאפשר להם להניב את מלא פריים לא נחסר חלקם לעולם הבא! כפי שמבאר המהר"ל את דברי הגמ' דלעיל שלא נגרע חלקם והמיתה המוקדמת אינה מונעת יציאת הפונטציאל לפועל – ולזכיה בחיי העולם הבא¹⁴⁹:

אמנם אל תטעה בדברים אלו לשלול השלמות ממי שאי אפשר לו שיוציא שלימותו אל הפעל אשר הלך לעולמו קודם שהוציא שלמות שלו אל הפעל, אין אנו שוללים העולם הבא ממנו כלל אם יש בו הכנה אל השלמות ומת שאנום היה שלא הוציא שלמות שלו לפעל, כאמרם ז"ל (ברכות ו') חשב לעשות מצוה ונאנס יש לו על זה שכר כאלו עשה המצוה. וזה מצד כי השכר לעתיד הוא לנשמה וכאשר הוא אנום לא היה עכוב זה מצד הנשמה רק לגוף, ולכך נותנין לנשמה שכר כאלו עשה המצוה, רק אם לא עשה במזיד בדעתו ובשכלו וזה היה מצד הנשמה, הכונה במי שאפשר להוציא שלימותו אל הפעל ולא הוציא שלמות שלו אל הפעל, ודבר זה יתבאר עוד בביאור רחב ובדברים ברורים. והתבאר לך כי מעלת האדם הוא בכח וכמו שיתבאר אחר זה, ולפיכך לא יהיה אונאה בנפשו לומר שישב בטל ויצליח בהצלחה נצחית רק הצלחתו בקיום

¹⁴⁸ מהר"ל תפארת ישראל שם.

¹⁴⁹ שם תפארת ישראל - פרק ג.

התורה והמצוות. ולהורות כי האדם חסר וצריך אליו השלמה, לכך אמרו בפרק חלק (סנהדרין צ"ט ע"ב) אדם לעמל יולד וכו' הוי אומר לעמל תורה, ע"כ.

ב. ערך הצמיחה בחיי הנופלים על קידוש ד'

במיוחד אמורים הדברים כאשר מדובר על הנופלים במערכות ישראל על קידוש ד' אשר שמור להם מקומם של צדיקים גמורים כפי שמבואר בגמ'¹⁵⁰:

כי הא דרב יוסף בריה דרבי יהושע בן לוי חלש ואיתנגיד כי הדר אמר ליה אבוה מאי חזית אמר ליה עולם הפוך ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה אמר לו בני עולם ברור ראית ואנן היכי התם כי היכי דאיתו אנן הכא הכי איתנן התם ושמעתי שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו ושמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין אדם יכול לעמוד במחיצתן (ומאן) [ומאן] נינהו אילימא רבי עקיבא וחביריו משום הרוגי מלכות ותו לא אלא הרוגי לוד.

כך גם פסק הרמב"ם על מדריגתם של "הרוגי מלכות" אלה שנפלו על קידוש ד' בידי אויבי ישראל¹⁵¹:

ואלו הם הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתם, ועליהם נאמר: "כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה" (תהילים מד, כ"ג) ועליהם נאמר: 'אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח'

המהר"ל באר את המשמעות של מדריגה עליונה זו בכמה מקומות¹⁵²:
כי הרוגי מלכות מסרו נפשם על קדושת השם ובזה נעשה אדם נבדל מעולם הגשמי לגמרי עד שהיה מוסר עצמו למיתה להסתלק מן העולם על קדושת שמו הגדול, לפיכך אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתו. שאין חבור למדרגה

¹⁵⁰ פסחים דף נ/א.

¹⁵¹ רמב"ם הלכות יסודי התורה ה, ד.

¹⁵² דרשות המהר"ל - דרוש על התורה.

הנבדלת הזאת עם שאר בני אדם שהיו נוטים אחר העה"ז בהיותם בו.

ובמקום אחר כתב המהר"ל ביתר באור¹⁵³:

לכך אשרי לו שיש לו מעלה זאת שבא כאשר הוא דבק במדריגות האלקות הבלתי גשמי, ומ"מ מעלה זאת שהוא הרוגי מלכות שמסרו נפשם על קדושת השם אין אדם יכול לעמוד במחיצתן, כי אלו הם נבדלים לגמרי לכך אי אפשר להתחבר להם, שהם עם השכינה לגמרי.

אלה שנפלו על קידוש ד' מתעלים להיות על כנפי השכינה¹⁵⁴, במקור המציאות, בשורש ההויה, ומשם הם מאירים ומזהירים כזהר הרקיע ומשפיעים על עולמנו ועל צמיחתו.

ג. הצמיחה של העולם ושל התודעה הלאומית בעקבות המלחמה:

אולם עצם המלחמה שנתפסת כהרס וכריתה לעיתים יש גם בה מהיסודות של הבנין והצמיחה, כזמירת העץ שיש בה כריתה של ענפים, אולם דווקא היא מגבירה את הצמיחה. על כן קרויה היא עת הגאולה "עת הזמיר" כפי שמבואר במדרש¹⁵⁵:

"עת הזמיר הגיע": הגיע זמנן של ישראל להגאל הגיע זמנה של ערלה שתזמר הגיע זמן של מצרים שיזמרו הגיע זמן עבודת כוכבים שלהן שתעקר שנא' (שם) ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים וכו'..

¹⁵³ חדושי אגדות למהר"ל חלק שלישי מסכת בבא בתרא עמוד ס"ה. ועיי בדברי הרב קוק זצ"ל: על במותינו חללים מאמרי הראי"ה א' עמ' 93.

¹⁵⁴ ברצוננו להעיר שיש להקפיד ולומר בתפילת "א-ל מלא רחמים" על הנפטרים מעם ישראל ובמיוחד מקדשי שם ד' "על כנפי השכינה ולא תחת כנפי השכינה" וראה בשו"ת משנה הלכות חלק יב סימן תפג שמדייק שתחת כנפי השכינה הוא מקומם של גרים בלבד. וכן כתב בספר דרכי-חסד (תשל"ה עמ' רסח) שבסוף סידור מאה-שערים הביא בשם השל"ה, ולכן ראוי לומר "על כנפי השכינה". אולם בשער-הכולל (פכ"ו סק"ו) כתב לומר "תחת כנפי השכינה", לא "על כנפי השכינה", "וכן הוא בנוסח 'מנוחה נכונה' שבימעבר יבוק". אולם לגבי מקדשי שם ד' לכל הדעות צריך לומר "על כנפי השכינה".

¹⁵⁵ מדרש רבה שיר השירים פרשה ב פסקה כ"ט – ל"ב.

"עת הזמיר הגיע": הגיע זמנה של ערלה שתזמר הגיע זמנן של כנענים שיזמרו הגיע זמנה של ארץ ישראל להחלק לישראל שנאמר (במדבר כ"ו) לאלה תחלק הארץ. וכו'.

"עת הזמיר הגיע": הגיע זמן של ערלה שתזמר הגיע זמן של רשעים שישברו שנא' (ישעיה י"ד) שבר ה' מטה רשעים הגיע זמן של בבליים להשמד הגיע זמן בית המקדש שיבנה שנאמר (עובדיה א') ועלו מושיעים בהר ציון. וכו'.

למתבונן הדברי המדרש מתבאר שיש זמירת הגאולה שכרוכה בזמירת הרשע כדי לפנות מקום לתיקון העולם. כך באר זאת מרן הרב קוק זצ"ל בהקשר של מלחמת העולם הראשונה¹⁵⁶:

כשיש מלחמה גדולה בעולם מתעורר כח משיח. עת הזמיר הגיע, זמיר עריצים, הרשעים נכחדים מן העולם והעולם מתבסם, וקול התור נשמע בארצנו. היחידים הנספים בלא משפט, שבתוך המהפכה של שטף המלחמה, יש בה ממדת מיתת צדיקים המכפרת, עולים הם למעלה בשורש החיים ועצמות חייהם מביא ערך כללי לטובה ולברכה אל כלל בנין העולם בכל ערכיו ומובניו. ואח"כ כתום המלחמה מתחדש העולם ברוח חדש ורגלי משיח מתגלים ביותר, ולפי ערכה של גודל המלחמה בכמותה ואיכותה ככה תגדל הצפיה לרגלי משיח שבה. וכו'... "בעל מלחמות זורע צדקות, מצמיח ישועות, בורא רפואות, נורא תהלות, אדון הנפלאות, המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית, אור חדש על ציון תאיר ונזכה כולנו מהרה לאורו".

הזמירה של העריצים – המעכבים את הגאולה במלחמה מפנה את הדרך להופעת הטוב. אולם יש גם היבט נוסף. המלחמה בין אומות נובעת לעיתים מהתפרצות של ניגודיות בין ישויות ואידאות שונות, ולעיתים עצם המלחמה נובעת מעניינים אחרים אולם לרגל המלחמה נוצרת ההתגוששות של האידאות הלאומיות והתרבותיות המנוגדות.

¹⁵⁶ הרב קוק זצ"ל "אורות" המלחמה פס' א. וראה גם באגרות הראייה ח"ב עמ' שי"ב. ובאוצרות הראיה עמ' 938.

המלחמה גורמת לכך שכל אידאה לאומית מבררת את עצמה לעומק ומעצימה את עצמה. העצמה זו נמשכת גם אחרי שוך הקרבות ומצמיחה את התודעה הלאומית, מחדדת אותה ומעלה אותה למקום שלא היתה בו לפני כן. כאשר יש ומלחמה זו נוגעת בישירות לעם ישראל והאידאה שלו מתחזקת בעולם מתעורר כח משיח. אולם גם היחידים הצדיקים הנספים בלא משפט העולים מעלה לשורש החיים וההוייה הולכים ומצמיחים את המציאות: "עולים הם למעלה בשורש החיים ועצמות חייהם מביא ערך כללי לטובה ולברכה אל כלל בנין העולם בכל ערכיו ומובניו".

ונסיים בתפילה לאבינו שבשמים, שיאמר די לצרותינו ולמלחמותינו. ובהמשך לדברי חז"ל הקדושים: שיתן ד' ותהא השעה הזאת שעת רחמים ועת רצון, שעת הזמיר, זמנה של ערלה שתזמר, זמן בית המקדש שיבנה, שנאמר¹⁵⁷:

"וְעָלוּ מוֹשְׁעִים בְּהַר צִיּוֹן לְשֹׁפֵט אֶת הָרָע וְהִיטָה לְדֹמְיָהּ הַמְּלוּכָה".

"הֲרַנִּינוּ גוֹיִם עִמּוֹ כִּי דָם עֲבָדָיו יִקּוּם וְנָקָם יֵשִׁיב לְצָרָיו וְכִפֹּר אֲדָמָתוֹ עִמּוֹ"¹⁵⁸.

¹⁵⁷ עובדיה פרק א כא.

¹⁵⁸ דברים פרק לב מג.

קרית שמונה י"א באיר תשנ"ג¹⁵⁹

2/5/93

צְבִי

כמ"ר מאיר שנוולד הי"ד

וְהִבֵּל מִתְמוּטָט
וְנִרְאָה שְׂאִין פְּתָרוֹן
וְהֶצְבִי, שְׁנִרְאָה מֵעַל הַצּוֹק
נוֹחַת וּמִתְפָּרֵק אֵיבָרִים אֵיבָרִים
וְתוֹאדֵי מְלֵא בָדָם
וְהֶשְׁנִי מִלְבִּין
וְכֵלָם שְׂמֵחִים
רַק לְצְבִי בּוֹאֵב
וְעֵתָה הוּא מִתְכַּפֵּה בָדָם הַנוֹפְלִים
וְרִגְבֵי עֶפְרַיִם הַמּוֹלֶדֶת בּוֹכִים
וְנִמְכָּרִים לְאוֹיֵב וּמִתְנַקֵּם
וְהָאָרֶץ שׁוֹבֶתֶת
וְגַם שְׂאִין כָּל בּוֹיֵן
בְּלֵב תּוֹאדֵי
מִבֵּיטִים לְמַעֲלָה
וַיֵּמְאֵי שֵׁם צוֹמַח צְבִי ...

¹⁵⁹ השיר "צבי" נכתב בהיותו מאיר הי"ד בן שמונה עשרה, בעיצומם של ימי פיגועים קשים ודיבורים על נסיגה מערי יהודה ושומרון והיוו עבור רבים ימים של תסכול ויאוש כמה ימים לפני כן ביום שישי ה-16 באפריל 1993, היה פיגוע בצומת מחולה ליד מפגש מחולה בבקעת הירדן. בפיגוע נהרגו שנים אנשים ונפצעו חמשה. שלושה חודשים אח"כ נחשפו המגעים שהתקיימו באוסלו, והביאו לנסיגה מערי יו"ש. בארבע השנים שלאחר הסכמי אוסלו, (1993-1996), נרצחו 256 ישראלים בפעילות טרור, לעומת 97 בארבע השנים שקדמו להן (1989-1992).